ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС

XI

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 11 (97), November, 1955, Vol. VIII

Редаґує Колегія

Редактор Літературного Відділу
Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1955 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія ..	1 ф. 16 шил.	19 шил.	10 шил. 6 п.	3 шил. 6
Австрія	54 шил.	28 шил.	15 шил.	5 шил.
Аргентіна ..	30 песів	16 песів	9 песів	3 пези
Бельгія	210 фран.	110 фран.	60 фран.	20 фран.
В. Британія	1 ф. 12 шил.	17 шил.	9 шил.	3 шил.
Канада	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Німеччина .	13 н. м.	6,75 н. м.	3,60 н. м.	1,20 н. м.
Парагвай ..	56 ґуар.	28 ґуар.	15 ґуар.	5 ґуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Туніс	1.400 фран.	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Франція ...	1.400 фран.	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Швеція	20 кор.	11 кор.	6 кор.	2 кор.

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. **Р. Лісовського**

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11 (ч. 11-97)) ЛИСТОПАД, 1955 Річник II (VIII)

Зміст XI-тої книжки

Богдан Озерко: НІМЕЧЧИНА НА СТАРИХ ШЛЯХАХ 3
Борис Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНІХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ 9
К.-Д.: ПРАВДА ДЛЯ ВСІХ ВІДКРИТА 17
Проф. інж. Кость Титаренко: ПРЕСА І СУСПІЛЬСТВО 23
Г. О.: РОБІТНИЦТВО НА ЧУЖИНІ — НЕВІД'ЄМНИЙ ЧИННИК ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 27
Інж. Д. Шалдій: НАПЕРЕДОДНІ XX-го З'ЇЗДУ КПСС 30
Євген Коновалець: ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 35
Б. Т.: ПРИЗАБУТІ ЗЛОЧИНИ МОСКВИ 45
Володимир Свідзінський: ХОЛОДНА ТИША; ПОКЛАВ НА ЛУК; УДАРИВ ДОЩ 52
Проф. Григорій Ващенко: ВИХОВНА РОЛЯ МИСТЕЦТВА . . . 53
Богдан Бора: ВЕСНЯНЕ 60
Проф. Дам'ян Горняткевич: КИЇВ ЧИ ВІЛЬНО 61
Р. М. Рільке: (перекл. В. Державин): ЛЮБЛЯЧА 64
Проф. д-р М. Міщенко: НА ПОСЛУГАХ »ЄДИНОГО ПРИНЦИПУ« . 65
Д-р філ. М. Аркас: ІЗ СПОГАДІВ ПРО Д. І. ДОРОШЕНКА . . 77
Софія Наумович: ФРАНЦУЗЬКІ ТУРИСТИ В СССР 85
Ольга Лубська: РОЗМОВА З ВЕСЕЛКОЮ; БАЛЯДА 93
Богдан Бора: ПІД ЗОРЯМИ 93
Олена Теліга: ВІРНІСТЬ; СОНЯШНИЙ СПОГАД 94
Проф. В. Державин: З ЛИЦАРСЬКОГО ЕПОСУ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФРАНЦІЇ 95
Стефан Ґеорґе (перекл. В. Державин): СПІВ НІЧНИЙ; АҐРАФА . 96
Р. М. Рільке (перекл. В. Державин): АВТОПОРТРЕТ; ПОКЛИКАННЯ; КОРОЛЬ 97
Альбер Камюс (перекл. В. Д.): СИЗИФ 98
Петро Кізко: ДВІ НОВЕЛІ 101
Петро Кізко: ПАРАДОКС 104
Василь Кучер: УСТИМ КАРМАЛЮК (уривки з роману) 105
Д-р Дмитро Бучинський: ПОЕТИЧНА ТРІЙЦЯ НЕ З НАШОГО СТОРІЧЧЯ 114

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.
Glenroy 9., Victoria

АРҐЕНТІНА:

Oleksa Bunij
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4

КАНАДА:

W. Nemyliwskyj
949, Dundas Str., W.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. P. Falko
94, Thomas Str.,
Rochester 21, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

S. Krupka
6683, Pelouze Str.,
Detroit, 10. Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij
721 E, 6th Str.,
New-York City, N.Y.

Огайо і околиця:

T. Wasylyk
4028,Storer Ave.,
Cleveland 9, Ohio

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon
Paris (9)

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw
Box 14,
Hogersten, 5
Stockholm

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шил.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобрітанією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

Міжнародні проблеми

НІМЕЧЧИНА НА СТАРИХ ШЛЯХАХ

Ксенофобія і москвофільство німців

Здавалося, що після програних двох воєн німці дечого навчаться, зокрема якщо йде про східньоевропейську політику і відношення до єдинонеділимої російської імперії. Але такі сподівання були даремні. Щобільше, навіть відношення до політичних еміґрантів не покращало в порівнянні з минулим. Гітлерівська ненависть до чужинців є мабуть другою натурою навіть тих німецьких кіл, які в час нацистського режиму були його противниками й перебували за кордоном або протидіяли йому в Німеччині. І так, напр., бачимо, що ксенофобія баварського прем'єра марксиста Геґнера є така сама, як баварського автономіста Ґельсенгерінґера. Проти Гітлера вони були хіба тому, що не були на його місці, себто при владі. Цю нашу думку підтверджує цілий ряд фактів.

Після вбивства советською аґентурою словацького політика Чернака, почалася в Німеччині нагінка на політичних еміґрантів поневолених большевизмом народів. Згадані панове Геґнер і Ґельсенгерінґер обвинувачували за це вбивство не большевиків, а політичну еміґрацію. Дивна логіка: не вовк, а вівця винна! Баварський прем'єр Герґнер, що сам довгі роки був еміґрантом у Швайцарії, почав грозити забороною політичної діяльности еміґрації, а його міністер внутрішніх справ пішов ще дальше, аж до зневаг політичних еміґрантів, які, як відомо, є жертвами не тільки Сталіна, але й німця Гітлера. Відома з її лівих поглядів газета »Зюддойче Цайтунґ« у передовій статті Іммануеля Бірнбавна склала вину за вбивство не на большевиків, а на еміґрантів (так, як цього большевикам треба!), які, мовляв, ведуть між собою внутрішню боротьбу й доконують убивств. Таку ж саму тезу заступали згадані пп. Геґнер і Ґельсенгерінґер. Щойно старий і сумлінний канцлер НФР Аденауер дав їм усім поличника, вислявши демонстраційно телеграму співчуття словацькій громаді. Але цей визначний і гуманний німецький патріот майже самітній у своїх поглядах. За виїмком зближених до нього газет-тижневиків »Райнішер Меркур« і »Мюнхенер Меркур« важко знайти німецьку газету, яка не була б русофільською. Очевидно, зовсім окремо трактуємо тут пресу німецьких

біженців, які, як товариші недолі, ставляться прихильно до визвольної боротьби поневолених большевицькою Москвою народів і їх цілей. Однак, напр., така серйозна газета, як »Франкфуртер Альґемайне Цайтунґ« не визнає навіть назви України... Напр., реферуючи привітання американської хліборобської делеґації в Харкові, вона подала, що »вітали росіяни«, хоч у тексті увесь час була мова про українців. У статтях такого русофіла Юста, східнього »спеца« німецької індустрії, українську історію зовсім перекручується. В них навіть в історичному аспекті не визнається жодної української проблеми. Справді можна диву даватися, що найповажніша (німецька) газета допускається аж такої несумлінности. Дорівнює їй у цьому хіба найбільш чорносотенна преса російської еміґрації.

Федеральна Німецька Республіка є країною, яка має найбільше в світі власних політичних еміґрантів (із підсовєтської частини Німеччини), а належить до країн, які найменше розуміють суть політичної еміґрації. Згаданий уже баварський прем'єр Геґнер, голова соціял-демократичної партії Олленгауер, шеф преси СПД Гейне, голова СПД на Баварію фон Кнерінґен та інші — були політичними еміґрантами, але розуміння для політичної еміґрації поневолених народів не мають. Сьогодні »еміґрант« у Німеччині викликає згірдливу погорду. Немає пошани до борців за волю, хоч згадані панове знають, що колись саме німці, на доручення Людендорфа, транспортували в закритому вагоні із Швайцарії Леніна з товаришами до Росії, щоб допоміг німцям завалити царат.

Власники німецької індустрії хочуть торгувати з єдинонеділимою Росією і їм байдужі національні аспірації українців та інших поневолених Москвою націй. Для цих капіталістичних зубрів — гроші є все, а національна ідея і справедливість ніщо. Вони колись фінансували Гітлера, а тепер фінансують російсько-німецьке товариство, НТС і всяку іншу єдинонеділимську наволоч. Міністерство кайзера теж просякнуте русофільством і субсидіює російсько-німецькі імпрези. Марксист Ройтер, обербюрґермайстер Берліну, до останніх днів свого життя підтримував російських імперіялістів білої барви, субсидіюючи їх німецько-російські виступи.

Як бачимо, події двох воєн німців нічого не навчили. Колись Гімлер ішов з Власовим, а сучасні німецькі демократи йдуть із НТС. Прихильників національно-визвольних рухів можна порахувати на пальцях. Поза об'єктивною поставою »Бюра для бездержавних чужинців«, кількома урядовцями міністерства закордонних справ, які наочно бачили промахи Гітлера на Сході Европи й збагнули причину його програної, та вигнанців з німецьких окраїн, які більшого впливу на німецьку політику не мають, не багато в Німеччині справжніх прихильників визвольної боротьби поневолених Москвою народів.

Груба німецька несправедливість

Кожному відомо, які величезні спустошення доконали німці в Україні під час другої світової війни. Скільки вимордовано й розстріляно в'язнів, скільки заслано до концтаборів і примусову працю в Німеччині. Скільки в'язнів німецьких концтаборів стратили на ціле своє життя здоров'я; стали каліками, без опіки й захисту поневіряються на чужині. Але німці досі відмовляються виплатити відшкодування »кацетникам«, що збереглися від смерти. Звичайна мотивація німецького суду: українці були переслідувані національно, а не політично. Типова німецька софістика! Щобільше, суд відмічує, що українці боролись би теж проти демократичної Німеччини, якщо б вона була окупаційною владою України. Отже німецький суд виразно визнає, що неґація української державности не була тільки справою нацизму, але взагалі є справою німецькою. Значить, що демократична Німеччина теж загарбувала б чужі землі та вбивала б їх борців за волю.

Німецький суд не бачить ріжниці між цілями й методами гітлерівської і негітлерівської Німеччини. За такт і стриманість в'язнів німецьких концтаборів сьогодні німецький суд платить... неґацією справедливости і гуманних зобов'язань. Чи треба хіба, щоб колишні в'язні німецьких концтаборів убирали концтаборову »зебра-одіж« і пікетували німецькі дипломатичні представництва у цілому світі та роз'яснювали пресі страхіття, доконувані німцями і теперішнє відношення до цього варварства сучасного німецького суду та уряду? Німці дуже здібні — гнутися й коритися перед сильним, але моментально показують слабшим свою зарозумілість... Жидам, напр., виплатили величезні суми, бо їх боялися. Вони легкодухо тратять приятелів. Як лише трохи краще їм ведеться, тоді й не приступай до них.

Незмінні помилки німців

Німці мають респект лише перед силою. Скорше отримає в Німеччині підтримку той, хто є проти Німеччини, ніж її приятель. Вони мабуть тримаються засади, що приятель буде приятелем, незалежно від їх ставлення до нього, а противникові треба заплатити, щоб його купити. Однак виходить так, що противник за ці фінанси веде протинімецьку роботу.

Німецька преса може свобідно займати становище до проблем поневолених націй, але скорше можна знайти білого крука, ніж серйозний німецький часопис, що підтримував би ідею національного визволення поневолених Москвою народів. Баварське радіо за кремлівськими зразками робить з національно-визвольних борців »фашистів«, »антисемітів«, »мілітаристів« і т. п. Єдине радіо »Кельн« (НВДР) має зрозуміння для проблем поневолених націй. Наївність німецьких політиків така велика, що, напр., німецька соціял-демократія вірить у добру волю Кремля і уважає, що канцлер Аденауер винен за те, що досі немає

об'єднання Німеччини, бо добився... суверенности Федеральної Республіки і зробив її членом НАТО...

Гіглер присвятив був половину свого політичного життя критиці політики кайзера за те, що він допустив був до двофронтової війни, а сам поставив Німеччину аж перед три фронти, бо виступив теж проти поневолених Москвою націй, прагнучи зайняти місце Сталіна. Сьогодні різні німецькі політичні кола уважають, що Німеччина є центральною проблемою світу, забувши, що німці програли війну й безумовно скапітулювали. Перед Женевською конференцією сподівалися, що саме Німеччина буде на ній центральною проблемою. Тим часом Німеччина є тільки одною із численних проблем світової політики, напевно меншою від проблеми майбутньої атомової війни чи міжнароднього розброєння. А в нашім розумінні, не більшою ніж проблема України, яка має ще ту перевагу, що з визволенням України визволяться теж інші поневолені Москвою нації і Росія перестане бути загрозою для світового миру. Об'єднання Німеччини тої загрози не усуває, бо імперіялістична Росія існуватиме далі. Німецькі політики, за виїмком канцлера Аденауера і, може, мін. Страусса, Мантойфла і Кіссінґена, не розуміють, що лише з інтеґральним визволенням поневолених Москвою народів є можливе об'єднання Німеччини на основі справжньої свободи і незалежности. Вилучування проблеми Східньої Німеччини з комплексу поневолених націй є звужуванням самої справи її визволення.

Успіх чи поразка Аденауера?

У своїй непохитності на відтинку неґації СССР і створеного ним »статус кво« не вдалося Аденауерові вдержатися. Під тиском політичної опінії, зокрема німецької, він нав'язав дипломатичні взаємини з СССР. Це ще один черговий успіх політики Кремля.

Неґативи нав'язання дипломатичних взаємин з СССР евідентні: Бонн признав де факто дві німецькі держави. Нав'язання взаємин, хоч би не знати як Аденауер заперечував цю інтенцію, є визнанням східньої Німецької Демократичної Республіки з Гротиволем на чолі. Тепер будуть спроби включити ті обидві німецькі республіки в ОН, притягнути до міжнародніх конференцій і т. п. Зчасом і Франція визнає НДР і так покотиться колесо двох Німеччин. Не забуваймо, що Німецька Федеральна Республіка має більшість католиків, а Німецька Демократична Республіка — більшість протестантів. У першій, устрій є більш окцидентальний, а в другій — комуністичний. Якщо прийде на порядок дня включення до ОН НФР, то Кремль запропонує також включити НДР, інакше покористується знову своїм ветом і т. п.

Що ж скористав Бонн з того, що погодився на нав'язання дипломатичних взаємин з Кремлем? Нічого! Надія на те, що таким чином буде можливість дипломатичного натиску на СССР в справі з'єднання Німеччини — наївна. Москва поступається ті-

льки перед силою, а ніколи перед дипломатією. Тактика Аденауера в Москві була невдала, або він не зрозумів тактики Москви. А тактика Москви така: не поступитися в жодному пункті, аж щойно в останній хвилині зробити якийсь »мирний« жест і помішати ним усі пляни й висновки партнера. Якщо б Аденауер був ставив усі свої домагання рішучо й непоступливо, то був би осягнув принаймні розв'язку якось одної важливої справи. Обіцянка Москви звільнити німецьких полонених не є жодним успіхом Аденауера, бо головне питання — об'єднання Німеччини — залишилось на мертвому пункті. Навіть комунікат є дослівним повторенням пропозиції Кремля, отже большевики й оптично виграли. Німці й тут виявилися поганими політиками. Приготовлялися до конференції серйозно, майже до деталів. Москва лише імпровізувала, а все ж таки добилася успіхів. Ах, дехто скаже, та ж Аденауер добився звільнення німецьких полонених! Ще один обман для наївних! Донедавна німецька преса писала майже про мільйон німецьких полонених у СССР. І вони, ці полонені, напевне ніколи не вийдуть на волю з різних заводів урану чи інших важливих большевицьких підприємств. Сьогодні німецькі газети вже не пишуть про мільйон воєннополонених, а про смішно малу кількість 13.000, яких Булґанін назвав »воєнними злочинцями«, підтвердивши, що є їх біля 10.000. Чого ж німці до того ж часу робили стільки шуму?

Після закінчення другої світової війни большевики були заявили, що забрали в полон 4,000.000. Звільнили 1,939.063 німецьких воєннополонених і затримали, за їх твердженням, ще 13.532 воєннополонених, які були нібито засуджені за воєнні злочини. Отже, навіть якщо большевики перебільшили дійсне число німецьких воєннополонених і їх не було 4,000.000, а тільки, напр., 3,000.000, то де ж дівся ще 1,000.000 воєннополонених? Після репатріяції біля 2,000.000 німців, большевики твердили, що до весни 1950 р. звільнили всіх, крім засуджених за »воєнні злочини«. Одначе й пізніше верталися ще маленькими транспортами до Німеччини полонені з СССР, отже виходить, що не всі були звільнені. Про це писала німецька преса і нагло сьогодні пише не про 1,000.000 воєннополонених, а тільки про 13.000. Отже німці прийняли твердження большевиків, що німецьких воєннополонених залишилося в СССР тільки 13.000. Чи таким чином німці зреклися домагання про звільнення сотень тисяч своїх воєннополонених і задоволилися 13.000? Якщо так, то яка рекомпенсата большевиків за нав'язання Бонном дипломатичних взаємин з ними? Є ще в СССР інтерновані й цивільні німці. Німці твердять, що їх 200.000, большевики кажуть, що тільки 100.000. Чи і тут приймуть німці знову большевицьку тезу?

Дивну ціну заплатив Бонн за нав'язання дипломатичних взаємин із Кремлем. Щобільше, в німецькій пресі із захопленням прийняли таку »мирну« й »доброзичливу« політику Кремля. Для культурного европейця мусить бути кошмарним явищем

такий факт, що аж по 10-ти роках після закінчення війни СССР звільняє воєннополонених! Навіть у дикунів є засада, що всіх невимордуваних звільняють, а не тримають у неволі. Для німецької преси цей факт без жодного значення! Одна з найповажніших німецьких газет »Франкфуртер Альґемайне« (ч. 213, від 14. 9. 55) захоплено писала: »... Скільки ласкавих жестів, скільки висловів не лише ввічливости, але й добродушного настрою, внутрішнього тепла було тут (у Москві, — Б. О.). Чи можна так скоро забути ті хвилини, що захоплювали кожного читача звідомлень, як Булґанін, з усмішкою на приязному обличчі старшого пана, простягає канцлерові руку на привітання!? Або, як голова уряду бере й підіймає руку другого голови уряду після балету »Ромео і Джулья« під радісні оплески зібраних?« ...

Писали німецькі газети й про те, як м'якосердні російські міністри не могли опертися зворушенню, коли Аденауер говорив, що німці бачать у глибині почувань росіян щось споріднене з ними... — Так пише орган німецької індустрії, себто німецьких капіталістів. Справді »споріднені« душі віднайшли себе! І то саме в той час, коли москалі вимордували сотні тисяч німецьких воєннополонених, з яких ще частина працює в заводах урану і ніколи волі вже не побачать. Німецькі капіталісти хочуть »бізнесу« і що їм людське життя!

Канцлер Аденауер на конференції в Москві не відстояв своїх позицій і під тиском німецької опінії пішов назустріч бажанням Кремля. Але треба признати, що в сучасній дійсності він є найбільш тверезим німецьким політиком і від того, чи вдасться йому відстояти свої позиції буде залежати дальший розвиток взаємин Бонну з Москвою.

Для Німеччини рятунок тільки у спільному марші з поневоленими Москвою народами аж до перемоги над Москвою, і до цього фактора вона повинна застосувати свою політику. Але, на жаль, німецька політична думка ще не дозріла до таких перспективних рішень.

А покищо було б доцільно, щоб поляки і всі ті народи, що поневолені Москвою, але стоять осторонь спільного фронту, визнали концепцію АБН і включилися в нього, закинувши імперіялізм. Поки німці навчаться думати історичними й політичними категоріями, ще, мабуть, багато протече води в Рейні. Коротку пам'ять мають деякі німецькі політики й скоро забувають про те, що ще вчора було німецьким нещастям. Виходить, що політика не є справою тільки знаменитого інтелекту, але теж інтуїції і національного характеру.

Покладатися на прихильність німецької політики для поневолених народів зараз, покищо, немає основ. Єдина запорука — це власні сили поневолених націй, які треба всіма засобами розбудовувати.

Богдан Озерко

ОГЛЯД МІЖНАРОДНІХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Нотуючи хроніку міжнародньо-політичних подій за минулі чотири тижні (від половини вересня до половини жовтня), впадає в очі, що всі вони відбуваються в рамках коекзистенції, започаткованої липневою женевською конференцією. На різних зустрічах політиків вільного і большевицького таборів, ніхто не хоче показати себе »гірше вихованим« та висловити те, що думає. Правда, є велика й основна ріжниця в користях, які мають обидва партнери з цього міжнароднього »відпруження«. Ще недавні провокації і агресія большевиків на міжнародньому терені, знаходили часто належну оцінку у вільній пресі й коментарях політиків. Загально Захід творив доволі одноцілий фронт в оцінці совєтської небезпеки, а прилюдна опінія тривожно слідила за все новими актами большевицької провокації, розшифровуючи їх незалежно від того, чи маскувались вони »дипломатією«, чи були явною організованою підривною діяльністю.

Цей стан від липня ц. р., себто від женевської конференції, змінився. Договорившись про »відпруження« й »мирне співіснування« з совєтськими »джентлменами«, Захід змушений трактувати їх як справжніх »джентлменів«, дарма, що бракує йому до цього фактичних підстав і внутрішнього переконання. Але навіть найбільш »сальонова« форма не може усунути діяметральних протилежностей, що існують між совєтським блюком і вільним світом, справді прагнучим »святого спокою«, себто тривалого миру.

Кожний з партнерів уникає таких кроків, які стали б причиною закиду, що, мовляв, саме він є проти »мирного співіснування«. Очевидно такий стан не може тривати в безконечність. Жодні приязні совєтські жести й голословні декларації не можуть замінити того факту, що совєти це великий мілітарний табір, який послідовно змагає до здійснення свого »ідейного післанництва« — підбою вільного світу. За совєтською діялектикою ця московсько-большевицька агресія називається »змаганням до ідейної побіди соціялізму«. Хрущов недавно ще раз підтвердив, що СССР не зречеться своєї мети й дуже помиляється той, хто цього сподівається.

Отже фактично у взаєминах між обидвома блюками нічого не змінилося, крім прийнятих нових форм боротьби, що під кожним оглядом приносять большевикам багато користи, а Заходові — багато шкоди.

»Холодна війна«, як твердить західня преса, скінчилася. На місце колишньої, більш-менш правильної, оцінки совєтської політики, появилася в багатьох пресових органах Заходу злива дрантивої прокомуністичної пропаґанди, в роді описів каварняного життя в СССР, спліток з Москви й Ленінграду, та передруків з »казьонної« совєтської преси, яка вже не називає західніх державних мужів »паліями війни«, але »скромно« лає »деякі кола на Заході« за те, що вони, мовляв, є »кровопивцями трудящого народу«. І це зовсім не перешкоджає большевикам галасувати про »відпруження« й »приємно усміхатися« на зустрічах із західніми дипломатами.

Правильним і дотепним є спостереження брітанського часопису »Менчестер Ґардіян«, який писав, що »холодна війна закінчилася, але маємо тепер війну усміхів...«

Коли закінчиться ця »війна усміхів« важко покищо сказати. Однак жовтнева конференція в Женеві буде для неї, без сумніву, великою пробою. На цій конференції, висліл якої буде відомий уже по надрукованні тієї статті, мають бути вирішені справи особливої ваги. З »усміхом« чи без нього, большевики мусітимуть ясно сказати, яке їхнє становище до проблеми з'єднання Німеччини, вільних виборів у підсовєтській зоні (НДР), до пакту взаємної безпеки і т. п.

Крім цих проблем, на конференції в Женеві будуть порушені ще й інші справи, правдоподібно — Далекого й Середнього Сходу. Знаючи підступність совєтської політики, що спирається на засаду: »крок взад, два кроки вперед«, а ніколи навпаки, важко сподіватися, що совєти погодяться на плян Заходу. На зустрічі »великої трійки« в Нью-Йорку, міністер закордонних справ Великобрітанії МекМіллан висловився так: »Якщо наші пляни будуть прийняті, то значить, що »женевський дух« стався дійсністю. Якщо переконаємося, що московський спротив звільнити Німеччину полягає не на справедливих інтересах національної безпеки (?), але на зовсім несправедливому бажанні поширити совєтську владу теж на другу частину Німеччини, то, на жаль, мусимо бути приготовані на ще довгі розмови...«

У словах МекМіллана бачимо наче б »задню хвірточку« на випадок повного провалу женевських нарад. Але якщо Захід бажає позбутися смертельної загрози московського імперіялізму шляхом »дуже довгих розмов«, то нема жодних перспектив на те, щоб він взагалі колинебудь її позбувся. У кривавій історії московського імперіялізму нема ні одного прикладу, щоб Москва добровільно зрезиґнувала із своїх здобутків, якщо вони мають для неї якесь значення. Чому тепер, коли СССР уважає себе »найбільшою непоборною потугою«, він мав би піти на такі поступки? — це лишається не тільки таємницею, але й неймовірністю.

Секретар закордонних справ США Фостер Даллес, виголошуючи промову на річному конґресі Американського Леґіону в Міямі (Фльоріда), підкреслив ще раз напрямні американської політики по відношенні до СССР. За його словами США не приймуть миру »за кожну ціну«. Він уважає, що большевики »не мають арґументів, щоб відмовитися від звільнення сателітів і вільних там виборів«. Зовсім слушно казав Даллес, що ніхто інший, а саме США почуваються найбільш загрожені московським імперіялізмом.

У першій половині жовтня, в Парижі почалися **наради міністрів оборони країн НАТО.** Під час конференції виявилося, що військові керівники західніх держав тверезо оцінюють міжнародню ситуацію й не роблять собі великих надій на »вічний мир«. Сер John Whiteley, аналізуючи теперішню силу совєтського блоку, не завагався ствердити, що небезпека, яка загрожує країнам НАТО, себто вільному світові, є сьогодні більша, ніж колинебудь. Адмірал Wright, із свого боку, звернув увагу на факт, що совєти диспонують такою підводною фльотою, »якої досі ніхто в світі не мав«. Правда, військовики НАТО зазначили, що своїми спостереженнями вони не мають наміру »твердити, що СССР бажає

війни«, але уважають, що Захід тільки тоді буде безпечний, коли большевики бачитимуть його достатньо міцним для власної оборони. Представник Франції ген. Біййот, нав'язуючи до подій в півн. Африці, зазначив, що »солідарність атлантійських держав є конечною, для збереження нашої цивілізації«.

Тим часом совєти вживають далі всіх заходів, щоб дешевим коштом робити у світі пропаґанду про свою »мирну політику«. До тих засобів слід зарахувати звільнення незначного числа громадян західніх держав, що перебували в совєтських тюрмах і концтаборах. Після десятирічного ув'язнення, большевики звільнили кількадесять французів, а тепер репатріюють німців. Але і в цьому випадку застосували обман. В СССР перебуває багато більша кількість французьких громадян, ніж та, що звільнена большевиками. Коли брати до уваги, що Франція в минулій війні була альянтом, то ув'язнення французів у СССР позбавлене всякого політичного глузду й права. Однак совєти інтерпретують звільнення французів, як доказ їх »доброї волі« й бажання »мирно співжити« із Заходом, а не як виправлення безпідставно зробленої кривди. Подібна справа з німецькими полоненими. Большевики використали їх звільнення як шантаж для нав'язання дипломатичних стосунків із Західньою Німеччиною. Погодившись репатріювати 9.626 німецьких воєннополонених, совєти замовчують долю понад сто тисяч (деякі джерела подають мільйон!) німців, які дістались до совєтського полону. На інтервенцію німецьких чинників совєти відповідають, що їм »нічого про те не відомо«, але хай німці подадуть списки розшукуваних осіб, а вони готові »справу провірити«.

Також на доказ своєї »великодушности« совєти віддали Фінляндії пограбований ними порт Поркалля. Досі фінляндці мусіли цей свій власний порт »винаймати« в совєтів. Щойно у висліді візити в Москві президента Фінляндії Паасіківі, большевики, маніфестуючи свою »приязнь« до фінляндців, віддали порт Поркалля Фінляндії. Цей свій »жест« Москва називає резиґнацією з її мілітарної бази й вимагає від Заходу, зокрема від країн НАТО, зрезиґнувати також з військових баз західніх держав на чужих територіях. Світова преса зразу ж опрокинула це демагогічне твердження большевиків, вияснюючи, що СССР жодної поступки зреченням Поркалля не зробив. За цей »великодушний жест« большевики вимогли від фінляндців продовження »пакту приязні« і »взаємної безпеки« на дальших 10 років. Крім цього, контролюючи Балтицьке море при помочі цілого ряду інших своїх баз, розміщених вздовж побережжя, большевики можуть легко обійтися без порту Поркалля. Слід зазначити, що совєтські бази в сателітних державах і військові залоги західніх держав у вільному світі ґрунтовно різняться між собою: перші є звичайними ґарнізонами держави-окупанта, другі — за згодою вільних народів, уряди яких кожної хвилини можуть зажадати відтягнення американських чи англійських військ з їхньої території. Тому то акт передачі совєтами Поркалля Фінляндії не послужив большевикам, як вони сподівалися, аргументом їх »миролюбної« політики.

Натомість на Заході викликав тривогу наступ совєтської дипломатії на Середньому Сході, де СССР намагається усунути впливи Великобрітанії і США й стати там самому твердою стопою. Свої намагання большеви-

ки реалізують від довшого часу не тільки шляхом дипломатичної офензиви, але й інтенсивною шпигунською й диверсійною діяльністю своїх аґентур, які звичайно прикриваються назвами різних торговельних, культурних та інших місій.

Очі Москви звернені передусім на **Єгипет**, де большевики намагаються зручно використати **арабсько-жидівський антагонізм** і виразну нехіть теперішнього »революційного уряду« Нассера до Заходу. Недавно большевикам удалося створити в Каїрі »центр совєтської культури«, а для підкреслення совєтсько-єгипетської »дружби« запрошено полк. Нассера відвідати Москву.

Московська пропаґанда, пропаґуюча т. зв. відплатні акції проти Ізраїля, збирає жнива. У вересні большевики запропонували Єгиптові висилку модерних літаків і різної зброї. Уряд Єгипту цю пропозицію прийняв з радістю. Крім домовлення в цій справі, Нассер підписав »торговельну« умову з »урядом« Чехо-Словаччини, який теж доставлятиме Єгиптові зброю. Цей факт привів до спільного виступу Великої Брітанії і США, що в єгипетсько-жидівському конфлікті намагалися відограти ролю посередників, щоб не допускати до дальшого розвогнювання взаємин між тими двома державами. Тому згадані потуги годилися продавати зброю Єгиптові чи Ізраїлеві тільки обмеженою кількістю, заступаючи, зовсім слушно, погляд, що повне дозброєння обидвох сторін може призвести до відкритої війни. Знали про це й большевики, але вони намагаються цю війну спровокувати, бо вона дає їм можливість дальшої інтервенції й поширювання своїх впливів у цьому районі.

Цей погляд підтверджує теж голосування СССР в асамблеї Організації Об'єднаних Націй за те, щоб **справу французької півн. Африки прийняти на порядок нарад.** І в справі Єгипту, і в справі Альжіру большевики черговий раз покористувалися цинічним арґументом »оборони інтересів поневолених народів«. Не зважаючи на облудну поставу СССР до питання півн. Африки, що викликала охолодження відносин між Францією і СССР, та відтягнення французької делеґації з засідань ОН, ще раз виявляється один важливий аспект цілої проблеми. За включення на порядок нарад ОН альжірського питання, крім СССР, голосував цілий ряд азійських народів, у яких помітний незвичайно міцний гін до повної національної самостійности і знищення решток колоніялізму.

Безперечно, зв'язування боротьби за цю шляхетну мету з найбільшою колоніяльною потугою і найбільшим гнобителем поневолених народів — СССР — свідчить про політичну невиробленість азійських народів. Але одночасно це ще один закид у бік Заходу, що й надалі, без належного зрозуміння, ставиться неґативно до самостійницьких рухів азійських народів, кидаючи їх цим способом в обійми московської імперіялістичної політики.

Очевидно не можна тої справи генералізувати. На Заході існують політичні кола, які з належним розумінням ставляться до самостійницької визвольної боротьби поневолених Москвою народів. Так само і серед державних азійських народів знаходимо чимало політичних середовищ, які в боротьбі з колоніялізмом не шукають опертя на Москву. До непримиренних ворогів комунізму і взагалі Москви, слід зарахувати на Далекому Сході цілий ряд країн, що мали сумну нагоду пізнати диверсій-

ні дії московської п'ятої колони. На їх чолі стоять вільна Корея, національний Китай і В'єтнам. Керівників цих держав важко обдурити »миролюбними« трюками Москви, яких жертвою вони вже раз упали були.

У жовтні на Формозі відбулося китайське національне свято з нагоди проголошення, після повалення деспотичної монархії національною революцією, Китайської Республіки.

На Формозі находиться осередок **Антикомуністичної Ліґи Азійських Націй** (АПАКЛ) під проводом голови Ліґи, китайського міністра внутрішніх справ, **Ку-Чен-Канґа.** Членами цієї Ліґи є національний Китай, Корея, В'єтнам, Філіппіни, Тайнлянд, Пакістан, а недавно запрошені Туреччина, Японія та інші нації. Про те, якої великої і вирішальної ваги надає згадана Ліґа співпраці з поневоленими Москвою народами в боротьбі проти московсько-большевицької аґресії, свідчить факт запрошення Ліґою голову АБН, п. **Ярослава Стецька,** до себе на Формозу. Цей факт одночасно говорить, що серед азійських народів існує правильна концепція усунення московської загрози, з узгляднением визвольної боротьби України та інших поневолених народів у СССР. Коли пишемо ці рядки, не маємо ще відомостей про вислід поїздки п. Я. Стецька, але є це безумовно великий успіх українського політика — представника народів АБН.

Можливо, що противники концепції АБН, зокрема п. Я. Стецька, а між ними і свої домашні »патріоти«, намагатимуться обезцінити цей успіх, арґументуючи, що не слід в'язати українську політику з »непопулярними колами«. Але уважний і об'єктивний спостерігач світових подій уже, мабуть, давно дійшов до висновку, що »популярними« звуться сьогодні »миролюбці«, коекзистенціялісти, масони, »непередрішенці« та комуністичні вислужники. А »непопулярними» — всі, хто має гідність і відвагу виступити проти московсько-большевицької аґресії і не хоче йти на співпрацю з кремлівськими злочинцями. »Непопулярними«, в такій інтерпретації, є, очевидно, виступи сен. Новленда, Фіґена, лорда Вансітарта, ген. Фуллера, МекКарті, Ніксона та їм подібних, а навіть і Даллеса чи Айзенгауера, якщо не погоджуються на коекзистенцію з Москвою за »кожну ціну«. Натомість »мудрою« і »гідною демократа« політикою будуть потягнення Неру та інших московських поплентачів, що своєю пропаґандою »мирної коекзистенції« вже нанесли вільному світові величезних шкод. У кожнім разі можна з приємністю ствердити зріст того табору, який належно оцінює московський імперіялізм і не дає себе обманути твердженням, що демократія може існувати без свободи.

В Арґентіні, після повстання проти режиму Перона, приходить до стабілізації відносин. Перон виїхав до Параґваю, де на інтервенцію теперішнього арґентінського уряду інтернований параґвайським урядом. Його побут у Параґваю уважають тимчасовим. Повстанці проголосили створення нового уряду, на чолі якого став ген. **Льонарді.** Новий уряд створений не за партійним ключем, а за фаховими кваліфікаціями його членів.

Одним з перших декретів нового уряду проголошено амнестію для політичних в'язнів, знесено стан облоги, що існував ще від попереднього повстання проти Перона, привернено свободу преси і т. п.

Революція проти Перона велася під гаслом привернення демократичних свобід, тому після вмаршу переможних повстанських військ до Буенос-Айрес, тисячні маси народу виявляли на вулицях столиці свою спонтанну радість. У перших годинах панування нового режиму знищено всі пам'ятники і статуї, що їх побудували пероністи.

Міцний робітничий синдикат т. зв. »Конфедерасіон Хенераль де Трабахо«, що був повністю під контролею пероністської партії, за винятком поодиноких виступів, погодився з новою дійсністю. Його президент Петро, що ще недавно запевняв начебто КХТ буде боротися проти повстанців до »останньої краплі крови«, проголосив по радіо заклик до робітників, щоб вони спокійно і з довір'ям до нового режиму продовжували працю.

Новий уряд повів цікаву політику по відношенні до пероністів. Заявив, що пероністська партія може існувати далі, тільки повинна змінити назву (давніше вона звалася партією праці). Нові керівники Арґентіни запевняють робітництво, що всі справедливі соціяльні здобутки, оформлені законом за режиму Перона, лишаться в силі. Цей крок треба пояснити бажанням Льонардо втишити розбурхані пристрасті пероністів та включити їх до дальшої конструктивної праці.

Покищо може ще заскоро давати оцінку тим політичним змінам, що зайшли в Арґентіні. Вона залежить у першу чергу від дальшого розвитку політичних подій і політики нового арґентінського уряду, але все ж таки впадає в очі одне характеристичне явище, що кидає позитивне світло на уряд Льонарді: заборона існування комуністичної партії Арґентіни. Цей факт тим більше замітний, що комуністи, дискриміновані за Перона, творили спільний блюк з національною опозицією. У своїй першій промові на відомій площі »25 травня«, перед урядовою резиденцією, Льонарді сказав, що Арґентіна не сміє, так як це було досі, займати позицію т. зв. »третьої сили« між вільним світом і комуністичним блюком. Місце Арґентіни є там, де боронять віри і батьківщини.

Отже все мало б вказувати на те, що в Арґентіні розпічнеться ера нового демократичного життя. Перші зарядження уряду збудили в усіх великі надії. Однак при тому не треба забувати, що було причиною перевороту. Справді, ця арґентінська революція висунула кличі свободи й демократії, але так уже було не тільки за подібних арґентінських, але й за інших революцій південної Америки. А пізніше виявилося, що гарні й приманливі кличі існували тільки на папері. Новий уряд, прийшовши до влади, зразу про них забував. Нові керівники Арґентіни мають у першу чергу до побореннa великі економічні труднощі. Режим Перона довів країну до великої господарської кризи. Політичні партії Арґентіни дуже зрізничковані між собою, повні аспірацій до захоплення влади. Найбільша серед них »Уніон Сівіка Радікаль«, відома із свого антиклерикального наставлення. Як вона прийме курс теперішнього президента Льорена, католика, що в усьому йде назустріч духовенству, покищо годі сказати. Отже трудно вже сьогодні передбачити, як устабілізуються відносини в Арґентіні, хоч багато познак вказує на те, що розвиток дальших подій піде там по лінії інтересів народу і вільного світу.

Велике враження в цілому світі викликало нагле захворіння президента США. 24 вересня през. Айзенгауер, перебуваючи на феріях у Денвер, дістав серцеву атаку. Негайно його відвезли до військового шпита-

лю в Кольорадо, де ним займалися найкращі лікарі-спеціялісти в США. Вони запевнили, що недуга президента не є смертельно загрозлива і він у короткому часі повинен прийти до здоров'я. Справді стан здоров'я през. Айзенгауера щораз кращає і є надія, що на початку 1956 р. він зможе повністю обняти свої президентські функції. Якщо так станеться, тоді американці згадуватимуть про недугу президента тільки як про прикрий епізод. Але все ж таки варта зупинитися над реакцією, викликаною недугою през. Айзенгауера в США й цілому світі.

В першу чергу відозвалася американська біржа, нотуючи катастрофічний спадок деяких компаній. Найбільше потерпіли ті трести, що під час влади демократичної партії були під постійним вогнем її критики й платили високі податки. Правдоподібність, що у зв'язку з недугою през. Айзенгауера можуть вернутися до влади демократи, привела на фінансовому ринку до втрат у сумі кільканадцять мільярдів долярів.

Але це був тільки сиґнал до політичного схвилювання. Як відомо, теперішня президентська каденція в США добігає кінця. Республіканці й демократи почали приготовлятися до виборчої пропаґанди. У зв'язку з великою популярністю Айзенгауера, якого часто піддержували й демократи, республіканці могли надіятися на чергову перемогу у виборах. Хоч і говорилося, що Айзенгауер відмовляється кандидувати вдруге, але ця справа ще не була остаточно вирішена й можливо, що Айзенгауер, під тиском своїх партійних приятелів, був би погодився знову взяти на себе обов'язки президента.

Недуга Айзенгауера перекреслила надії республіканців. Навіть коли Айзенгауер повністю прийде до здоров'я, то одначе не багато надій на те, що він дасть згоду на свою кандидатуру. Отже в такій ситуації зростають надії демократів, для яких кандидатура Айзенгауера була найбільш небезпечною.

Але поминаючи ці далекі перспективи змін у майбутньому, багатьох хвилював теперішній стан. Всі знали Айзенгауера, як президента, що повністю використовував свої мандати, був керманичем і надхненником політики теперішнього уряду й визначався своєю індивідуальністю. Захворівши, мусів відсунутися від керми державою, отже виникло питання, хто і в який спосіб заступить президента. Тоді почалися дивні сумніви й дискусії. Американська конституція передбачає, що коли президент не може сповняти своїх функцій, заступництво перебирає віцепрезидент, у цьому випадку — Річард Ніксон. Але практика виявила, що Ніксонові завдань президента не передано. Спочатку була дискусія, чи взагалі треба заступати президента (лікарі твердили, що його недуга повинна щасливо й скоро перейти), а відтак правники нараджувалися як би то створити »президентську репрезентацію«, яка мала б виконувати пляни Айзенгауера. Врешті постановлено, що Айзенгауер сам буде рішати про найважливіші справи, бо стан здоров'я йому вже на те дозволяє.

В цьому розвитку подій стає очевидною резерва, з якою поставилися міродатні чинники до віцепрезидента Річарда Ніксона. Вияснює це дивне явище оцінка політики Айзенгауера, що її в останньому часі подавала преса. На думку багатьох визначних політиків і пресових органів, індивідуальність Айзенгауера і його заслуги є у його »поміркованій політиці«. Саме він є ініціятором і реалізатором наладнювання взаємин між

західнім і совєтським блоками. Йому приписують заслуги на полі коекзистенції, у спробах наладнати взаємини з комуністичним Китаєм і в політиці загального відпруження. Ті самі кола, що приписують Айзенгауерові згадані заслуги, не вірять у те, щоб віцепрезидент Ніксон міг піти по тій самій »поміркованій лінії«. Про нього писали, що він »ледве чи міг би вчутися в завдання президента«. Коли ж до цього додати гострий виступ Ніксона на конґресі американських комбатантів проти облудних совєтських спроб »замирення« (гл. »В. Ш.«, ч. 10), то стає ясно, чому Ніксон, навіть на короткий час, не заступав президента й не виконував його функцій. Загально сподівалися, що у випадку довшої недуги Айзенгауера до голосу прийде сен. Джордж у Ґеоргії, відомий з його тенденцій до відпруження взаємин із СССР, або сен. Вандерберґ з Мічіґану. Але тепер, коли Айзенгауер приходить швидко до здоров'я, ці розрахунки перестали бути актуальними.

Не зважаючи на розпачливі спротиви большевицької дипломатії, добре синхронізовані з большевицькою законспірованою аґентурою, Москва мусить занотувати у свому політичному балянсі за місяць жовтень свою чергову поразку, що сильно підриває вартість совєтських здобутків у Єгипті.

11 жовтня **Персія** офіційно оголосила свою **участь у протикомуністичному турецько-іракському оборонному пакті.** На надзвичайному засіданні закордонних справ перського сенату, прем'єр Хосейн-Аля відчитав текст ноти, висланої до Баґдаду, в якій, між іншим, сказано: »Наступила хвилина, коли Персія повинна зайняти місце побіч інших народів вільного світу«. Відповідаючи шахові, Хойсен-Аля висловився: »Уряд Персії уважає, що дотеперішня політика невтралізму повинна бути відкинена. Для чести і добра Персії країна мусить вибрати інший, новий шлях. Щоб запобігти небезпеці, задержати інтеґральність і самостійність, уряд мусить користуватися з допомоги своїх сусідів і бути готовим до захисту своєї національної території.

Ми не маємо іншої мети, як оборону нашого краю й згідно із статутом ОН хочемо збільшити наш оборонний потенціял«.

Таке рішення уряду Персії викликало зрозуміле вдоволення в країнах НАТО. З приступленням Персії до турецько-іракського пакту, постає оборонний пояс вільних націй на Близькому Сході, що простягається аж до Індії.

На військовій сесії країн НАТО, головнокомандуючий альянтськими збройними силами ген. Ґрюнтер, аналізуючи теперішню силу вільних народів, сказав: »Якщо б сьогодні, 12 жовтня 1955 р., вибух конфлікт, то справа перемоги альянтів дуже сумнівна. Стає вона ще більш сумнівна, коли взяти до уваги постійні досягнення большевиків в атомовій і інших ділянках . . .«

Такою є оцінка відповідального військовика нинішнього стану »мирної коекзистенції« й »відпруження«. »Холодна війна«, що перемінилася у »війну усміхів«, може мати зовсім серйозний кінець. Чи вільний світ буде приготований до цього моменту, невідомо. Однак час і розвиток міжнародніх подій не стоять на місці, а большевикам ще далеко, щоб засісти на лаврах.

Париж, у жовтні 1955 р. **Борис Вітошинський**

Проблеми наших днів

ПРАВДА ДЛЯ ВСІХ ВІДКРИТА

На послугах непередрішення

Вже декілька місяців українська еміґраційна преса займається кризою в УНРаді. Справа постійних криз у УНРаді від початку її заснування не нова і українське громадянство привикло до неї, як до »нормального« й »закономірного« безперервно незмінного явища в т. зв. »державному центрі«. Але цим разом криза прибрала широких розмірів у зв'язку з виступленням з Виконного Органу і Президії УНРади фракції ОУН п. А. Мельника, наслідком чого УНРада залишилася без »голови парляменту« і »міністра закордонних справ«.

Наш журнал із самого початку заснування УНРади не піддавався ні на хвилину приманливій, а одночасно й обманній консолідаційній гарячці на базі УНРади і тверезо, без жодних ілюзій, висловлював свою критичну думку. Декілька наших уваг до теперішньої кризи в УНРаді виникають на марґінесі обговорення цього питання в українській пресі різних політичних напрямків.

Сьогодні вже кожному ясно, що УНРада виявилася дуже поганим спадкоємцем леґітимности й традицій УНРеспубліки. Даремно її прихильники ще й досі намагаються вмовляти українське громадянство, що УНРада — це державний центр УНРеспубліки на еміґрації, парлямент чи передпарлямент української держави. Бо як же ж можна звати себе переємником традицій української держави 1918-20 рр. і одночасно бути на послугах непередрішення? Українська Центральна Рада, проголосивши IV-тим універсалом Вільну Незалежну Українську Народню Республіку, започаткувала новий етап національно-державного життя українського народу. Сьогодні УНРада, намагаючись змонополізувати леґітимність і традиції УНРеспубліки, допускається безправного обману українського громадянства. Проголошенням IV-го універсалу УНРади покінчено з непередрішенням і хитанням, що виявилися в попередніх універсалах. А УНРада завертає колесо історії назад, вертається на позиції I-го універсалу і йде на послуги непедрішення, значить — зраджує ідею IV-го універсалу. Сталося так, що хоч формально вона не зреклася самостійности України, але практично погодилася на »проект сотрудничества емиґраций народов СССР по борьбе с большевизмом«, себто на співпрацю т. зв. Паризького Блоку, в склад якого входить і УНРада, з центром московських політичних організацій на базі непередрішення. Позиції

УНРади — це позиції тих партій і груп, з яких вона складається. Отже вони відповідальні за її діяльність. Не будемо в нашій статті розглядати й оцінювати кожну фракцію УНРади зокрема. Це було б зайвою витратою часу, їх минула й сучасна політична діяльність відома українському громадянству. І годі сподіватися, що соціялісти сьогодні стали »ліпші«, ніж були в 1917-20 роках. Їх політика за УНРади, а відтак за Директорії, як відомо, призвела Україну до поновної втрати самостійности. Новонароджена, під барабанну канонаду й на еміґраційному ґрунті, УРДП, що взяла на себе непосильне їй завдання адвоката »державного центру« УНР, застосувала у своїй діяльности засаду: »хоч це й невірно, зате добре вигадано«. Ще й досі не вияснила громадянству, на яких бо вона справді позиціях стоїть. Виходить так, що декляративно — на самостійницьких, а практично — на послугах непередрішення. Чим і як можна, напр., виправдати такий політично-спекулятивний анахронізм, що провідний член УРДП п. М. Воскобійник, »міністер« УНРади, працює в радіо »Освобожденіє«, яке стоїть на позиціях непередрішення? Хто служить за гроші в радіо »Освобожденіє«, не має найменшого морального права бути »міністром« хоч би й УНРади, бо цим компромітує і той »державний центр«, і цю фракцію до якої належить, словом — шкодить українській визвольній справі.

»Амікус Плято, сед магіс аміка верітас«

»Милий мені Плятон, та миліша правда!« — Ставимо ці слова на марґінесі статті в одній з наших газет, яка недавно, між іншим, писала: »Нам приємно рівночасно ствердити, що націоналісти групи полк. А. Мельника зуміли вже вдруге зайняти рішуче й правильне становище на терені УНРади, не споневіривши ся основним заложенням нашої визвольної боротьби...« Справді приємно, що націоналісти ОУН п. А. Мельника схаменулись і відхрищуються від політики непередрішення. Хай ще раз послужить фраза, що ліпше й пізно, ніж ніколи, але захоплюватися нема чим. Жодне українське національно-політичне середовище не сміє йти на послуги непередрішення. Український Визвольний Рух на Рідних Землях і українська громадськість на чужині рішуче засудили опортуністично-коляборантську політику.

»Від патріотів Україна сьогодні вимагає діл — не самої тільки, хоч би й не знати як »глибокосердечної« любови: діл, що були б актами спротиву московсько-большевицьким окупантам, діл, що були б актами боротьби проти них в ім'я національно-державної незалежности України. Сьогодні замало тільки декларативної, бездіяльної любови до України. Активному наступові окупантів ми, патріоти України, мусимо протиставити активний спротив«. (З підпільної крайової брошури: »Україна погибає! Хто винен у цьому?«).

Українська патріотична еміґрація, її партії і групи, має лише один шлях визвольної боротьби. А шлях непередрішення веде до зради українського народу, до нового поневолення України. ОУН п. А. Мельника зробила велику й шкідливу помилку, що приймала дотепер активну участь у політиці непередрішення УНРади. Виступила з Виконного Органу і Президії УНРади щойно тоді, коли далі вже нікуди було йти. Це вже була необхідна конечність, на яку мусить рішитися кожне українське самостійницьке середовище, якщо не хоче поповнити »гаракірі«.

Інж. О. Бойдуник, уступивший голова УНРади, у своїй довгій статті п. н. »До питання кризи в Державному Центрі УНР« (»Новий Шлях«, 11 липня, 1955) вияснює причини, чому ОУН п. А. Мельника виступила з Виконного Органу і Президії УНРади і чому він, як її представник у УНРаді, уступив із становища голови УНРади. Основною причиною виступлення ОУНс він подає факт, що проти волі ОУНс і УНДС голосами УРДП, УСП і УНДО прийнято без пропонованих поправок »Проект сотрудничества емиґраций народов СССР по борьбе с большевизмом«. Про цей факт інж. О. Бойдуник пише: »Сталася помилка! Супроти такої помилки, голова УНРади, Осип Бойдуник, негайно зголосив свою димісію . . .« Важко повірити, що тут справді »сталася помилка«, бо ж цей »проект« підготовлявся на протязі кількох місяців за відомом усіх фракцій УНРади, якої головою був саме інж. О. Бойдуник. Так само інж. Д. Андрієвський, »міністер закордонних справ« УНРади, не тільки приймав активну участь у переговорах з АКВБ, а був також одним із основоположників т. зв. »Паризького Блоку«, що склав згаданий »проект«.

Про те, що УНРада перейшла на позиції непередрішення ми давно писали, але зустрічалися з ґвалтовним запереченням преси усіх УНРадівських фракцій, включно з ОУН п. А. Мельника. Щойно сьогодні колишній голова УНРади підтверджує слушність наших пересторог. Однак приймаючи досі активну участь у політиці непередрішення УНРади, ОУН п. А. Мельника поносить також відповідальність за наслідки цієї політики. Інж. Д. Андрієвський, як »міністер закордонних справ« УНРади, пояснював тактику ОУНс метою розбити російський фронт зсередини. Але вислід цієї тактики приніс українській визвольній справі більше шкоди, ніж обіцяної користи: в першу чергу завдано поважний удар українським національно-визвольним силам і їх об'єднаному фронтові, устійненому спільною заявою в грудні 1952 р. Герострatову заслугу має ОУНс і в тому, що частина українських учених зламала спільний фронт проти Москви й пішла на послуги »Інституту для дослідів культури й історії СССР«. Там засіли за один стіл з москалями і визнали »непередрішенську« програму цього »Інституту«. Відповідальність за наслідки політики непередрішення УНРади спадає на всі її фракції, отже і на ОУНс.

Від того, якими шляхами піде далі ОУНс залежатиме, чи можливою буде єдність дії націоналістичних середовищ. Бо спра-

ва не тільки в назві »націоналісти«, а в першу чергу в безкомпромісовій національно-визвольній дії. Суть націоналізму визначається не фразами й тактикою, а визвольно-політичною акцією. Тільки в цьому можна шукати єдности дії націоналістичних середовищ.

Шляхом опортунізму...

Недавно в Европі побував д-р Ґалан, який, замість піклування біженцями та хворими, що й є завданням ЗУДАК-у, взявся також до політики... Розпочав консолідацію заявою: буде консолідація — будуть гроші! І зараз же відгукнулися споріднені душі. »Сучасна Україна« і »Український Самостійник«, що претендують на репрезентацію за кордоном Українського Визвольного Руху на Рідних Землях, в »ім'я консолідації« жертвують навіть позиціями УГВР. У статтях пп. Романа Ільницького і Л. Ребета допускається можливість консолідації на базі УНРади. А п. Р. Ільницький вже пропонує »Комітет Дії« поза ЗП УГВР і УНРадою. Таким чином зрікаються формули УГВР, як всеукраїнської бази об'єднання всіх національно-визвольних самостійницьких сил. І це роблять ті, що ще вчора були, буцім то, єдиними оборонцями конструкції УГВР. Але з другого боку — дивуватися нема чого, бо ж ті люди на протязі десяти років не потрапили приєднати до ЗП УГВР ні однієї політичної групи, а навіть позбулися Закордонних Частин ОУН, що єдині, крім ОУН в краю, визнають УГВР.

Отак нова консолідаційна метушня поглинула і вчорашніх буцім то прихильників УГВР. Вони вже готові здавати позиції УГВР у користь скомпромітованої до решти УНРади, або якогось новотвору п. н. »Комітет Дії« чи »Визвольний Комітет«. Невже ж для »Укр. Самостійника« стала вже ближча УНРада ніж ЗП УГВР? Чи розсварення між ними зайшло аж так далеко?

Не забуваймо про наш головний фронт

Всі ці міжпартійні сварки, спекуляції й комбінації не заслуговують великої ваги. Наш головний фронт — це фронт проти ворога, а не міжпартійна ривалізація. Ми не думаємо, що сила українського визвольного фронту лежить у механічному об'єднанні людей великих візій і сильного характеру, саможертовних і безкомпромісових борців за УССД з декадентами, які тільки торпедують революційно-визвольну акцію. Націоналізм це не лише теорія, а передусім практична революційна дія, риск і безкомпромісова боротьба за волю народу. Тотожність паперових позицій, без тотожности дії, не є об'єднуючим чинником. Напр., програма ОУНс не багато різнилася від нашої, а проте ОУНс у більшості стояла на діяметрально протилежних до українського революційно-визвольного руху позиціях і це визначало її практичну ролю. Сила революційно-визвольної організації є в чіткості її ідей, в концепції революційної боротьби, в її дії, в характерності її кадрів, їх жертовності й суворому стилі життя.

Наші критичні зауваження до консолідаційної гарячки не означають, що ми проти єдности української політичної акції, проти спільного національно-визвольного фронту на зовнішньому відтинку, чи проти консолідації в принципі. Ні, ми за консолідацію, але не з тими, і не під кермою тих політичних банкротів, що за гроші готові рідного батька продати.

Призадумуючись над питанням закордонного центру, треба завжди пам'ятати, що й тут на чужині у першу чергу нас жде фронт боротьби з ворогом. Горе нам, якщо б у цьому спільному нашому фронті, замість відважних борців за правду і волю народу, появилися декаденти й дезертири.

В темряві все чорне. Цей зоровий обман загрожує нам, політичній еміґрації, більше ніж будь-коли досі. Меншає, на жаль, число тих, хто вміє розрізнити великі справи від малих, правду від брехні, патріотизм від псевдопатріотизму, жертовність від »бизнесу«, правдомовність від фарисейства, творчу дію й тривалу вартість від імітації й примітивізму. А коли погодитися на правило, що розумному інколи доводиться мовчати, що в свою чергу стає причиною браку своєчасної реакції на неґативні явища, то тоді маємо справді невідрадний, сповитий темрявою стан нашої еміґрації. Але і в таких випадках ми не сміємо розгубитися. В кого є справжня ідейність, почуття обов'язку і воля до боротьби за УССД, той завжди, за всяких умов буде відстоювати ідейно-політичні позиції визвольної боротьби українського народу, буде працювати для його визволення і ніколи не покине фронту боротьби проти ворога. На жаль, цей фронт тепер послаб.

Крім згаданих уже причин його послаблення є й багато інших. Дехто починає орієнтуватися на здобуття симпатій серед дрібноміщанських елементів, які, звичайно, не люблять, щоб їх хвилювати політичними акціями. Вони люблять спокійні неполітичні фестивалі, імпрези і пікніки, бо про них пишуть чужомовні газети, що хвалять, порівнюючи до екзотичних, наші танки, співи, а часом ще й борщ і вареники, але ідеї нашої визвольної боротьби ігнорують. Танки, співи, вокально-музичні пописи та інші подібні імпрези — все це добре, доцільне, навіть необхідне, але аж ніяк не вистачаюче у боротьбі з ворогом. Зрештою, це справа цілої української громадськости. Справжні борці-революціонери мусять завжди пам'ятати про ієрархію завдань і не підмінювати великих візій-ідей дрібними хуторянськими справами. Націоналістам, які не хочуть стати на еміґрації осілими гречкосіями й вигідними дрібноміщанами, треба в першу чергу розгортати фронт боротьби проти ворога. Зовнішньо-політична дія за кордоном — це передусім боротьба проти ворожих нам поглядів, течій і акцій.

В добу коекзистенції нам треба всіма силами боротися проти її обману. Не забуваймо, що кожний день, тиждень, місяць, рік такої коекзистенції — це продовження окупації України московсько-большевицькими наїздниками. А це означає смерть, за-

слання й нидіння соток тисяч наших батьків, матерів, братів і сестер, це означає злиденне животіння цілого нашого народу.

Наш ворог — це ворог усього людства, він приявний майже всюди. Отже наша боротьба з ним мусить відбуватися на всіх теренах нашого поселення. Пам'ятаймо, що, напр., маніфестації у Нью-Йорку, Сан-Франсіско, Вінніпеґу й інших містах проти большевицьких колгоспних ватажків чи »миролюбних« комісій та імпрез, більше популяризують українську справу, ніж меморіяли УНРади і її політика непередрішення.

Роздумуючи над суворою дійсністю і необхідними потребами української визвольної боротьби, які ніяк не можна погодити з консолідаційними фантазіями деяких наших публіцистів, та хуторянською ідилією дрібноміщан, доходимо до висновку, що ще ніколи жоден революційно-визвольний рух не об'єднувався з опортуністами, коляборантами, непередрішенцями і коньюнктуристами. Натомість завданням кожного революційно-визвольного руху є об'єднати на його визвольній платформі всі здорові самостійницькі сили народу: всіх патріотів, політичних, суспільних, громадських, культурних і наукових діячів. Створити з них спільний фронт проти ворога. Оце і є нашим головним завданням!

К.-Д.

Ідея УССД, що її українські націоналісти визнають активно і в боротьбі за здійснення якої вони зберігають сувору принциповість — це перший найважливіший елемент революційности українського націоналізму.

Боротьба за відродження духовости українського народу — боротьба за викорчування рабської психіки і культивування в українському народові психіки вільного господаря на своїй землі, психіки фанатичного борця за справу Самостійної України — другий важливий елемент революційности українського націоналізму...

Радикальність, насильницький характер метод нашої боротьби проти окупантів, визнання нами того, що найважливішим завданням українського народу під сучасну пору є організація масової безпосередньої нещадної боротьби за національне визволення, боротьби всіми засобами, які є в нашому розпорядженні, — третій елемент революційности українського націоналізму.

Розраховування на народ, як на основну силу, за допомогою якої ОУН виборе Україні самостійність, якнайвірніше і якнайповніше висловлювання прагнень найширших мас українського народу — четвертий елемент революційности українського націоналізму.

Організовування протиокупантської боротьби на українських землях за всяких умов, погляд, що українські землі є вирішальним тереном боротьби за УССД, — п'ятий елемент революційности українського націоналізму.

(П. Полтава: »Елементи революційности українського націоналізму«)

ПРЕСА І СУСПІЛЬСТВО

»Письменник — знай собі пише, читач — знай собі читає, на тому й кінець«. — Так сказав колись сатирик про російську пресу за часів царату.

Проминуло майже ціле століття... Наслідком колосальних історичних змін, пробуваємо нині в зовсім іншій ситуації, живемо в зовсім інших умовах, як ті, що були колись у царській Росії, в границях якої пройшла вся перша половина мого життя, включно з періодом зрілости. Живемо не на Батьківщині, а всі — »східняки« й »західняки« — творимо мільйонову т. зв. політичну еміґрацію, — розбиту, розкидану, розпорошену по всьому світу, розділену океанами, неісходимими просторами суходолу.

І маючи на еміґрації в різних країнах свою ж таки українську пресу, від цензури звільнену, ми знову несподівано опинилися скрізь — там, там і там — у тому самому, так добре знайомому з мого довгого життя, становищу преси, що його так влучно схарактеризував сатирик у своєму реченні про цілковиту й безнадійну даремність усього того, що письменник, як то було колись за царату, про щось там пише, а читач потім те надруковане читає.

Та хіба ж у нас, справді, серед нашої »політичної« еміґрації, як письменник, так і читач, не вважають, чи в тому не переконані, що один — своїм писанням, а другий — читанням сумлінно виконують кожний свій обов'язок; і тому, мовляв, далі тривожитись та побиватись нема чого?

Але уявім собі таке. Ось вийшло у світ чергове число газети чи журналу. В одній із статтей автор виразно б'є на сполох. Суспільство наше, мовляв, у небезпеці, бо в його середовищу точаться процеси, що послідовно й невпинно розкладають його організаційну структуру у всіх площинах: церковній, політичній, громадській, економічній і т. д. Свою думку автор піддержує відповідними доводами — може занадто довгими, як це тепер завелося, досить туманними, але, начебто, переконливими.

І уявім собі далі, що стаття ця подала під увагу свіжій людині, що не варилась, як усі ми, довгий час у казані нашого еміґрантського життя. Довідавшись про небезпеку, що грозить нашому громадському життю на еміґрації, свіжа людина, як громадянин і правдивий патріот, чи не прийме всього прочитаного близько до серця, чи не відчує обов'язку із свого боку вдарити на сполох. Отже — чи не кинеться він і до редакції і по сусідах за порадою, — як наше суспільство від лиха рятувати? А коли та активна людина до того ще й розумна, досвідчена, то може й від себе висуне який проект — один, ато й кілька — і певне сподіватиметься від усіх і скрізь зустрінути признання й готовість спільними заходами проти небезпеки виступити... Та нам, людям досвідченим у наших »нравах і справах«, чи не ясно — в якому жалюгідно-смішному становищі опинеться ця чиста — щира і чесна людина, цей наш про-

стак-патріот, що ще не мав часу спокуситися у всіх тонкостях і досконалостях нашого еміґрантського життя, нашого ґето?

Коли почати з письменника, що ту помітну статтю подав, то він не тільки жодною, мовляв, тривогою не перейнятий, а навпаки — пробуває в стані значного задоволення, навіть піднесення, що твір його вийшов удалий, — його помітили, витяги із статті було передруковано в кількох газетах, — правда, все це, як водиться, органи одного й того ж партійного середовища, але один із тих органів навіть заокеанський; з приводу статті до редакції надійшло кілька »хвалебних« листів, а оце трапився й зовсім небувалий випадок: до редакції вдерся якийсь »ориґінал«, людина вельми експансивна, що в наслідок статті наполегливо пропонувала якісь свої проєкти порятунку.

Наш письменник ще молода людина, як письменник-публіцист тільки щ о »починає входити в моду« і, природно, — він у цей час заклопотаний одною думкою: кувати залізо, доки гаряче. Його головне завдання в даний момент — підшукати тему для нової чергової статті, яка знову звернула б на себе увагу, спонукала б до того, щоб знов заговорили про автора. Його зовсім не цікавить думка, — щоб далі розвивати порушену в попередній статті тему. Розвіювати умисно напущений у статті туман, вносити ясність, викривати ненормальності й подавати факти, а тим самим зачіпати »особи« і цілі установи, — цей шлях веде до »популярности«, яка в наших умовах не принесе письменникові, з фаху публіцистові, ні грошей, ані тої доброї слави.

Ще більше перейнятий нехіттю далі розвивати порушену тему сам редактор. Адже перехід від загальних фраз до їх конкретизації може захитати і без того нестійке економічне положення самого органу, що його редаґує. А до того ж редактор так само з головою поринув у роботу збирання матеріялу для нового чергового числа... Нема тут часу розводити конкретизації!

А найбільш байдужий до того, щоб із писань журналіста — того чи іншого — вийшло щось реальне, чи хоч би конкретне — є пересічний масовий читач, для якого власне всю ту пресову апаратуру розбудовано, увесь пресовий механізм до руху призведено. Цей наш масовий пересічний читач-еміґрант передплачує свою рідномовну пресу, виконуючи цим своє патріотичне завдання, чи ще до того партійний обов'язок. Читає ж він свою пресу часто тому, щоб таким чином »убити« вільний час. Коли читач — людина партійна, то, можна гадати, в такому разі, ще перечитується — на цей раз уже »з азартом« — міжпартійна ґризня, — себто та »бойова« сторінка партійного органу, що її людина, до партійщини не причетна, зовсім не читає (»має рацію« — додам від себе речення, що його тепер у таких випадках пішла мода приписувати складачеві).

Отже, коли з нашої еміґрантщини виключимо людей, хворих на »партійщину« — а на щастя далеко не всі партійці цією хворобою захоплені — то можемо констатувати, що в цілому байдужо, хоч і зі скрипом, те немазане колесо нашої еміґрантської преси обертається перед зором нашого суспільства. І безупинно й природно змінюються в тім колесі одна за одною пресові теми, — подібно, як у колесі калейдоскопа змінюються одна за одною химерні фіґурки. Але життя громадське в се-

редовищі нашої »політичної« еміґрації хаотичною ходою суне собі далі, геть осторонь, і йому глибоко байдуже до всього того »многословія«, щоб не сказати чогось ґіршого, що ним із числа в число наводнюється наша періодична преса...

І так само — покірне якомусь невідомому нам закону — тече далі, але вже не так спокійно, наше еміґрантське життя, ані трохи не відбиваючи в собі всього того, про що письменник знай собі пише, що читач знай собі читає...

Хібащо якийсь автор-»оригінал« надумається відступитись від тої мудрої езопівської мови та почне писати відверто, ясно й щиро — без усяких туманностей і затемнень; а далі, »чести не знаючи«, — не в хвалебній оді з »припаданням до стін«, а насмілиться щось критично сказати відносно високої міродайної особи, від якої благодаттю — не самою лише духовою — живляться наші елітянські верхи... О! тоді вже почнеться баталія... Наш Олімп науковий не завагається в такому випадку пустити в дію проти смільчака всі свої чотири найбільші артилерії. А практика показала, що досить одного залпа з боку тих чотирьох гарматних устаткувань, щоб призвести противника до безтями, щоб змусити його уподобатися горезвісній гоголівській вдовиці, що, як відомо, »сама себя висекла«.

Сучасна журналістична практика, щоб уникнути тої мороки, виробила способи так писати, що й мудрий не дізнається — об чому йде річ. І коли тих способів точно додержуватись, то й твір вийде такий, якого час потребує — отже, начебто, сатира — і ображатись нема кому і нема за що. Бо ж не відомо, — про кого й про що йде мова. А вже від віків було так, що висловлюватись відверто, навіть лаятись, дозволяється лише особам міродайним, особам високим.

Нині »хороший тон« письменницький (розуміється, мова тут іде не про міжпартійну гризню, — там завданням є — лаятись якнайкріпше) вимагає від »пищучої братії« висловлюватись так обережно, так делікатно, щоб автора не можна було запідозрити навіть у таких »невинних« речах, як намір подати в своїх писаннях щось безпосередньо гідне до переведення в нашу життьову практику. І особливо, боронь Боже, щоб у писаннях автора не відчувалось якогось заклику до боротьби із злом.

Ось пара перлин, виписаних мною у свій час із писань наших публіцистів на еміґрації, як зразки теперішнього »елеґантського« письменницького стилю: »... Ці рядки пишемо зовсім не для того, щоб змобілізувати нашу громадську думку проти...«. »... Хай цей приклад буде наукою для дальшого нашого майбутнього...«

Такою, як бачимо, рабськи-приниженою мовою наш теперішній письменник-публіцист з української еміґрації звертається до безвідрадної сучасности, що нас тут оточує, що в повному розумінню потребує для себе проби розпеченим залізом!

Колишній російський придворний »піїта« часів Єлисавети й Катерини, збираючись поставити собі на зразок Горація віковічний пам'ятник, зарахував собі в заслугу, що він, бачте, умів »істину царям с улибкой говоріть«... Перед ким же себе принижують наші теперішні »піїти« —

письменники-публіцисти з нашої затуркапої еміґрантщини?... І це в той час, як давно вже до письменника пролунав голос іншого поета — поета-громадянина:

»Поетом можеш ти й не бути,—
А громадянином — повинен!«

Що наш обиватель і на еміґрації додержується притаманної йому байдужости до всього того, що вище його стоїть, — це річ природна: на те він обиватель. У найбільш критичних обставинах він потребує, щоб його хтось розбудив, розворушив. О, тоді — що й казати, він може проявити й геройство й високі подвиги... Але хто ж від того сну його розбудить? Хто змобілізує, поведе на бій?.. Наша преса? Наші письменники, науковці, духівництво? Чи наші партії, що за нашого віку на наших очах свідомо (»коли не буде такої, то нехай не буде ніякої«) погубили нашу державність?

І оглядаючись навкруги, чи не переконуємось остаточно, що становище, в якому пробуваємо нині на еміґрації, ще більш загрозливе, ніж те, що до відчаю довело навіть такого титана, яким був І. Франко, коли, звертаючись до свого народу, він пророк: »Не нам тебе провадити до бою!«.

Але ж — не опускаймо рук! Твердо тримаймося його ж таки — Франка — надії, що, мовляв, таки »прийде час!«

Згадаймо найбільшого нашого пророка Т. Шевченка, що в часи відчаю з упертістю гаряче твердив: »А діждемось таки колись!«

І нехай нарешті встане в нашій уяві постать жінки — кволої, немічної тілом, але великої і сильної духом, що дала нам усім наказ: »Без надії таки сподіватись!«

І хоч знаємо, як важке наше становище, не будемо байдужо-бездіяльні: будемо кликати і дзвонити, — закликати наших людей, у кого ще тліє іскра чеснот давніших наших предків, щоб вставали та, стряхнувши з себе сміття і цвіль сучасности, заходились би шляхи прокладати до збудування віками вимріяної України, не тої — не хотів би згадувати — України »сучасної«, з якої ми, стиснувши міцно серця і зуби, понад десяток літ тому вирвались, і не старої вже древньої України, хоч вона й тепер усім нам до болю мила, — а України нової, майбутньої, у всіх деталях нам ще невідомої, але на міцних підвалинах наших найкращих давніх традицій побудованої.

В цю, виплекану попередніми поколіннями мрію всі ми, разом з великими попередниками нашими безконечно, незламно віримо і тою вірою живемо.

Проф. інж. Кость Титаренко

»Кажу ж вам, що за всяке пусте слово, що вимовляють люди, складуть рахунок у день судний. Бо за свої слова оправданий і за свої слова суджений буде«.

(Єван. Мат. XII, 36-37)

Робітництво на чужині — невід'ємний чинник визвольної боротьби

Коли говоримо про нашу визвольну дію за кордоном, то маємо на думці переважно політичну роботу: меморіяли, маніфестації, акції, творення прихильної нашій визвольній справі публічної опінії при помочі преси, особистих знайомств і т. п. Під цю рубрику підтягається (хоч це повинно стояти на першому місці) наукову працю, наукові конференції й інше. Всю цю працю провадять політичні й суспільні діячі, інтеліґенція та науковці, або, взявши разом, інтелектуальний світ. Але було б помилкою думати, що визвольна дія це лише праця інтеліґенції й що вклад робітництва не може мати поважнішого значення. Шкідливість такого погляду аж надто наочна, коли взяти до уваги, що в сьогоднішній державі значення робітництва колосальне й воно постійно зростає. В наслідок об'єднання робітництва в професійних спілках, робітництво становить сьогодні основу певних політичних партій.

На чому ж спирається ця сила робітництва в сучасній державі? Вона випливає з укладу економічного життя та суспільних відносин. Економічні відносини це основа суспільного життя. Їх можна звести до трьох економічних термінів — виробництво, розподіл, споживання. Ціль — це споживання, а виробництво — це засіб. Без виробництва не може бути мови про споживання. Виробництво й розподіл знаходяться в руках робітництва. Очевидно, що робітники є також споживачами, але це їм не перешкоджає рішати про виробництво і його розподіл. Говорячи конкретною мовою, найконечніші речі першої потреби, — харчі, світло, опал, вода — ми можемо одержувати лише при справному функціонуванні господарської машини. Кількаденний страйк паралізує цю машину й змушує на поступки навіть державну владу. Треба зазначити, що тим аргументом послуговуються не раз політичні партії, якщо бажають перевести в життя якусь постанову, на яку не погоджується законна парляментарна більшість (напр., у Бельгії спір між католиками й соціялістами в т. зв. »королівському питанні« в 1950 р.).

Коли значення робітництва є так важливим в існуванні державних народів, то чому ж воно мало б бути меншим у визвольному процесі поневоленого народу. Суспільне життя вимагає гармонійної дії всіх верств населення. Життя нашої спільноти на чужині вимагає цього самого, тим більше, що воно підпорядковане одній меті — національному визволенню. Справа визволення — це не справа одної верстви чи групи народу, (помимо того, що та чи інша верства може спричинитись до нього більшою або меншою мірою), це питання всіх верств нації, а в тому й робітництва.

Наше робітництво на чужині є відносно численне, бо його підсилила селянська верства, яка в наших сучасних обставинах майже не існує, а тому відповідальність за успіх нашої визвольної дії тяжить на робітництві так само, як і на інтеліґенції. До чого ж повинен прямувати наш робітник на чужині? Які принципи повинні керувати його життям?

Які вимоги перед ним? Ці вимоги й принципи не є інші від принципів і вимог кожної людини. Праця — це основа життя, радість у праці — це головні моменти. Століття визиску, непошанування робітника та почуття його меншевартости відійшли в забуття. Уважати робочу силу як товар, що його можна набувати згідно з законами подачі й попиту (якщо більше охочих до праці, то менша платня), наплямовується на кожному кроці. Цей принцип увійшов у життя і працедавці змушені з ним рахуватися. Питання життьового мінімуму, забезпечення тижневої, місячної чи навіть річної платні (напр., останньо в підприємстві Форда), це найновіші осяги робітництва. Не будемо розводитися тут над суспільним забезпеченням, річними вакаціями, родинними придачами, бо це поняття, що стали невід'ємною частиною робітничого буття і ввійшли у збірник суспільного законодавства західньоевропейських держав. Радість у праці це формула, може, покищо теоретична й не всюди застосовується, але й вона вкоротці стане дійсністю.

Одною ще з нездійснених ідей, яку щораз частіше зустрічаємо в робітничому словнику, є співгосподарка підприємства. Робітництво домагається бути не лише пасивним чинником в підприємстві, себто на повній ласці працедавця і в страху перед кожночасним звільненням з праці. Воно шукає стабільности, а також вгляду в господарку підприємства. Першим кроком у тому напрямі є т. зв. »ради підприємства«, де робітництво через своїх представників може в означеному речинці довідатись про розвиток і стан підприємства, а навіть про стан його балянсу. Це останнє залежне від законодавства різних держав. Однак властива співгосподарка підприємства полягає в розподілі зисків між працедавцем і робітником. Але застосування цього принципу натрапляє на великі трудноші й дослівно він іце не існує в жодній державі.

В житті людини схрещуються матеріяльні й духові чинники. Не можна сказати, що життя робітника дає перевагу матеріяльним чинникам. Безперечно, що робітник зацікавлений у першу чергу в піднесенні свого життьового рівня і на це він присвячує більшість своєї праці, але питання духового порядку повинні займати в його житті поважне місце. Питанням робітничої культури робітнича преса присвячує багато місця. В минулому столітті, коли робітники працювали по 12-14 годин денно, не могло бути мови про робітничу культуру. Сьогодні, коли час праці робочого дня обмежений до 8 годин, а навіть до 40 годин тижнево, робітник може більше присвятитися питанням вишколу, збагаченню досвіду, знання і т. п. Очевидно, що робітнича культура тісно пов'язана з економічними відносинами й системою праці. І це з багатьох причин. Культура вимагає певного середовища, певного матеріяльного достатку — книжки, радіо, телевізії, театрів, кіно і т. п. Вона вимагає також вільного часу на відвідини музеїв, різних пам'яток, виставок тощо. Без відповідного життьового рівня, поширення робітничої культури неможливе.

Тих кілька проблем, що ми їх начеркнули є основою життя західньоевропейського робітника, а тим самим і нашого робітника на чужині. Наше робітництво повинно жити тими проблемами разом з робітниками вільного світу, набирати досвіду в робітничих організаціях, щоб колись передати цю науку робітництву в Україні, що сьогодні позбавлене можливости користати з тих здобутків. Але є основна ріжниця між вимо-

гами до життя українського робітника на чужині й робітника вільного народу. Коли цей останній цікавиться лише матеріяльними й духовими проблемами для себе самого й своєї родини, нашому робітникові мусить присвічувати головна життьова ціль — визволення батьківщини. Без великих слів про амбасадорство України, кожний робітник для цієї цілі може зробити дуже багато в середовищі праці своїх товаришів. Ми говорили, що робітництво в наших часах представляє силу. Використати цю силу для наших ідей — це перше й основне завдання нашого робітника на чужині. Використати цю силу ми зуміємо лише тоді, коли самі творитимемо силу. Коли будемо зорганізовані в трейд-юньйонах, синдикатах, коли будемо там працювати, коли будемо брати активну участь у житті цих організацій разом з робітниками країни нашого поселення. Але крім того ми мусимо належати також до українських професійних спілок, щоб творити силу, яка могла б говорити в імені поневоленого робітництва на батьківщині. Ця вимога заступати інтереси робітництва в Україні стала невідкладною, від коли СССР став членом Міжнародньої Організації Праці (МОН), де замилює очі представникам вільного робітництва про »щасливе життя робітників у країні соціялізму«. Бувають часом парадокси, в які тяжко повірити. Таким парадоксом є приступлення СССР до МОП. Цим фактом хочуть погодити між собою дві несумісні речі — свободу й невільництво. Міжнародня Організація Праці, що є найбільшим здобутком робітництва в 20 ст., провадить перед у змаганні за удосконалення суспільного законодавства і змагає до піднесення життьового рівня й свободи праці, приймає в свої члени державу, в якій робітництво позбавлене найелементарніших умов існування — свободи вибору праці, зміни праці, права страйку, права об'єднання і т. п.

Під тим оглядом цікава є постава большевиків, які до цього часу уважали зрадою робітничих інтересів належати до одної організації разом з робітниками капіталістичного світу. Однак не треба думати, що тактичні маневри й кампанія коекзистенції перемогли ідеологічні принципи й що принципи й законодавство МОП будуть застосовані в СССР. Принципи, на яких побудована МОП не будуть ніколи застосовані в СССР і не стануть підставою його »суспільного законодавства«.

Отже і в тім випадку ми, що пережили й переконалися наочно про умови праці робітника в Совєтському Союзі, маємо обов'язок викривати ці протиставлення між свободою і невільництвом та вказувати на нечуваний визиск працюючих мас у системі совєтського державного капіталізму.

Г. О.

»Приймайте участь у працях робітничих організацій західніх народів і будьте прикладом дружности й солідарности. Творіть українські робітничі організації і обстоюйте свої права. Широко розбудовуйте своє культурно-освітнє життя.

Приймайте участь у міжнародніх антибольшевицьких профспілкових об'єднаннях і репрезентуйте там мільони українських робітників, які не мають сьогодні змоги вільно говорити від свого імени. Боріться разом з усіма робітниками проти імперіялізму й тоталітаризму за справжню демократію і соціяльну справедливість«.

(Із »Звернення Воюючої України до укр. еміґрації«)

До внутрішнього становища в СССР

Інж. Д. Шалдій

НАПЕРЕДОДНІ XX. З'ЇЗДУ КПСС

Цьогорічний липневий пленум ЦК КПСС виніс постанову скликати на 14. 2. 1956 р. черговий, себто XX-тий з'їзд комуністичної партії СССР. З'їзд зробить підсумок виконання політично-економічних постанов XIX-го з'їзду і пляну п'ятої п'ятирічки. Його завданням є винести нові постанови, схвалити шосту п'ятирічку й розглянути теоретичні твердженя про можливість побудувати в СССР комунізм.

На наказ Москви вся советська пропаґанда започаткувала голосну стандартову кампанію за підготовку до XX-го з'їзду партії, щоб зустріти його »гідно новими трудовими перемогами«. Совєтська преса щоденно повідомляє про те, як то в різних сторонах московської імперії населення з »ентузіязмом« само збільшує свої зобов'язання підвищити видатність праці, дотерміново виконати виробничі пляни, зменшити собівартість продукції та забезпечити країну товарами широкого вжитку.

»Комуніст« (вересень, ст. 4-5) започаткував передовицею ЦК КПСС політичний напрям для членів партії і населення СССР. У тій новозапочатковаій політичній пропаґанді помітне намагання приготувати населення СССР до того, щоб воно і в шостій п'ятирічці не вимагало поліпшення матеріяльного стану життя.

Таким чином обіцянки ЦК КПСС про піднесення й поліпшення матеріяльного стану населення СССР на протязі найближчих двох-трьох років — уже передані до архіву. Однак відчувається, що ЦК КПСС й надалі занепокоєний зростанням диспропорції між сільським господарством і промисловістю. Буде вона і в шостій п'ятирічці, бо СССР далі приготовлятиметься до війни. Армія і військова промисловість вимагають збільшення сільсько-господарської сировини. У зв'язку з тим у шостій п'ятирічці проєктується значно збільшити опанування цілинних земель та інтенсифікацію сільського господарства в Україні, Білорусії, Надволжю і центральній чорноземній області, розмежувавши його за принципом плекання однорідних культур. На сході СССР, в Казахстані й за Уралом, у шостій п'ятирічці має розпочатися значна розбудова промислових підприємств. Цілину опановують, як відомо, новозорганізовані радгоспи, заселювані поневоленими Москвою народами, зокрема українцями. Газети Казахстану (»Зоря Востока«, »Правда Таджікістану«, »Казахстанська Правда«) приносять вістки, що на цілині вже не організують нових колгоспів. Навпаки, ліквідують існуючі, а їх населення, себто колгоспників, переселюють до новостворених радгоспів. Українців-колгоспників забирають з колгоспів України та назавжди прикріплюють до радгоспів на цілинних землях.

Недавно в »Правді« (ч. 245) оголошено нові заходи партії та уряду пересунути аґрономів і зоотехніків із складу МТС-у до колгоспів. До цього часу вони були на державному утриманні. Тепер, як пише »Правда«, постановлено, щоб аґрономи й зоотехніки ставали членами колгоспів і з колгоспів одержували заробітну платню. На протязі перших трьох ро-

ків вони щомісячно одержуватимуть ще додаткову платню від держави, але починаючи з четвертого року мають перейти на цілковите утримання колгоспів. Формальною причиною цієї постанови подають те, що аґрономи й зоотехніки, будучи на утриманні держави, матеріяльно незацікавлені в розвиткові колгоспів. Але справжною причиною є, мабуть, плян замінити колгоспи радгоспами.

»Комуніст« з приводу підготовки до XX-го з'їзду компартії пише: »Передовий загін робітничої кляси — КПСС — є дійсно народньою партією. Тепер, коли партія йде назустріч власному з'їздові, її непорушний зв'язок з масами проявляється з новою силою. Разом з партією весь совєтський народ готується до з'їзду... Як і завжди, у проводі змагань іде робітнича кляса Москви і Ленінграду. В братній дружбі з російським народом на честь XX-го з'їзду включилися до соцзмагання українські металюрґи »Запоріжсталі«, машинобудівельники Горлівки, а український народ один з перших, слідом за російським робітництвом, відгукнувся на заклик гідно зустріти XX-тий з'їзд партії... Колгоспи, радгоспи і МТС-и УССР дотерміново (до 18 серпня) виконали державний плян хлібозаготівель, вивезли на заготівельні пункти тільки однієї пшениці більше ніж 300 міль. пудів і вирішили додатково, понад плян, здати державі ще 150 міль. пудів зерна. В цьому році колгоспи й радгоспи України здадуть державі на 74 міль. пудів зерна більше, ніж у найбільш урожайному 1952 році«.

Отже бачимо, що грабунок українського хліба цього року посилився ще більше ніж попередніх років. А »старший брат« уже наперед і на шосту п'ятирічку призначений передовиком і керівником експлуатації поневолених Москвою народів. Підкреслення згадки про »братню дружбу« російського й українського народів свідчить про те, що Москва і в шостій п'ятирічці буде занепокоєна Україною. Україна й надалі залишається для Москви нерозв'язаною й загрозливою проблемою.

Ще на цьогорічній лютневій сесії верховної ради СССР, міністер фінансів Зверов, у доповіді про бюджет СССР на 1955 рік, загострив питання про потребу зниження собівартости промислової продукції за рахунок зменшення заробітної платні й підвищення видатности праці. На липневому пленумі Булґанін, у доповіді про стан важкої промисловости СССР, настирливо підкреслював нерентабельність совєтської промисловости на сучасному рівні її розвитку. Низкою фактів він намагався доказати брак належного співвідношення між видатністю праці і заробітною платнею, мовляв, заробітна платня »перегнала« видатність праці робітника. Для збільшення визиску робітництва створено спеціяльний Державний Комітет при Раді міністрів СССР, під головуванням Кагановича.

Питання про підвищення видатности праці та реорганізацію заробітної платні, дискутується вже давно не тільки на сторінках газет (»Труд«, »Правда«, »Комсомольская Правда«) але й журналів (»Комуніст«, »Партійная жізнь«, »Комуніст України«, »Блок-Нот Агітатора« та ін.). У статтях, як це прийнято в СССР, вони вихваляють »найпередовішу« у світі техніку СССР, »найпередовіші« досягнення совєтської науки, »найпередовішу« високу соціялістичну відомість населення СССР і т. п., а одночасно галасують про необхідність підвищувати видатність праці.

Одна з причин низької видатности праці лежить у самому принципі організації совєтської господарки, що побудована на основі централізова-

ного плянування. Централізація і концентрація в руках партії і влади переходить в іґнорацію взаємодії і сполучення запотребувань ринку з промисловим виробництвом. Ще іншою причиною є необмежена диктаторська контроля компартією всіх ділянок економічного, політичного й культурного життя в СССР. Компартія, напр., призначає партійців на посади, навіть у низових клітинах, не зважаючи на їх цілковиту політично-економічну неграмотність. Це призводить до бюрократизму у всіх галузях господарського керівництва, до великого бюрократичного апарату, хворобливої централізації і цілковитого обмеження господарської і технічної ініціятиви на низах. Прогрес зупиняється, а організація праці занепадає.

Про організацію праці в СССР дещо сказав сам Булґанін на липневому пленумі. Тоді, коли, напр., в США в текстильній промисловості застосовано повністю автоматичні верстати, то в советській текстильній промисловості є тільки 36 % автоматичних верстатів у відношенні до загальної кількости. Журнал »Питання економіки« (ч. 9, 1955 р.) пише, що »передова робітниця« в СССР, яка обслуговує 16 текстильних верстатів, протягом 8-годинного робочого дня змушена зробити від 14 до 16 кілометрів біганини. В США така робітниця обслуговує від 36 до 60 автоматичних текстильних верстатів і не відчуває втоми.

Не краще виглядає організація праці у вугільній промисловості. На Донбасі низка різних »главків«, незалежних від міністерства вугільної промисловости, як, напр., Главмолоко, Главпиво, Укртрест ресторанів і т. п. мають власні шахти. Собівартість вугілля тих »главків« у 10 разів більша, ніж у шахтах міністерства. На карагандинському вугільному басейні всі шахти, передані до експлуатації в останній п'ятирічці, опанували запроєктовану потужність тільки на 50 %. Це підвищує собівартість вугілля майже в 2,6 разу. Видатність праці у вугільній промисловості є нарівні 1940 р., не зважаючи на те, що від 1940 до 1955 року витрачено мільярди карбованців на механізацію шахт. Ще й сьогодні немеханізована праця (руками) сягає 44 %.

А ось ще декілька прикладів про сучасний стан совєтської промисловости, її рентабельности і організації праці. За останні 4 роки совєтська промисловість одержала на 104 мільяр. карб. нового модерного устаткування, а видатність праці за той час піднеслася тільки на 33 %. На Криворіжчині через брак устаткування щорічно залишається з землі 3 міль. тонн невидобутої залізної руди. З Середньої Азії везуть на українські заводи, що миють шерсть, 2.000 вагонів шерсти, а потім вимиту шерсть повертають назад. Рибні трести Курильських заводів у 1954 р. наловили риб на 27 міль. карб., а заробітної платні виплатили 62,5 міль. карб. Південно-уральський завод щорічно відвантажує з Свердловська до Ново-Краматорська на Донбас 1.300 тонн сталі, а Ново-Краматорський завод відвантажує для Свердловська 1.500 тонн сталі річно. В 1954 р. прийнято на працю будівництва 1,771.000 робітників, а звільнено з праці 1,453.000 робітників.

Ще гірші показники в сільському господарстві. В Україні минулого року були великі неврожаї, населення голодувало. В цьому році до 18 вересня Москва вже ограбувала Україну від хліба і вимагає здати додатково, понад плян, ще 150 міль. пудів зерна. В Новосибірській області

на 15 вересня було зібрано урожаїв лише 35 %, в Красноярському краю до 20 вересня — 40 %, в Казахстані на 25 вересня — 29 %, в Іркутській області — 61 %.

Отже, як бачимо, сільсько-господарська криза в СССР ще більше поглиблюється. З України забирають увесь хліб. Крім цього Москва в 1955 р. закупила за кордоном багато збіжжя та інших сільсько-господарських продуктів. Це також один з доказів, що сільсько-господарська криза СССР загострюється.

Булґанін заявив був, що сільське господарство в СССР має вже 1,400.000 тракторів, 450.000 автомашин, 350.000 зернових комбайнів та багато іншого сільсько-господарського реманенту. Виходило б, що сільське господарство технікою досить насичене, а все ж таки видатність праці та врожаї на низькому щаблі.

Совєтський державний апарат — це найбільша бюрократизація у світі. Тепер у Москві нараховується 57 союзних та союзно-республіканських міністерств. Крім цього є ще багато міністерств у кожній союзній республіці. В СССР є 782 міністри, понад 2.000 заступників та 4.624 членів міністерських колегій, не враховуючи начальників »главків« і трестів при міністерствах. В одній лише Верховній Раді СССР сидить 1.347 депутатів. До цього доходять ще мільйони різних начальників, партдиректорів, секретарів партійних організацій, голів профкомітетів і т. п.

З робітничою силою в СССР також не гаразд. У совєтській пресі щораз частіше зустрічаємо нарікання на брак робочої сили, тим більше, що трудові резерви поступово обмежуються. В шостій п'ятирічці може прийти до великої кризи на робочу силу, бо у висліді другої світової війни в СССР дуже обнизився приріст нового покоління. Отже це і з тих причин питання видатности праці робітника в СССР стає гострою проблемою.

У совєтській пресі щораз більше нарікань на занепад дисципліни праці, на нехіть колгоспників виконувати норми, на недбайливе ставлення до врожаїв і т. п. Ось з такими показниками видатности праці зустрічає населення СССР XX-тий з'їзд компартії.

»Комуніст« пише: »В сучасних умовах життя особливо зросло значення ідеологічного (комуністичного) виховання працюючих. Керуючись марксизмом-ленінізмом, який визначає вирішальну ролю народу, як творця історії, компартія рішуче засудила чужу марксизмові ідеологію культу особистости...«

Від такого твердження справді смішно стає! Чим же ж був Сталін? Хіба ж то не він був проголошений компартією »вождем і учителем, найумудрішим з мудрих, генієм людства, надхненником партії і народу«!? Хіба то не Леніна проголошено »найвидатнішим теоретиком нового, комуністичного суспільства«? Хіба не прославляють тепер Микиту Хрущова? Чи все це не є культом особистости?

Цей же »Комуніст« (ч. 13, 1955) пише: »Марксизм-ленінізм — це теоретична база ідеологічної праці... Недавно партія завдала удар гореекономістам, що намагалися ревідувати одне з ґрунтовних питань марксизму-ленінізму — перевагу розвитку важкої індустрії. Теоретичні викривлення деяких економістів на практиці довели б до зниження темпів розвитку важкої промисловости, до послаблення оборонної сили СССР і

зниження життьового рівня працюючих... Боротьба за чистоту теорії не може бути скреслена з порядку дня, бо ідеологи імперіялізму, всі вороги робітничої кляси й соціялізму, намагаються викривити й спаплюжити Маркса-Енґельса-Леніна-Сталіна... XX-тий з'їзд розгляне також і питання ідеологічної праці партії на сучасному етапі та піднесення її на вищий щабель...«

Сучасна програма комуністичної партії була затверджена ще в 1919 році. В 1939 році на XVIII-му з'їзді партії створено було партійно-програмову комісію для перегляду й переробляння програми компартії. На XIX-му з'їзді стверджено, що праця над переробляннням програми не пішла далеко вперед. Створено нову комісію під головуванням Шкірятова. Однак Шкірятов помер, а його заступник Берія розстріляний. Опрацьовані ними матеріяли треба переглянути, бо, можливо, »ворог народу«, Берія, всунув у проект »ворожі« партії постанови...

Зрештою, що ж можуть большевики змінити у своїй програмі? Від московського імперіялізму компартія не відмовиться. Нових обіцянок народові дати не може, бо ще в програмі з 1919 р. большевики наобіцяли народові стільки, що більше не можна: знищення визиску, найширші демократичні права людини, повна свобода слова, преси, віровизнання і т. д. Наобіцяно, що компартія забезпечить населенню найвищий добробут, 6-годинний робочий день, місячну відпустку з повною платнею, зміцнить охорону родинного життя, подбає про високу освіту кожного, знищить ріжниці між розумовою і фізичною працею, впровадить заборону праці для молоді нижче 16 років і т. п. Що ж можна ще більше обіцяти?

З тих усіх обіцянок большевики нічого не сповнили. Філософія марксизму-ленінізму опинилась у сліпій вулиці. Партійні теоретики дійшли до висновку, що спиратися тільки на діялектичний матеріялізм замало, треба до марксистської філософії додати ще якісь елементи ідеалізму, бо інакше вона буде мертвою. Партійний відділ пропаґанди і аґітації почав порпатись у російській філософії Герцена, Чернишевського, Толстого, в критиці Белінського і витягає звідти те, що можна пристосувати до марксизму-ленінізму. Побіч теоретичних питань про »розвиток і поглиблення« марксистсько-ленінської філософії, започатковано »виправлення« самого ленінізму. В журналі »Питання філософії« (серпень, 1955) в статті Д. Надточєєва »Ленінський плян побудови комунізму в СССР« бачимо намагання довести, що згідно з теорією Леніна комунізм в СССР буде побудований. Як відомо, Маркс твердив, що соціялізм і комунізм можна побудувати тільки в цілому світі, шляхом міжнародньої революції, а не в окремій країні. Ленін і Сталін »виправили« Маркса й »довели«, що і в окремій країні, навіть у капіталістичному оточенні, можна побудувати соціялізм, але комунізм в окремій країні, без міжнародньої революції, побудувати не можна. Тепер кремлівські теоретики мають доручення ЦК КПСС »доказати« на основі теорії Маркса-Леніна-Сталіна, що навіть в одній країні, себто в СССР, теж можна побудувати комунізм. Це ще одна проблема до розв'язки на XX-му з'їзді компартії.

»Дух Женеви« уможливляє большевикам зайнятися справами свого запілля, підготовлювати XX-тий з'їзд компартії і нові пляни їх чергової аґресії.

З минулих днів

Євген Коновалець

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Спомини **полк. Євгена Коновальця,** що він їх назвав **»Причинки до історії української революції«,** мають особливу документальну вартість. Появились вони вперше окремою брошурою ще в 1928 р., а тому для сучасних читачів вони майже незнані. Однак кожний, хто шукає причин поразки наших Визвольних Змагань у 1918-21 рр. і цікавиться подіями цих незабутніх днів, повинен цей матеріял простудіювати. Він бо написаний одним з найбільших українських діячів-патріотів, який ціле своє життя, аж до своєї смерти з рук московського аґента в Роттердамі, служив вірно й самовіддано ідеї визволення України. Як командир Корпусу Січових Стрільців, а потім як командант УВО і, з черги, голова Проводу ОУН — полк. Євген Коновалець виявився визначною індивідуальністю в історії української національно-визвольної революції наших часів. У своїй передмові до »Причинків до історії української революції« (вид. 1928 р.) він пише:

»Ці спомини мають дати матеріял першому історикові української революції, *що не буде цікавитися настроями того чи іншого революційного* діяча-автора споминів, а тільки візьметься передусім стверджувати факти, що про їх дійсність не можна буде суперечатись. Самі голі факти найкраще допоможуть йому накреслити характеристику революційного часу, груп та осіб, які той час висунув. Я постараюсь подати на цьому місці до загального відома низку фактів, що їх або дотепер промовчувано, або перекручувано. Як командант СС і голова Стрілецької Ради, я мав можливість пильніше приглянутися цілості стрілецького життя і мав більше нагод пізнати взаємини між нашою організацією та всім іншим революційним рухом тодішнього часу. Ось може саме завдяки цій обставині мої уваги матимуть сякий-такий інтерес для тих, хто цікавиться, чи буде цікавитися добою 1917-20 рр. в історії України...«

Передруковуємо згадану брошуру, з незначним скороченням, аж до часів походу українських армій на Київ, їх відступу й остаточної катастрофи наших Визвольних Змагань 1918-21 рр. — **Ред. »В. Ш.«**

* * *

Початки існування Січових Стрільців. Довкола розгону Центральної Ради.

З'їжджаючись до Києва з різних московських таборів з постановою служити в українській правильній армії (думка про творення леґіону виринула тільки згодом, коли українська правильна армія показалася фіктивною), ми не тільки не мали ніяких »амбітних плянів«, але навпаки — були надмірно наївними ідеалістами. Ми були дуже молоді й дуже недосвідчені. Все воно вкупі: ідеалізм, молодість, недосвід і наївність — почали мститися на нас із перших наших починів на київському ґрунті.

Найбільше попеклись ми на нашій вірі у провідників тодішнього українського революційного руху. Вони користувались у наших очах недосяжним авторитетом. І хоч як болюче відчували ми їхню **нехіть до нашої ідеї**, самостійної та незалежної Української Держави, а проте ми не зневірювались у них. Та швидко ми були **примушені** ставитись критичніше до діяльности діячів Центральної Ради, бо бачили наочно, що їхня політика вводить у краю, замість ладу, щораз більшу анархію, яка не тільки виключає організацію війська, але веде державу до неминучої руїни.

Це було в кілька тижнів після приходу німців до Києва й з того часу датується т. зв. »політиканство« Січових Стрільців.

Будучи складовою частиною київського ґарнізону, ми, природна річ, мали раз-по-раз до діла з німецьким військовим командуванням. Разом з німцями брали ми участь в обеззброєнні київських мешканців (відомих із своєї »льояльности« до української влади), разом робили експедиції на провінцію, де ще вдавалось большевицьким емісарам організувати ворожі виступи. Таким робом ми пізнали настрої, пануючі в німецькому командуванні, бачили їхнє відношення до питання творення правильної української армії (у справі якої, до речі кажучи, українське військове міністерство не робило ніяких поважніших заходів!) й знали про зростаюче обурення німців політикою Центральної Ради. Ми бачили, що при продовжуванні тієї політики конфлікт є неминучий, хоча не уявляли собі ще, в які форми вкінці він виллється. Розмови на цю тему велись у тісному колі Стрілецької Ради й **поза неї не виходили**. На два тижні перед гетьманським переворотом ми дізнались про намір німців форсувати Павла Скоропадського на Гетьмана України та розв'язати Центральну Раду. Я поінформував тоді про це негайно членів Центральної Ради, Лизанівського, Чечіля й Шрага, соціял-революціонерів, що одні з усіх політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організією. (Пригадую, що на засіданнях Стрілецької Ради підносились голоси проти тодішньої монополізації всього державного життя ес-ерами, але з другого боку треба було признати, що це був тоді найбільше жвавий елемент). В кілька днів пізніше, не діждавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав ті самі відомості. На це запевнив мене проф. Грушевський, що нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й говорив з представником німецького командування полк. Штольценберґом, та, що він має певні відомості, що Центральній Раді рішучо нічого не грозить. **Лише ця виразна й категорична заява голови Центральної Ради була причиною, що напад німців на будинок Центральної Ради (28. квітня) заскочив нас неприготованими.** Проф. Грушевський користувався тоді таким авторитетом у нас, що після його заяви ми закинули думку зміцнити охорону Центральної Ради та поставили, як звичайно, лише почесні стійки. Вістка про зайняття Центральної Ради відділом німецького війська й про скандальне поведення того відділу з членами Центральної Ради, а зокрема з проф. Грушевським, якому молодий командант казав тримати довший час »руки вверх«, — дійшла до нас саме під час засідання Стрілецької Ради. Наслідком її було те, що в касарнях Січових Стрільців оголошено воєнне поготівля. Одночасно я поїхав до німецького командування. Там прийняв нас генерал Вронцарт-Брокендорф і заявив нам, що напад на Централь-

ну Раду був помилкою, яку німецьке командування направить, що ходило лише про арештування кількох членів Центральної Ради, які організували проти німців повстання й що німецькому командуванню нічого більше не відомо про якийсь політичний переворот. Із цим я поїхав до Центральної Ради, якої будинок був уже звільнений від німецьких вояків, та з-перед якого вже стягнено німецькі стійки. Я найшов проф. Грушевського й прем'єра Голубовича крайно пригніченими та здезорієнтованими. На питання: що робити нам, військовій сторожі Центральної Ради, і що робитиме уряд,— я не отримав ніякої ясної відповіді. Мені сказали лише: тримати зв'язок з військовим міністерством і ще раз домагатися вияснення від німців, себто робити те, що ми й самі робили, та що зовсім не задовольняло нас, бо у військовому міністерстві панувала теж, у наслідок арешту міністра Жуківського, дезорієнтація.

Майже одночасно дістали ми відомості, що на Ліпках нашвидко організуються відділи з російських старшин, які звуть себе »гетьманцями« й що в будинку кол. міністра здоров'я Любінського є головна квартира Скоропадського. У військовому міністерстві я найшов заступника військового міністра генерала Грекова, якому теж запропонував негайно виступити проти московських добровольців і обеззброїти їх. **Генерал Греків однак не згодився** й казав лише спитати німецьке Oberkommando, як воно ставиться до цього перевороту. Таке становище ген. Грекова незвичайно погано вплинуло на настрій Стрільців і цілком здезорієтувало старшинство. Це виявилось наочно в епізоді із сотником Черником, що про нього буде мова трохи нижче. Відповідь німців, від імені яких говорив майор генерального штабу Ярош, була така, що, мовляв, німці не мішаються до внутрішніх справ України, але »бачили б нерадо« обеззброєння добровольчих дружин. Ясно, що після тієї відповіді вже було пізно виступати першими проти добровольців. Стрільці замкнули лише чотирокутник довкола будинку Центральної Ради й ждали наказів від військового міністерства. Коли ж добровольці, зібравшись у більший гурт, зійшли з Ліпок на Хрещатик і почали просуватись вгору Шевченківським (Бібіковським) бульваром і Фундуклеївською вулицею, Січові Стрільці відкрили вогонь, при чому на Шевченківському бульварі згинуло двох добровольців (це було в понеділок 29. квітня). Того ж самого дня для зміцнення сторожі біля Центральної Ради завізвано з касарні при Львівській вулиці сотню скорострілів, якою командував бл. п. сотник Черник. Як відомо, сотник Черник переходив з 12-ма скорострілами Софійський майдан саме в момент помазання Скоропадського в гетьмани. Лише безоглядна військова карність сотника Черника, який тільки те знав, що йому наказано явитися перед Центральну Раду, казала йому спокійно перейти Софійський майдан. Це був останній момент, у якому можна було раптовим енергійним виступом завернути біг подій, бо німці не були б встигли прийти на поміч Скоропадському та його однодумцям. **Прогаяння того моменту є також виною вищої української команди м. Киева, уряду й президії Центральної Ради,** яких гетьманський переворот так налякав і збентежив, що вони не були в силі дати нам якихсь ширших директив. Безпосередньо після помазання почули ми від німецького командування вже цілком інші слова, говорені цілком іншим тоном: що всякий виступ проти Гетьмана Скоропадського вони, німці, ува-

жатимуть виступом проти них; що вони домагаються дати свободу розвиткові започаткованих подій та що жадають підчинення Січових Стрільців Гетьманові. Ми відмовили й знову ждали наказів, або бодай поради згори.

Тим часом біля 6. години вечора того ж самого історичного дня заїхав перед нашу касарню один добродій (прізвища ніяк не можу пригадати), легітимуючись як делеґат Скоропадського та питаючи за мною. Він заявив мені, що приходить просто від Гетьмана й що Гетьман, бажаючи порозумітись зі мною у різних справах, просить мене навідати його у його станиці, при чому ручається за мою недоторканість. Стрілецька Рада рішила, щоб я їхав; зі мною поїхав Андрій Мельник... Станицю Гетьмана, що находилась у Ліпках, берегли німці. До Скоропадського провів мене (одного) полковник Зеленевський. Гетьман заявив мені, що багато, мовляв, доброго чув про Січових Стрільців, що вже давно хотів бачитись зі мною і т. д. і запропонував мені, щоб Січові Стрільці перейшли в його службу, при чому наступного дня мали б урочисто передефілювати перед його палатою, що рівнятиметься офіціяльному визнанню нової влади з боку всього Стрілецтва. На це я відповів, що Стрілецтво є карним військом, яке зробить так, як йому скаже його командування; що Січові Стрільці не мішаються до політики й їхнім завданням є служити рідному краєві, підчиняючись його правовому урядові: що для Січових Стрільців тим правовим проводом України була досі Центральна Рада, і що Стрілецьке військо не може через ніч переходити з табору до табору, лише тому, що хтось ставить його перед доконаний силою факт; крім того Стрілецтво є докраю схвильоване **методою переведення перевороту й засобами, якими він, Гетьман Скоропадський, покористувався для перевороту**; далі заявив я Гетьманові, що сам я вважаю його виступ початком великих лих для України та що це є також погляд цілої Стрілецької Ради.

Бачучи, що Гетьман одного власного слова не скаже, не отримавши вказівок від німців, та що він є під могутнім впливом середовища московських старшин, ми рішили говорити радше безпосередньо з німцями. Німецьке командування визначило для переговорів полковника генерального штабу Ґізе. Він вислухав пильно всі наші уваги (це було ще того самого дня пізно ввечорі) і заявив, що нічого вдіяти не можна, бо справа є вже вирішена та — поставив нам ультиматум: або беззастережне визнання Гетьмана Скоропадського з боку Січових Стрільців, або їхнє обеззброєння.

Розвиток дальших випадків відомий: перехід Січових Стрільців похідним ладом з Терещенківських касарень до Львівських (посеред наших Стрільців проф. Грушевський з родиною), атентат на проф. Грушевського, гостра блькада наших касарень німцями, теоретична заява солідарности з боку обеззброєних синьожупанників*), переговори з гетьманським відпоручником капітаном Альвенслебеном на повному засіданні

*) Німці казали щодо роззброєння синьожупанників, яке мало місце на 3 дні раніше, що робили це **на підставі згоди з військовим міністром Жуковським.** — Є. К.

Стріл. Ради, наші безуспішні »компромісові« протипропозиції й, врешті, наші умови »капітуляції«, що їх німці приняли й яких совісно до кінця дотримали.

Так ось перша (й остання) ближча зустріч Січових Стрільців з питанням національної й соціяльної політики українського революційного парляменту і його уряду була дуже скромною. На хід цієї політики ми не мали до самого кінця найменшого впливу, не хотіли й не могли мати його, маючи ті характеристичні прикмети (хиби), про які я вже згадував...

Ми вже здорово захитались у нашій вірі в Центральну Раду, щоб виразніше не казати; але наша наївність казала нам вірити ще безоглядно в авторитет голови Центральної Ради так далеко, що ми не зважувались ставити ніяких рішучих домагань зміни дотеперішньої політики та діяльности Центральної Ради, хоча з огляду на свою військову силу, ми могли це зробити. Та ця думка навіть не зроджувалася у наших головах; ми подумали про це тільки тоді, коли з нашим ідеалізмом опинилися вкупі з політиками перед твердою, небажаною нами дійсністю та коли на власній шкурі понесли наслідки думок та діяльности українського революційного уряду. Не дивлячись на те, що Січове Стрілецтво, як революційна військова організація, утратило віру у вартість Центральної Ради, все ж бажаючи рятувати її авторитет у широких народніх масах, перед замахом, що ясно йшов з боку сутомосковської реакції, шукало в перших днях нових подій шляхів для зліквідування гетьманського перевороту. Тим треба пояснити відмову С.С. на згадані вище пропозиції Гетьмана й німців. Що поза цим кроком не зроблено інших, більш рішучих, треба завдячувати лише недостачі якихнебудь доручень і вказівок з боку Центральної Ради. Січове Стрілецтво, зложене здебільшого з галичан, не чулося в той час ще на В. Україні настільки певним, щоб без ніяких вказівок від тамошніх політичних діячів, підпринимати дальшейдучі кроки. Все ж таки вже тоді висувалося перед Січовим Стрілецтвом питання, чи не краще залишитися при Гетьманові для рятування національного характеру армії й для придбання таким робом впливу на характер всієї держави. Дуже можливо, що не вважаючи на свої настрої, Січові Стрільці таки були б визнали Скоропадського Гетьманом і залишились у Києві, коли б не відсутність підтримки Гетьмана з боку якоїнебудь української партії із складу Центральної Ради.

Про леґенду валенродизму Січових Стрільців

У чотири місяці після відкинення Січовими Стрільцями пропозицій німців і Скоропадського, визнання цього останнього Гетьманом за ціну залишення неторканою стрілецьку організацію — Стрілецька Рада, що не перестала існувати, внесла до Військового Міністерства меморандум у справі дозволу на нову збірку Січових Стрільців, заявляючи готовість служити при новій владі та стараючись особистими заходами у тодішнього гетьманського уряду, в самого Скоропадського та у німецького військового командування придбати потрібну апробату. На око: наглядна непослідовність, що її не можуть виправдати мотиви тактично-політичного характеру. І тому біля моменту нового творення Січово-стрілецького війська зродилось багато інтерпретацій, з яких найбільш поширеною є наступна: Січові Стрільці пішли до Гетьмана з лицемірною заявою

вірности, маючи згори складений плян зломання цього приречення зрадницьким збройним виступом.

В ім'я правди треба рішуче заявити, що тоді Січові Стрільці не мали наміру не дотримати даних Гетьманові заяв. Все те, що ми говорили Гетьманові Скоропадському, від першої нашої розмови з ним до останньої, перед самим повстанням, говорено щиро й відповідало дійсності. Ми все підкреслювали, що нам залежить на продовжуванні державности й готові підтримати Гетьмана, коли буде цю державність боронити.

І знову приходиться нагадати загальні тодішні відносини й настрої, які все є одною з найважливіших умов для творення революційних військових частин. В момент гетьманського перевороту настрої мас були рішучо ворожі Скоропадському й виключали всяку співпрацю з ним. Ті настрої були так сильні, що підлягли їм і провідники мас, політичні діячі, що їх завданням є критично ставитись до всіх випадків політичного життя. Я намагався з'ясувати, чому Січові Стрільці не перейшли на бік Гетьмана й воліли радше дати роззброїти себе. З бігом часу українське громадянство поставилось до гетьманату трохи інакше: воно стало більш реально думати про рятування у першу чергу національних вартостей української державности, не забуваючи й про соціяльні, і тому стало приступніше для думок про співпрацю з Гетьманом Скоропадським. Склався Український Національно-Державний, потім — Український Національний Союз, який саме поставив собі повище зазначену мету та який зараз же почав користуватися великим авторитетом і довір'ям найширших кіл свідомого українства. **Віднова організації Січових Стрільців сталася за порозумінням і згодою з Українським Національним Союзом і мала своєю основою думку, що при тому складі військового елементу, який творився біля гетьманського уряду, необхідно мати й наскрізь українські, національно-свідомі й бойово-вишколені військові частини.**

Бо справа організації української армії представлялася препогано. Творено вправді штаби й військові управи, що дійсно вели солідну підготовчу працю до організації кількасоттисячної української армії. Але всю ту роботу вели **неукраїнці**, а навпаки — у великій більшості люди ворожі українцям і всяким інтересам української нації. Отже праця гетьманських штабів була з фахово-військового боку дуже гарна, але з національного цілком непродуктивна, а щобільше — небезпечна. Бо на практиці з континґентом неграмотних і національно малосвідомих новобранців, чужонаціонального й протиукраїнського вищого старшинства не можна було створити української національної армії, навіть тоді, коли б німці були дали дозвіл на побір. Наприклад, Сердюцьку Дивізію творено кілька місяців, накладом великих коштів і солідної підготовки. І Сердюцька Дивізія була добре вишколена й мала прекрасний зовнішній вигляд. Але була мертвою машиною, без любови до свого старшинства, без усякого запалу. І коли прийшов момент війни — та коли її, гетьманську ґвардію, вислано в поле, то вона ще перед зустріччю з противником — масово розбіглась. Як можна було сподіватись чогось доброго з роботи тодішнього генерального штабу, коли, напр., начальником штабу катеринославського корпусу назначено полковника Коновалова, широко відомого чорносотенця, що відіграв таку сумну ролю згодом у денікінській афері?

Творення ж поодиноких українських військових частин почалося й скінчилося в час гетьманування П. Скоропадського на Сердюцькій Дивізії. Зате щораз більшала кількість і кріпшала сила московських добровольчих дружин. Відомо, що зріст московських впливів та соціяльної реакції йшов за виразною зміною німецької політики, яка почала згодом орієнтуватися на »єдину неділиму«. В розмовах з вищими німецькими старшинами не чулося вже нічого про бажання помагати в будові Української Держави. Це все стало причиною, що українські політики злякались, забули про Центральну Раду і її принципіялізм і готові були йти на всі можливі поступки, аби рятувати що можна. Тому постанова Січових Стрільців признати гетьманську владу й відновити свою організацію не зустрінула ніякого спротиву з боку українського громадянства, навпаки найшла повне одобрення. Між іншими, допоміг нам у цьому тодішній міністер закордонних справ Дмитро Дорошенко*). Вирішальною обставиною для отримання дозволу на збірку Січових Стрільців була добра слава, яку вони мали з давнішого часу та яка зміцнилася під час їх відносин з німцями у справах ліквідації 1-го полку Січових Стрільців. Сам П. Скоропадський поставився прихильно до їх пропозицій.

На цьому місці треба згадати, що в міжчасі я мав нагоду ближче пізнати особу Гетьмана, бо ходив до нього декілька разів у справах вищезгаданої ліквідації, що вимагали особистого затвердження Гетьманом. На підставі моїх спостережень, я прийшов до висновку, що П. Скоропадський це людина чесна, але дуже слабовільна, українському народові та його справам дуже й дуже далека; видно було, що Гетьман завзято вчиться української мови, бо від часу першої моєї розмови з ним до наступної зробив великі поступи; майже в кожній розмові зі мною підкреслював, що кермується він лише добром України й нарікав, що українці не хотять його підтримати, але одночасно оточував себе людьми крайньо ворожими до всього українського і майже сліпо слухав їхніх порад і вказівок.

Декларуючи урядові Української Держави бажання знову творити Січове Стрілецтво, я сам спершу, а пізніше і делеґація Січових Стрільців з Білої Церкви, заявили й виразно це підкреслювали, що Січові Стрільці будуть вірні гетьманській владі, **якщо вона буде боронити самостійної і від нікого незалежної української державности**). Наше становище було настільки ясне, що різні російські кола переконували Гетьмана, щоб не давати Січовим Стрільцям дозволу на формування. Щобільше: прем'єр Лизогуб виразно остерігав Гетьмана перед Січовими Стрільцями. Недовір'я до »льояльности« Січових Стрільців виявилось після дозволу

*) Згадуючи про це з вдячністю, не можу з другого боку промовчати моїх спостережень з того періоду, що Д. Дорошенко користувався на загал у гетьманському уряді мінімальним впливом, бо всі важливіші справи мусіли перейти через руки, або бодай за відомом, товариша міністра Палтова. — Є. К.

**) Докладно пишеться у загальній історії Січових Стрільців про наші вимоги. — Є. К.

поновного їх зформування, у відмові розмістити Січових Стрільців у Києві та в призначенні їм на постій Яготин або Білу Церкву.

Виступивши в листопаді 1918 р. проти Гетьмана, Січові Стрільці залишились вірними своїй декларації — звільнив нас від вірности Скоропадському його Універсал про федерацію з Росією.

»Зрада Галичині«

Закид про »зраду« Січових Стрільців Українській Державі та Гетьманові Скоропадському йде впарі із закидом »зради« Галичині, що саме в той час проголосила в себе українську державність і мусіла боронити її перед Польщею. Ще в 1920-21 роках українське громадянство Східньої Галичини було в масі ворожо настроєне до Січових Стрільців, уважаючи їх головними виновниками некорисного звороту в українсько-польській війні. Ворожі Січовим Стрільцям настрої в Галичині скріплювали погляди великої частини галичан про шкідливість протигетьманського повстання. Вправді, сьогодні ті настрої втратили свою гостроту, все ж таки по нинішній день збереглась у Галичині легенда, ніби українці мусіли віддати полякам Львів і не змогли його відібрати тому, що не наспіла з Наддніпрянщини сподівана допомога Січових Стрільців. По нинішній день існують у Галичині кола, які почувають до Січових Стрільців глибокий жаль, немов вони забули свою »тіснішу батьківщину« й воліли заплутатися у »наддніпрянську авантуру« замість спішити на поміч.

Перші вістки про переворот у Галичині, передані до Києва телефоном, прийшли майже одночасно з першим повідомленням Січових Стрільців, про прийняття рішення Українським Національним Союзом підняти повстання проти Гетьмана Скоропадського*). Взагалі ж, ми не мали ніяких докладних вісток про становище в Галичині, та знали лише про утворення у Львові української влади. Саме тоді збиралися Січові Стрільці переноситися до Києва, бо українські кола робили в Києві всі заходи, щоб схилити Гетьмана до призначення Січових Стрільців київським ґарнізоном. Була тоді думка, що з прибуттям Січових Стрільців до Києва зміцняться українські впливи біля Гетьмана та німців; з другого боку, на випадок остаточного розриву Українського Національного Союзу з Гетьманом, — були б більші вигляди на успіх протигетьманського перевороту. Справа перенесення Січових Стрільців до Києва була дискутована політиками та військовими дуже гостро. Сам Гетьман то приймав рішення, то їх відкликував і, коли врешті московські впливи почали щораз більше перемагати, призначив Січових Стрільців не в Київ, а на глуху та далеку провінцію, де можна б їх зовсім ізолювати. І так 7. листопада ми вже отримали в Білій Церкві офіційний наказ, вирушити й очистити шлях Козятин — Жмеринка від здеморалізованих австрійських частин, що на власну руку демобілізувалися та тягнули до Австрії, бешкетуючи по дорозі. Очевидно, що сама функція, призначена Січовим Стрільцям, була лише формою аби усунути Січових Стрільців як мога дальше від Києва, де рішалася доля української державности. Це дуже добре розуміли українські чинники й, дізнавшися про наказ, нароби-

*) Я особисто був саме тоді на кількаденній відпустці в Харкові. Телеграфічно відкликаний вернувся просто до Білої Церкви. — Є. К.

ли галасу. Мабуть наслідком того була телеграма генерального штабу до команди Січових Стрільців припинити підготовку до виїзду та чекати дальших розпоряджень. Одночасно покійний полк. ген. штабу Мішковський передав мені з Києва телефонічно, що є вже принципове рішення про перенесення Січових Стрільців до Києва, а тому, не чекаючи формального наказу, команда Січових Стрільців може висилати квартир'єрів до Братського Манастиря на Подолі.

Стрілецька Рада доручила мені виїхати негайно до Києва й з'ясувати остаточно, у чому річ, що Січовим Стрільцям робити та чи в Києві не зайшли які важливі зміни в користь української національної справи. Я пішов до Гетьмана. Він заявив мені, що в справі перенесення Січових Стрільців ще нічого не рішено, що він мусить ще з деким порозумітися та, щоб тому чекати. Збентежений такою заявою, що знову вносила плутанину, я вийшов від Гетьмана та, тут же на сходах, стрінув д-ра Осипа Назарука й інж. Степана Шухевича, які приїхали зі Львова від Української Національної Ради просити у Гетьмана допомоги проти поляків. Д-р Назарук, із питомим йому патосом, почав мені розказувати про страхіття, які діються у Львові, та про необхідність негайної допомоги Галичині. Я завернув з дороги і разом з д-ром Назаруком та інж. Шухевичем, які предетавили себе делеґатами Української Національної Ради, удруге пішов до Гетьмана. Д-р Назарук домагався від Гетьмана видання наказу про висилку Окремого Загону Січових Стрільців (така була тоді офіційна назва Січових Стрільців) на галицький фронт. Гетьман відповів, що з політичних мотивів він не може зробити цього, з огляду на Польщу, з якою Українська Держава не хоче конфлікту, але він може допомогти Галичині грішми й військовим матеріялом. Коли ж делеґати настоювали далі на допомозі стрілецьким військом, Гетьман покликав до себе військового міністра Рогозу, товариша міністра закордонних справ Палтова та міністра праці Славінського. Нарада йшла над питанням, як допомогти Галичині та під яким видом можна вислати Січових Стрільців. Палтов висловлювався теж проти якоїнебудь явної допомоги галичанам у протипольській війні. Стали на тому, що попередній наказ Січовим Стрільцям (вийти з Білої Церкви в напрямку Козятин — Жмеринка) залишається дійсним. Січовим Стрільцям лишалося вільну руку скеруватися далі самочинно до Галичини та перейти Збруч. Погодилися також негайно видати розпорядження Міністерству шляхів у справі потрібних Січовим Стрільцям вагонів; крім того, Січові Стрільці могли забрати всю свою зброю, а свою гарматну частину мали поповнити зі складів у Жмеринці.

Від Гетьмана пішли ми, д-р Назарук, інж. Шухевич і я, просто до Національного Союзу, де зустріли В. Винниченка, якому переповіли розмови у Гетьмана. Винниченко страшенно схвилювався, назвав заходи д-ра Назарука зрадою та заявив, що все є готове до повстання. Далі зазначив Винниченко, що Січові Стрільці, хоч уродженці Галичини, були завжди військом Великої України, яка дала їм змогу зформуватися, і, що тому вони не мають права в найкритичнішу хвилину відмовляти найвищій громадській установі, — Українському Національному Союзові, — виконання свого обов'язку для рятування загибаючої української державности. Що ж торкається допомоги Галичині, то Винниченко сказав,

що справжня Україна дасть Галичині далеко більшу поміч, ніж гетьманський уряд. На те все заявив я, що не можу дати ніякої рішальної відповіді, за якою їду до Білої Церкви, куди теж направився д-р Назарук.

Стрілецька Рада, яка зібралася зараз наступного дня, після довгого та основного обміркування, рішила не їхати до Галичини. При приниманні цього рішення заважили найбільше такі міркування: 1) Із самого початку формування січового стрілецтва виховувано Січових Стрільців в тому дусі, що вони є революційним військом, яке має стояти на сторожі української державности, і тому не можна відтягати його далеко від центру саме тоді, коли ця державність є явно загрожена. 2) У складі Січових Стрільців знаходиться велика кількість наддніпрянців, які бачили столицю України в Києві та які до справ Великої України відчували більший інтерес, ніж до справ Галичини, тим паче в такому переломовому моменті та, що тому, наказ про виїзд до Галичини міг викликати огірчення й зменшити їх запал і боєздатність. 3) Саме становище на Великій Україні є того роду, що з моментом вибуху революції в Центральних Державах провал гетьманщини є майже певний та, що при відсутності в той час Січових Стрільців в Україні цей протигетьманський рух приняв би московсько-большевицький характер. 4) Із утратою наддніпрянської бази Галичина буде втрачена для українців навіть і тоді, коли галицькі війська відберуть Львів, тому, що поміж Польщею й Большевією сама Галичина ніяк втриматися не зможе. Тут не згадую вже такого очевидного аргументу, що Січові Стрільці могли дістатися до Галичини тільки з дозволу генерального штабу, і що, не маючи відповідного наказу, а такого ще в той час не було, дискусія про переїзд Січових Стрільців могла бути тільки теоретичною.

Наскільки правильно Січові Стрільці оцінювали загальну коньюнктуру та свої завдання у становищі, в якому найшлися, доказує факт, що д-р Назарук вже не повернувся до Галичини, залишився на Великій Україні та приняв визначну, активну участь у протигетьманському повстанні*).

Леґенда про »зраду« Січових Стрільців не тільки фальшиво освітлює їхнє тодішнє становище, але недостає їй фактичного ґрунту для робленя докору Січовим Стрільцям, ніби вони погіршили становище галицьких військ. Як пізніше показалося, то делеґатам Національної Ради доручено старатися лише про отримання технічної та матеріяльної допомоги для Галицької Армії, а не допомоги в людях. Ствердив це, між іншими, бл. п. полк. Вітовський, коли він пізніше приїхав до Києва, як державний секретар військових справ Західньої Области УНР; він теж не просив допомоги військом лише військовими матеріялами й ґрішми. На превеликий жаль, не маємо під руками військового архіву, на підставі якого ми могли б ствердити цифрами, яку велику силу різного майна: зброї, сукна, саперного й санітарного добра висилано весь час із Наддніпрянщини до Галичини в допомогу Галицькій Армії. Досить зазначити, що санітарне майно, яке дістала Галицька Армія з Наддніпрянщини, було так обильне, що ним послуговувалися аж до переходу до Денікіна.

(Далі буде)

*) Д-р Назарук був теж автором першого маніфесту Директорії про повстання, в якому Гетьмана поставлено поза законом. — Є. К.

Б. Т.

Призабуті злочини Москви

(Продовження)

(9)

Національний склад військових шкіл. Одноденна газета »День красного курсанта«, що вийшла в Києві (грудень 1922) подала таке про національний склад учнів військових шкіл у совєтській Україні: росіян — 58,5 %, українців — 28 %, жидів — 4,8 %, поляків — 1,6 %, інших — 7,1 %.

При цьому ця однодневка уважала потрібним пояснити невисокий відсоток українців тим, що »основне ядро курсантів приїхало з Петрограду і взагалі з північних губерній«. Але фактично, треба гадати, відсоток українців був мабуть ще менший, бо до них могли прирахувати москалів, як »територіяльних українців«, себто тих москалів, що не потребували приїздити аж з Москви, Петрограду та північних губерній.

Національний склад студентства високих шкіл. Влітку 1923 р., під час кампанії розмов про українізацію (взяти, напр., хоч би й статтю наркома Д. З. Мануїльського »На сторожі... української культури«, »Коммунист«, 3 червня), наробраз Я. Ряппо подав (»Коммун.«, 24 червня) у своїй статті »Высша школа и украинизация« цифрові дані, що свідчили про надзвичайний занепад українського студентства в порівнянні із студентством інших національностей. Червоний терор, голод та всілякі упосліджения з боку окупаційної влади, яка найбільш переслідувала саме українців — все це відбилося на складі студентства не меншою мірою, як і безупинні реєстрації та чистки, під час яких Затонські й П'ятакови з Ряппами та іншими наробразами усували з високих шкіл майже виключно українських студентів.

»Тепер, писав Ряппо, після дворічних прийнять та двох перереєстрацій, склад вищих освітніх закладів України має такий вигляд:

Рід інститутів	Відсоток			
	Українців	Жидів	Москалів	Інших
1. Промисл.-тех. освіта (7.154 студ.)	15,5	46,7	31,6	6,2
2. Сільг.-госп. освіта (3.461 студ.)	49,0	12,7	32,9	5,4
3. Педагог. освіта (9.754 студ.)	32,0	35,5	24,1	8,4
4. Медична освіта (13.407 студ.)	22,9	60,5	14,3	2,3
5. Соц.-екон. освіта (3.887 студ.)	10,6	60,3	25,8	3,3
6. Мистецька освіта (1.339 студ.)	18,9	54,6	22,8	3,7
Разом: студ. — 39.002	25,2	39,3	27,5	8,0

До цієї таблиці слід зазначити, що загальні підсумки не сходяться з рештою цифр таблиці, але в дальшому тексті своєї статті Ряппо зазначає правдивість цих цифр по окремих галузях інститутів:

»Найбільш українські щодо складу студентства є сільсько-господарські школи (інстит. — 49 %) та педагогічні (інстит. — 32 %). Найменше українців є в школах індустріяльно-технічних (інстит. — 15 %) та соціяльно-економічних (інстит. — 10,6 %, техніки — 11,3 %)«. — Ось такий словесний коментар додає Я. Ряппо до своєї таблиці.

Для того, щоб виявити розміри помилок Ряппа слід з відсотків вирахувати кількість студентів кожної національности в кожній галузі шкіл, знайти їх загальну кількість у межах тієї ж національности й вирахувати справжнє відсоткове відношення, а не Ряппівське.

Рід інститутів	Заг. кіль. студ-ва	Українців	Жидів	Москалів	Інших
1. Індустр.-пром.	7.154	1.108	3.340	2.260	446
2. Сільсь.-господ.	3.461	1.696	499	1.139	187
3. Педагогічні	9.754	3.121	3.463	2.351	819
4. Медичні	13.407	3.070	8.111	1.918	308
5. Соц.-економіч.	3.887	412	2.344	1.003	128
6. Мистецькі	1.339	253	731	305	50
В цілій Україні	39.002	9.660	18.428	8.976	1.938
Відсот. за Ряппом	.....	25,2 %	39,3 %	27,5 %	8,0 %
» справді	.....	24,7 %	47,4 %	23,0 %	4,9 %
» ріжниця	.....	— 0,5 %	+ 8,1 %	— 4,5 %	— 3,1 %

Таким чином у дійсності відсоток українського студентства був ще менший ніж у підроблених підсумках Ряппа. Це ще один доказ того, що совєтська статистика не має нічого спільного з нормальною статистикою.

Про соціяльний склад студентства в робітничо-селянській УССР деякі дані подав »Коммунист« 20 червня 1923 р.:

»Досвід прийнять минулого 1922 року дав, щоправда, не дуже втішну, картину соціяльного складу прийнятих до вищих шкіл: 14,3 % робітників, 26,6 % селян, 49,5 % службовців, інших — 15,6 %. Але порівнюючи із складом вступу 1921 року — новий значно поліпшив загальний склад.

Тепер, за відомостями перереєстрації — робітників 10 %, селян — 17,8 %, службовців — 41,2 %, інших — 19,3 %, невиясненних 11,7 %«.

Коли робітників та селян поміж студентством лише четвертина цілої кількости, то це значною мірою пояснює й такий, а не інший національний склад студентства, занотований таблицею Ряппа.

Від національного складу курсантів та студентства можемо по черзі перейти до національного складу тогочасної компартії.

РКП в Україні. Перед кінцем 1922 р. вийшла досить велика книга (184 стор.) п. з. »Партийная перепись 1922 года«*), де подана докладна статистика РКП в Україні. Партійний перепис відбувся 1 квітня 1922 р. Загальна кількість членів на той день була — 54.818. На загальну кількість робітників в Україні — 744.546 — це становило лише 1/14 частину. По різних губерніях України було не однакове число комуністів: найбільше їх було на Донеччині, Харківщині та Київщині. По окремих губерніях була їх така кількість:

Волинська	2.304 членів	Миколаївська	3.600 членів
Катеринославська	3.700 »	Одеська	4.011 »
Донецька	10.577 »	Полтавська	3.399 »
Київська	7.016 »	Харківська	8.641 »
Запорізька	2.566 »	Чернігівська	1.000 »
Кременчузька	2.859 »		

Найменші повітові організації були Козельська та Глухівська, по 59 членів, а ще менша була Вінницька — 37 членів.

Щодо соціяльного стану партії було: робітників — 27.437 (51 %), урядовців — 15.404 (28 %), селян — 9.307 (17 %), інших — 1.204 (3,5 %).

Отже, як бачимо, партія була скорше урядово-робітнича, а не »робітничо-селянська«. Серед відповідальних діячів партії було 54 % урядовців, 39 % робітників і лише 5 % селянства.

За освітою членів РКП було: вищою — 458, середньою — 4.567, нижчою — 30.830, домашньою — 6.594, таких, що вміли тільки читати й писати — 6.061, неграмотних — 394, із соціяльних політичних курсів — 3.839.

Найбільш проречисті в цій книзі цифри — це загальна кількість робітників певної галузі поруч із кількістю комуністів:

Із 130.744 членів	профспілки	шахтарів	— 20.040 комуністів
Із 92.030 »	»	металістів	— 8.814 »
Із 186.797 »	»	залізничників	— 571 »

Таким чином серед металістів комуністів було лише 16 %, а серед залізничників лише 0,4 % — менше ніж 1/2 відсотка.

Нарешті за національним складом:

Росіян	27.490 чл., себто	53 %
Українців	11.920 » »	32 %
Жидів	6.981 » »	15,6 %
Поляків	1.241 » »	2,6 %
Інших	3.604 » »	7 %

Але з тих 11.000 »українців« рідну мову знала лише половина, решта були »липові«, або цілком денаціоналізовані українці. В цілій партії московською мовою розмовляло — 42.741, українською — 6.074.

Словом, оця »наша комуністична партія« не була українською, а чужинецькою. Партією зайд та окупантів.

*) Ком. Партия больш. Украины. Ит. партийной переписи на Украине. Из. ЦКП(б)У. Харьков 1922.

Певним поясненням до цих статистичних даних може бути свідчення хоч би й такого компетентного свідка, як сам Троцький. У своїм життєписі він писав: »Під час перших років совєтського режиму, большевизм в Україні був тільки слабо закоріненим. Причини цієї слабости треба шукати в національній і соціяльній структурі цієї країни. Міста, населення яких складалося з москалів, жидів, поляків і в малій частині з українців (тут треба брати до уваги лише більші промислові міста, — ред. »В. Ш.«), мали великою мірою колоніяльний характер. Між промисловими робітниками України був великий відсоток москалів. Між містом та селом існувала щілина, майже непрохідна прірва... Неукраїнські соціялістичні групи в містах (з-поміж них походили головним чином поплентачі комунізму, — ред. »В. Ш«.) не мали жодних симпатій супроти селянських мас. В українських містах вони заступали культуру москалів, з якою більшість з них, особливо жидівські інтелектуалісти, не були, зрештою, особливо ознайомлені«. (Троцький: »Автобіографія«, нім. перекл., 1953 р., стор. 384).

Національний склад робітництва. У статті Коряка »Український пролетаріят і українська мова« (»Вісти«, 2 жовтня 1923 р.), наведені статистичні дані із статті Ф. Корнюшіна »Национальный вопрос в профдвижении Украины« (можливо надрукованої у »Бюлетенях Управління України«).

Корнюшін подав статистичні відомості про наслідки розсліду 22 найбільших промислових підприємств головних індустріяльних осередків України. Розсліджено 12.425 робітників із різних галузів промисловости — металістів, гірників, транспортовиків, харчевиків, друкарів, хеміків, дерев'яників, кожем'яків та кравців і то в Харкові, Києві, Одесі й Донбасі (дві рудні).

»Обслідування охопило, як писав Коряк, найкультурнішу групу робітників. **Виявилося, що 3/4 робітництва України місцевого походження*).** Тільки Донбас має місцевого робітництва 51,5 %, але тут обслідування торкнулося тільки гірняків, тоді, як в інших місцевостях обслідувано всі галузі виробництва. Гірняки мають дуже мінливий зайшлий склад«.

Найцікавіші відомості є про національну свідомість робітництва України. Національний склад його досить різноманітний — 21 національність, але переважають три національності: українці, москалі, жиди. Визнали себе у відсотках:

Місто	Українцями	»Русскіми«	Жидами	Іншими
Харків	64,5	28,5	3,8	3,2
Київ	49,5	32,5	10,2	7,8
Донбас	44,1	50,3	—	5,6
Одеса	23,7	36,4	31,6	8,3

Цікаво, що навіть у столиці УССР — в Харкові — дві третини робітників подали себе українцями.

*) Підкреслення Коряка.

Національна статистика шкіл Харківщини. »Коммунист« 7 вересня 1923 р. подав, що українських шкіл на Харківщині — 29,1 %, русских — 20,1 %, мішаних — 49,2 %, жидівських, польських, німецьких, татарських та болгарських — 1,6 %. У Куп'янському та Ізюмському повітах, де мало мішаних шкіл і де вчителі не знають української мови, українізація переводитиметься повільно. Сюди доведеться перекинути певну кількість учителів-українців. У Харкові мають відчинити ще 5 українських шкіл на 4.600 учнів, крім давніх 11 українських шкіл.

У самому місті Харкові українізація політосвіти буде переведена лише наполовину — головно на передмістях.

Про методи боротьби проти утворення українських шкіл у Харкові розповідає стаття п. з. »Не будет неудобством« у »Харківських Вістях« (ч. 1.923, 1922 р.): »У Харкові є 13 соцвиховних трудових шкіл з українською викладовою мовою. Розкинені вони, здебільшого, по передмістях. Навчається там переважно робітнича дітвора. Цей рік ці школи розпочинають мало не з повним комплектом — **тяга до української школи є.** Біда тільки в тім, що за цією елементарною школою дивитися далі нікуди, бо із спеціяльних шкіл, українською школою є тільки Сковородинська педагогічна техніка. Хто б хотів скінчити одну із тих 13-ти шкіл, або якусь із близьких до Харкова, здобувати спеціяльну освіту мусить іти до шкіл з російською викладовою мовою й, таким чином, дурно сидіти 7 років над українськими книжками та ще й бути не таким дотепним, як його товариші, що змалку звикли до російських викладів.

І от маємо одну з багатьох такого сорту »історій« — історію, можна сказати, столичну...

Батьки школярів з українських трудових шкіл ще від березня 1922 року починають діяти згідно з принципом: »толците і отверзется«. Стукають вони у двері губпрофоса, щоб дозволив відкрити в Харкові одну професійно-технічну школу, **самі відшукують помешкання, запрошують учителів, складають списки дітей*),** що мали б навчатися... Але й досі »врата« професійно-освітні не »отверзаються«. Міські »вратарі« кажуть, що »не задоволена потреба в місті Харкові російськими профшколами«, але резолютно мотивувати такі привілеї для дітей одної з груп населення не бажають, і словесно відмовляються з батьками неупривілейованої групи розмовляти. Та невгомонні батьки стукають далі, стукають аж до серпня 1922 р. і, нарешті, якось достукалися: 26 серпня 1922 р. на черговій батьківській заяві завгубпрофос кладе, зрештою ніби позитивну, резолюцію такого змісту:

»Заведывающему Харьковским Унаробразом. Прошу воспользоваться энергией украинской группы для организации III. профшколы, тем более, что украинизация одной профшколы для уезда не будет неудобством« (підпис).

Скільки українських шкіл для Харківського повіту буде »неудобством«, про те, очевидно, десь робитиметься відповідний доклад, та й ухвалюватимуться тези про методи й форми використання батьківської енергії, але не в тім річ. Бачимо за кількадесять років від дня Валуєвської формули про »быть не может« величезний поступ — тепер уже тільки »не

---

*) Підкреслення »Вістей«.

будет неудобством«. Це велетенський здобуток. Кричати про це можна в межах, звичайно, Харківського профоса. Читачі може здивуються: чому, мовляв, у межах цього профоса? Маю пояснення. Адже вищенаведена резолюція пропонує використати батьківську енергію для організації профшколи харківських міських дітей у харківському повіті, бо ж вона заадресована до повітнаросвіти, а не до міського відділу, що кермує міськими школами. Отак іноді »отверзается« і бачимо з того, що все ж таки не скрізь »не будет неудобством«. (»Вісти«, ч. 192, 1922 р.).

Цей опис може бути яскравою ілюстрацією серед яких обставин »розвивалося« українське шкільництво в умовах московсько-большевицької окупації, коли окупанти ще не уважали себе досить міцними, щоб провадити цілком одверту примусову русифікацію.

Із шкільництвом тісно злучена справа шкільних підручників. Совєтська влада так само за всяку ціну намагалася, щоб тих українських підручників видавалося якнайменше, друкуючи переважно московські, або просто закуповуючи підручники таки в Москві.

У ч. 186 »Вістей« 1922 р. вміщена була стаття п. н. »ГИУ«. З цієї статті довідуємось про такі справи:

»За цим диким назвиськом, як відомо, сховався колишній »Всевидав«, або, як його безграмотно називали, »Всевидат«, а далі ще — »Держвидав« і от, зрештою, »Госиздат Украины« (»Государственное Издательство Украины«). Від цього перехрицування, треба сказати, аж ніяк не полегшало і справа державного видавництва посувається, як Криловський віз.

Ще коли »ГИУ« називалося »Всевидавом«, це не означало »все видавати«, але видавати те, що найбільш потрібне пролетарській державі, і в перші роки революції це »те« означало, насамперед, аґітпропаґандивну літературу. За більшим було вже не угнатися. Далі вимоги життя стали ширші й глибші...

І сталася з »Держвидавом« велика криза. Покинув він усе видавати, взявся більш за паперові справи, зачинив більшість своїх фірм, і, зрештою, закричав »ГИУ«.

Ясно, що хоч і »ГИУ«, але державне й мета залишається стара — задовольнити насамперед найпекучіші державні потреби. А такими потребами є, як на цей час, у першу чергу **шкільні підручники** і то підручники для початкової школи, підручники елементарні. Доводити, що це так, думаємо, не треба, а коли хто хоче доказів, хай дістане ч. 174 московських »Известий« та подивиться уважно на спеціяльну сторінку »Издательство«, де знайде перелік 131 назв підручників для шкіл першого та другого ступня і 61 підручників для вищої школи, виданих Госиздатом РСФСР. Із цих підручників, між іншим, маємо три нових букварі, чотири нових читанки, 2 нових аритметичних задачники й т. п. Все це накладом у сотні тисяч примірників, що дає право О. Шмідтові в передовій до зазначеної сторінки твердо заявити: »Книга (російська) для цього шкільного року буде«.

Чи ж буде вона в нас? От тут чомусь »ГИУ«, оскільки редакції »Вістей« відомо, букваря ще не друкує, хоч скоротило своєю постановою замовлений соцвихом наклад букваря Чепіги з 300.000 (що задовольнило б 25 % шкільної потреби) до 150.000, але й тих напевно до шкільного року

не встигне розповсюдити. Так само лежить буквар Титаренка (50.000), а в Москві купується чомусь 50.000 букваря Вахтєрова, замість букварів Горобця чи Шапошнікова, що одержали премії на конкурсі. Щоправда, ті букварі розраховані на російського селянина (найкращий — Горобця, так і зветься »Из деревни«) і не так уже зручно пускати їх в українське село, але ж треба і тому українському селу дати щось крім читанки Вілоусенка (вийшла таки в Києві).

Знов же правда, що після скорочення своїх штатів і захоплення паперовими справами »ГИУ« так боїться видати щось путяще, що не йме віри навіть соцвихові й на ухвалених ним підручниках (напр., »Веселці«, яку теж скорочено накладом із 300.000 на 150.000) пише, передаючи до своєї філії: »Под личную ответственность отделения«.

Не знаючи вже, хто буде відповідати за »Веселку«, бо я її не бачив, а от за число виданих підручників і реченець їх виконання напевно буде відповідати оте »ГИУ«. Наведемо приклади. Із замовлених соцвихом ще в березні підручників тільки половина, та й те, скажім »Коротка історія« Покровського, готове лише в російському виданні.

Березневий плян видання тількищо розпочатий, хоч аванси для нього одержано. Травневий, звичайно, тим більше, а далі вже й згадувати нема чого.

В результаті маємо з підручниками таку картину, як з дитячим часописом »Червона Калина«, коли його зимова книжка вийшла влітку, весняна вийде, мабуть, на ту весну, а третя вже й не ворухнеться.

Так само, треба сказати, є справа з іншими виданнями, напр., із повним зібранням творів Короленка, що мав зробити ще Держвидав з декрету РНК-ому. Із 40 томів цього видання маємо досі тільки один том, три готуються, і то, треба відзначити — російські. Щодо українського (скороченого) видання, яке редагувати погодився Єфремов, так у балансах »ГИУ« про нього й не чути.

Для російської школи дещо (Ботаніку, Фізику, Хемію, Природознавство, Геометрію) дала Одеса й почасти Київ (Альґебру і Хрестоматію). Для української теж де-не-де видаються (в Києві »Природознавство« Ваґнера), але це все, головним чином, не для початкових шкіл... Для перших же років трудової школи, для елементарного навчання грамоти підручників ми ще тепер, наприкінці місяця серпня, не маємо.

Є, певна річ, для виправдання цього лиха тисяча »об'єктивних обставин«; і може корінь того лиха росте навіть не в домовині »ГИУ« на Миколаївській площі в Харкові; ми на цьому настоювати не будемо, але факт той, що початок шкільного року близько, а підручників елементарних ще немає«.

Кілька днів по надрукованні цих нарікань Сергія Пилипенка у »Вістях«, на сторінках цього часопису (ч. 191) в імені »ГИУ« виступив Радлов, який, не даючи собі найменшого труду спростувати жодного закиду Пилипенка, з великою гордістю підкреслює у своїй відповіді, що »... нема чого купувати буквар в Москві... »ГИУ« уважає за краще друкувати його в Харкові«.

До цих слів Радлова залишається додати, що в наслідок такої політики Радлових, вкупі із совладою, саме українські діти були позбавлені українських підручників.

Справи »ГИУ« посередньо торкнувся В. Блюштейн у дуже цікавих нотатках у »Вістях«: »Політпросвіта УССР пишається тим, що в них на грані того ж таки »ГИУ« поєднується революційний настрій з національним месіянізмом і вже не якийнебудь Андрєй Белий триндикає про Росію — Месію »грядущаго« дня, а очайдушний матрос Богородський у книжці »Дайошь« віршує »Шаги босого Мессии с озмученной головой России«. Або у єврейському збірнику пропонується до друку поезія, що змальовує Совнарком якимсь Синедріоном, а Троцького первосвящеником«. (Із статті В. Блюмштейна, »Вісти«, ч. 178, 1922).

(Далі буде)

Володимир Свідзінський*)

(1885-1941)

* * *

Холодна тиша. Місяцю надламаний,
зо мною будь і освяти печаль мою.
Вона, як сніг на вітах, умирилася,
вона, як сніг на вітах, і осиплеться.

Три радості у мене неодіймані:
самотність, труд, мовчання. Туги злобної
немає більше. Місяцю надламаний,
я виноград відновлення у ніч несу.

На мертвім полі стану помолитися,
і будуть зорі біля мене падати.

* * *

Наклав на лук очеретину,
Засмолену в кінці —
Переспівала гай високий,
Упала на луці.

А там ходив товар безклуздий,
Лінива вагота,
Та й потрощили цівку-стрілку
Повільні копита.

Шкода мені! А я так пильно
Отлянув очерет!
А я до соняшного блиску
Метав співучий лет!

Ти — зрадниця, ти, смоло чорна!
Кладу на тебе гнів:
Навіщо я дитину літа
У тьму твою вмочив!

* * *

Ударив дощ, заколихав
Полудня спокій величавий,
З квітучого горошку галяв
Стовпи метеликів підняв.

Де ж ти? Твоєї пісні звук
Линувши потопила злива.
Дивлюсь: з затуманілих лук
Біжиш задумана, щаслива.

Нема ні неба, ні землі.
Блищать натягнені вервечки.
Ти в легкій сукні, як ячко,
Між них біліеш оддалі.

Добігла — проливень затих.
Тепер цілуючи вдихаю
З плечей оббризканих твоїх
Тепло і запах неба маю.

---

*) Поет-символіст, подільського походження, по революції жив і працював у Харкові, друкувався дуже мало, перекладав давньогрецьких поетів (Гесіода, Аристофан і ін.). На початку війни був заарештований совєтами і в перебігу евакуації, вкупі з кількома сотнями в'язнів, живцем спалений уночі енкаведистами в якійсь совгоспівській клуні на шляху з Харкова на Валуйки.

Науково-суспільні проблеми

Проф. Г. Ващенко

ВИХОВНА РОЛЯ МИСТЕЦТВА

(Продовження — 4)

Українська народня пісня

Історія українського народу склалася так, що він не міг повністю виявити своїх великих природних здібностей у галузі мистецтва. Це стосується переважно т. зв. індивідуальної мистецької творчости. Зате в галузі народнього мистецтва, що має давню історію, Україна посідає одно із перших місць у світі. І це не тільки думка українських патріотів, а також думка авторитетних чужинців. Ось що пише про українську пісню д-р Йозеф Бартош у часописі »Сметана« з приводу виступів українського хору в Чехії: »Мені здається, що ми почали розбиратися у всіх тих музикальних тонкостях від прибуття українців. До цієї пори ми думали, що наш спосіб вокальної репродукції є найвищий, якого можна осягнути. Але українці показали нам ріщучою точністю, що можна ступити ще глибше й далеко глибше. Вони навіть пересвідчили нас у тім, що тільки їх спосіб співання є дійсно єдино-правдивий. Ці люди не стремлять ні до чого, що не було б цілком природним. У деяких моментах їх співу вам здавалось, що до вас говорить сама природа, — так простий, так ефектовний був їх вияв. Але це не була природа, що до нас промовляла, — це була велика культура, природа ушляхетнена людським духом . . .« (Проф. В. Щербаківський: »Життя і діяльність О. Кошиця«, »В. Ш.«, 1954 р., ч. 2, ст. 41).

А чех Л. Куба ще у 1885 р. так описує спів українського народу: »Починав завжди один голос. Скоро потім унісон розходився у два ручаї, ручаї самостійні, а все ж співзвучні, які деколи вкінці зливалися в один тон закінчення, що протягався до заникнення, розійшовшись, закінчувався в октаві зірваним стаккато. Ці співи не мають нічого спільного з двоспівами у нас, а на Заході вони зовсім не знані, бо плекаються у терціях чи в секстах, в шабльонованому допроводі головної мелодії побічним голосом. Такий спів (в Україні) свідчить про його старовинність... Тут пливуть голоси вільно й незалежно, підпорядковані вищому законові краси гармонії« (там же, стор. 42).

В цих характеристиках особливу увагу звертає на себе підкреслення двох рис української народньої пісні. Перша — це природність її. Друга — це піднесений характер музики, що дає авторові характеристики підстави порівнювати українську пісню з молитвою.

Прекрасній формі української народньої пісні відповідає її зміст. У народній пісні відбиті всі вияви життя українського народу: його релігійні вірування і звичаї, його погляди на мо-

раль, ставлення до природи, його патріотичне почуття, прагнення до волі і т. п. Все це відбито в чудовій формі, що відповідає красі української природи і високим естетичним властивостям українського народу. Деякі українські пісні пройняті тонким гумором, але між ними зовсім нема сороміцьких пісень, що свідчить про високу статеву мораль українського народу.

Для української пісні дуже характеристичним є міцний зв'язок з природою. Майже в кожній українській пісні, чи це буде пісня побутова, чи пісня про кохання, чи пісня історична, — згадується природа і проводиться паралеля між нею і людиною. Іноді це не звичайна паралеля, а протиставлення світлій, радісній природі сумних переживань людини. Окремі явища природи в українській пісні стали символом різних переживань (зозуля — символ суму), або символом людини (явір — парубок, червона калина, ластівка — дівчина).

В українській народній пісні відбитий світогляд нашого народу. Характеристичною особливістю його є високий ідеалізм на релігійній основі. В ідеальному образі людини в першу чергу підкреслюються високі властивості душі. Це навіть видно в піснях про кохання, про що буде мова далі. Ідеальна людина — передусім глибоко релігійна. Релігійним духом пройняті перш за все обрядові пісні, як, напр., колядки, щедрівки, пісні весільні. Але й інші пісні часто відбивають релігійні настрої і світогляд українця.

Особливо характеристичні з цього погляду історичні думи і псальми. Як відомо, історичні думи створені були в одному із найбільш драматичних періодів історії українського народу. В них релігійне почуття й надія на Бога підносяться до рівня полум'яного патосу. (»Дума про бурю на Чорному морю«, про »Марусю Богуславку«, »Невольничі плачі« і т. п.).

Українська народня пісня визнає за найважливішу рису людини — міцну віру в Бога. Як же уявляє Бога наш нарід? Бог є Абсолютним Духом. А що людина мислить відносно, вона не може пізнати Бога адекватно. Тому уявлення народу про Нього, будучи відносним, в той же час відбиває народню психологію. В уявленні нашого народу Бог є Творцем світу і Промислителем його, при чому не тільки акт Божого промислу, а й Божої творчости ніколи не припиняється.

Де кріпця (Христова) капне,
Там винце зійде;
Не сльоза капне,
Там церква стане,
Де слинка капне,
Там криничка стане.

Бог не є Абстрактною Істотою: Він близько стоїть до людини. Тому так часто в обрядових та інших піснях про Бога вживається епітет »милий«.

»Славен єси, наш милий Боже,
На небесі«. (Приспів колядки).

Народження Христа в колядках оспівується як світова подія, коли:

»Чоловік перед Богом
Пеленами оповився«.

Це вияв найвищої любови Бога до людини.

»Ой видить Бог, ой видить Творець,
Що ввесь мир погибає,
Архангела Гавриїла
В Назарет посилає«.

З побожною любов'ю висвітлюється в колядках народження Христа.

»Перед тим дитятком
Пастушки з ягнятком
На колінцях припадають,
Христа-Бога прославляють«.

Бог, як Отець небесний, піклується про людей. Він допомагає побожному пану-хазяїну в його господарстві, дарує йому довголіття і душевний спокій.

»Пошли, Боже, літа многі
Цього дому господарю.
Щоб і скот плодився,
Щоб і хліб родився,
А щоб же наш пан-хазяїн
Та ні об чім не журився«.

В одній колядці співається:

»У пана Степана
Сам Господь ходить
З трьома святими«.

Бог допомагає побожному господареві в його праці.

»Сам му Господь Бог
Ріллю всіває,
А' Божий му Син
Поволочає,
Божая Мати
Їм їсти носить«.

Бог і святі допомагають українським лицарям боронити Батьківщину:

»Нам поможе Святий Юрій
Турка звоювати,
Слави здобувати«.

Тому то у всіх важливих справах українець звертається до Бога. Бідна вдова, засіявши і заволочивши пшеницю, просить Бога:

»Ой уроди, Боже, та пшениченьку яру
На вдовиних діток та на вдовину славу«.

І милостивий Бог приймає вдовину молитву:

»І ще й удівонька та й додому не дійшла,
А вже кажуть люди,
Що пшениченька зійшла«.

Звідси здоровий оптимізм українця. Бог є найвищою Правдою — і тому правда переможе, як в особистому, так і в громадському житті. Несправедливо знеславлена людина заявляє:

»Моя неслава, людська поговірка
Марно в світі пропаде«.

Здоровий оптимізм поєднується з мужністю і здібністю сміло дивитися у вічі смерті.

»А чи пан чи пропав,
Вдруге не вмирати«.

Висока мужність українця підтримується й вірою в безсмертя людської душі, в царство небесне, що призначене для тих, хто виконує волю Божу. На цьому засновується християнський ідеалізм, перевага благ духовних над благами матеріяльними. З великою силою ця риса висвітлена в одній псальмі.

»Ти, чоловіче, ти багатий,
Ти не думай про багатство,
Бо загубиш душі царство.
Ой смерть стоїть у порога,
Багач ходить по хоромах,
Багач к'столу приступає,
Воскову свічку зажигає,
Чару вина наливає,
Свою бесіду собирає,
За убраний стіл саджає;
Чару вина наливає,
А сам к'столу приступає,
Злото, срібло розгортає.
А смерть к'столу приступає,
Багачеву душу забирає.
»Ти, смерть моя, — рідна мати,
Пусти мене мою рідню забрати,
Злото, срібло роздати...
Чом ти мені раніше не звістила?«
— А я тобі ізвіщала, —
Тебе дома не застала;
Ти все в пивках та у гульках,
А о смерті нема й думки.
Поки рідня зібралася,
Багачева душа з тіла вибралася.
Янгол стоїть на порозі,
Показує душі дорогу.
»Іди ти, душе, оце тобі дорога
Довга й широка,
Що коли ти сама себе наслаждала,
Тільки чужу кров випивала,
Собі царства не готувала«.
Вовіки віків амінь«.

Українська пісня цілком у дусі євангельської науки відзначає велику силу щирого покаяння. В думі »Буря на Чорному

морю« яскраво змальовується картина морської бурі, що ось-ось затопить корабель з козаками. Аж тут виступає Олексій Попович і просить козаків, щоб вони вкинули його в море, бо він — великий грішник, і через нього загибель загрожує козакам. Щиросердне покаяння рятує Олексія Поповича і всіх козаків: буря стихає.

Крім глибокої релігійности, українця характеризує щирий патріотизм. В душі його органічно поєднані глибока віра в Бога і любов до »народу християнського«. Для нього Бог і Батьківщина — найвищі блага. Український лицар живе для Батьківщини: він завжди готовий віддати за неї своє життя. Найдорожче для нього — лицарська честь і слава.

»Як злетілися орли
Чайки рятувати,
Слави здобувати...«

— Співається в бойовій козацькій пісні. В другій пісні козаки бажають:

»Нехай піде наша слава
Поміж лицарями«.

Такі настрої властиві не лише козакам, а й їхнім матерям і сестрам. Мати повчає сина:

»Ззаду війноньки
Не зоставайся«.

Сестра лицаря почула три голосочки: голос батька — »терем мести«, матері — »кужіль чесати« і брата — »коня сідлати«. Вона рішає:

»Будь терему не метеному,
Будь тому кужелю нечесаному.
Піду, братечку, коня виведу,
Коня виведу та й осідлаю«.

Про славу лицарську українець мріє ще з дитинства. Хлопець в колисці просить матір дати йому чотири труби.

»У одну трубу заграю,
Як коника сідлаю,
А в другу заграю,
На коника сідаю,
А в третю заграю, —
З твого дворика з'їжджаю,
А в четверту затрублю,
Серед війська стоячи
І шабельку держачи,
Щоб зачула матуся«.

Любов до Батьківщини, пов'язана з глибокою релігійністю, залишається найважливішою рисою ідеальної людини і в поглядах сучасних українців. Дуже характеристична з цього погляду

колядка »Цілий світ возвеселився«, складена в наші часи. В ній, між іншим, співається:

»Зглянься, Спасе, на руїну,
Що зіслав Ти на Вкраїну.
З наших сіл лиш румовища,
З надій наших попелища,
А наш нарід гірко стогне у неволі.

Наш цвіт пролляв море крови,
Все віддав із любови
До Вкраїни і народу,
Чашу горя аж до споду
Стрільці наші вихилили аж до дна.

Змилосердись, Божий Сину,
Зішли згоду на Вкраїну,
Щоб вона в нас панувала,
Волі місце зготувала
Для вкраїнського народу«.

Тією ж палкою любов'ю до України, рішучістю битись за неї до останньої краплі крови пройняті й сучасні стрілецькі пісні. Складались вони в обставинах запеклих боїв. Автори їх здебільша невідомі, як невідомі й автори старих народніх пісень. Подібно до старих козацьких дум та історичних пісень сучасні стрілецькі пісні закликають нарід боронити рідний край.

»Хто живий, вставай, боронити край,
Вкритий огнем і мерцями.
Не буде тобі сумно в боротьбі
Між січовими стрільцями.

Лютий кат прийшов проливати кров,
Взяти народ наш в неволю,
І море сліз у край приніс,
Розбій, і смерть, і неволю«.

У боротьбі з лютим катом беруть участь не лише козаки, а й героїні-дівчата.

»Хто там іде і вперед веде?
Диво: це наші дівчата.
Личко як мак, кругом козак,
Душа стрілецька, завзята«.

В боротьбі за рідний край виявляється, чого варта людина.

»Приходить час, приходить час,
Нехай же кожний скаже з вас,
Чи він народу вірний син,
Чи тільки раб поганий він.

І де він стане? Чи до тих,
Що в путах вік сидять гидких,
Що край, нарід свій продають
Врагам, що кров із нього п'ють.

А чи до сміливих борців,
Що серед бур похмурих днів
За рідний край, за нарід свій,
За долю й волю йдуть у бій.

Приходить час, зайнявсь вже світ,
Вільним душам вже шле привіт.
Озвіться всі, хто є навкруг,
Хто з вас є раб, хто волі друг«.

Боротьба за рідний край — кривава і тяжка: вона вимагає багато жертв і страждань. У стрілецьких піснях співається про поодинокі і спільні могили Січових Стрільців, що склали свої голови за Україну. Великим смутком пройнята пісня про Закарпатську Україну, »де стільки крови пролилось«.

»А над Хустом ворон кряче,
На чужині мати плаче.
Мати плаче на чужині,
А дівчина — в домовині.

Сестра плаче у неволі,
Лежать стрільці в чистім полі,
Ніхто трупів не ховає,
Похоронів не справляє.

Тільки круки серед ночі
Видзьобують стрільцям очі;
Стрілецькії чорні брови
Не діждалися любови.

Вовк завиє, крук закряче,
На чужині мати плаче.
На Тисі кров червоніє,
В чорнобривки серце мліє,

Побачила тай зомліла:
Несе Тиса мертві тіла.
Несе сестру, несе брата,
Мамі сина, дітям тата.

Діти тата злебеділи
Та й у річку полетіли.
Мати сину щебетала
Та й у річку мертва впала.

Тільки сестра ся остала,
Що нам пісню передала.

Але ні смерть, ні великі невдачі не зупиняють героїчної боротьби кращих синів України за волю, що точиться вже століттями. Такими настроями пройнята, між іншими, пісня про відхід галицького війська за Збруч під час боротьби з поляками.

»Ой та зажурились стрільці січовії,
Як Збруч річку проходили.
Скільки то народу впало за свободу,
Встоятись не було сили.

Ой та зажурились стрільці січовії,
Стали дрібні сльози лити:
Буде лях проклятий батьками орати,
Матерями волочити.

Ой не тішся, Ляше,
Що по Збруч це ваше:
Вернуться ще тії стрільці січовії,
Задрижить ще Краків і Варшава«.

Борці за Україну знають, що ідея волі Батьківщини не умре, і що ворог »лицаря уб'є — думка оживе між січовими стрільцями«. Знають вони й те, що український нарід не забуде своїх героїв.

»Довкруги могили
Трава зеленіє,
А в могилі спочивають
Стрільці січовії.

Спіть, рідні вірлята,
Хоч темная хата.
Вам весною хрест вквітчають
Вкраїнські дівчата.

Вкраїнські дівчата,
Вкраїнськії діти,
Буде пісня вам на славу
В полі гомоніти.

Буде гомоніти
Та буде казати,
Що вас Вог благословляє
І Вкраїна мати...«

(Далі буде)

Б. Бора

Весняне

**У гущавині
При галявині
Заспівав соловей,
І октавами
Понад травами
Ллються трелі з грудей.**

**Я милуюся
І хвилююся,
Сам не знаю, чого...
Чи від радощів,
Чи від жалощів,
Чи від співу того.**

**Пахне лозами,
Ніччю, росами,
Пахне білим садом,
Україною
Солов'їною,
Синім небом, степом.**

**Я милуюся
І хвилююся,
І ридаю й сміюсь...
Серцем, думкою,
Щастям, мукою
Над вітчизну хилюсь.**

1948

Проф. Дам'ян Горняткевич

КИЇВ ЧИ ВІЛЬНО

(Закінчення)

(3)

VI

Наприкінці хотів би я поробити деякі завваження, звернені на адресу білоруських мистецтвознавців.

Висуваючи свої претенсії до пам'яток староукраїнського малярства Ягайлонської доби, вони повинні були подумати над одним важливим питанням. У науці історії обов'язує закон послідовности, що кожна подія має свої причини й свої наслідки. Отже коли б ми прийняли можливість існування на білоруській землі монументального малярства, тоді насувається настирливе запитання, що сталося згодом із духовою спадщиною тих носіїв білоруської культури? Чому завмер мистецький рух саме від тої пори? Один із білоруських науковців, д-р А. Станкевич, сказав раз у дискусії (в Нью-Йорку) до мене. що те, чого нема, не означає, що воно колись не існувало. Така теза є дуже непереконливою, зокрема в ділянці історії мистецтва.

Може голос цього визначного вченого*), якого в ніякому випадку не можна запідозрівати в тенденційності осуду на нашу користь, зможе нарешті переконати білоруських науковців у їх фальшивому становищі ше й в цій справі.

В наукових справах рішальне значення мають лише факти, натомість усі непереконливі здогади не беремо навіть під розгляд. Отже — якщо існувало б сильно розвинене білоруське мистецтво вже в добі середньовіччя, тоді воно мусіло б тривати далі, досьогодні, й не втрачало б своєї атракційної сили. Білорусь не переживала в минулих століттях аж таких катаклізмів, які могли б нагло припинити мистецьке життя в цій країні, якщо б мистецтво існувало там у повному розквіті. При сьогоднішньому стані науки дослідники не знають властиво нічого про білоруські пам'ятки малярства давніших часів. Проф. М. Валіцький ось як характеризує цей стан: »На цьому терені (Білорусії) не знаходимо під теперішню пору ніякого пам'яткового матеріялу, який міг би служити для порівняльних студій«[10]).

Таким чином приходиться прийняти дві можливості: 1) білоруське малярство в цій добі або взагалі ще не існувало, або 2) обмежувалося лише до дуже скромних виявів, до маловибагливого поліхромування церков на Білорусії, які то стінописи не могли претендувати на назву повновартісних творів мистецтва. Приймаючи першу, чи другу можливість ми дійшли б до

*) Проф. О. Брікнера, гл. »В. Ш.«, ч. 10-96.

10) Michal Walicki, — Malowidla scienne kosciola sw. Trojcy na zamku w Lublinie, — Warszawa 1930, ст., 8.

висновку, що білоруси знайшлися в такому самому становищі, в якому опинилися також поляки. А саме, польське суто національне мистецтво, зокрема малярство, зовсім не існувало аж до володіння останнього їхнього короля Станислава Понятовського. Це дало підставу польському критикові Юліянові Клячці (ще в половині XIX ст.) до висловлення крайно песимістичного погляду, мовляв, поляки є расово неспосібні плекати своє мистецтво. Та слід признати, що поляки надолужили згодом усе втрачене на полі мистецтва продовж довгих віків. Дивним дивом першими визначними представниками польського національного малярства були три засимільовані чужинці: Ян Матейко (ще його рідний батько був чехом), Артур Ґроттґер (імовірно походив із німецької родини) та Юлій Коссак — українець із походження. Після них приходить довгий ряд першорядних талантів, таких як Яцек Мальчевський, Станислав Виспянський, Йосиф Мегоффер, Хелмонський, Брандт, Вичулковський, Семірадзкий (якого зараховують і москалі до своєї культури), та багато інших, із яких уже неодин здобув собі европейську славу.

Якраз на прикладі поляків бачимо наочно, що хвилеве занедбання в плеканні мистецтва ще не визначає якогось занепаду в цій ділянці. Та рішальним чинником в оцінці дійсних вартостей з обсягу мистецтва кожного народу є перш усього його музейні збірки, а відтак, можливо-докладна інвентаризація всіх пам'яток культури цього народу.

І якось так дивно склалося, що саме українці поклали чималі заслуги у збереженні білоруських мистецьких надбань. Це сталося з ініціятиви незабутнього нашого Митрополита Андрея Шептицького. В ювілейному виданні книги п. з. »Двадцятип'ятиліття Національного Музею у Львові« (Львів 1931, стор.7-8) знаходимо цікаву статтю д-ра І. Свєнціцького, в якій він описує свої заходи, щоб купити за гроші Митрополита білоруські музейні експонати. Ця стаття настільки інтересна, що дозволю собі її подати на цьому місці бодай у фраґментах. »Основник музею, як голова східньо-слов'янської з'єдиненої Церкви (Митрополит Шептицький) здавна цікавився постатями головних діячів Унії. Історичні акти, рідкі полемічні друки, портрети, ризи й церковний посуд з історично знаних церков, всього того було вже чимало в основному фонді збірок Основника. Ішло про доповнення цих збірок приватним білоруським архівом-музеєм Генріха Татура в Мінську, про який доставив був Митрополитові декілька даних Михайло Павлик. У 1906 р. наступила поїздка до Москви й Петербурґу з ясно означеними до виконання завданнями (самого д-ра І. Свєнціцького). Музейник (І. Свєнціцький) зустрівся з найвизначнішими представниками тогочасного білоруського відродження, та попри це рився по справжніх норах, де віляки, нащадки Гоголівського Плюшкіна, привикли складати всіляке лахміття у суміш із дорогоцінними скарбами минулого. Лахміття й людської нужди довелося чимало перегор-

нути, але скарби вибрав був раніше старший »посмітюх« — музейник і губернський консерватор з доручення С. Петербурзької Імераторської Археологічної Комісії — вищезгаданий Татур. Його садиба за мінською електричною станцією, на краю міста, була по середньовічному оточена високим парканом і частоколом. З вулиці треба було сильно стукати кулаками й лящати клямкою, аж поки не вийшов присадкуватий, рудавий, з низькою м'язистою шиєю, одним словом татарин — сам хазяїн — Татур. Говорив тільки по-польськи, очевидно з місцевим »литовсько-білоруським« акцентом. Сам він був добрим психологом, та вмів читати в душі... Не диво, що вдалося йому зібрати дійсно чимало. Опис цього музейного добра був висланий музейником у Львів. Але до купна годі було приступити, бо Татур правив за все мабуть 10.000 рублів, з чого уступив тільки 300 руб. Довелося вернутися з нічим. Але вже впродовж 1907 р. явився в Основника Музею (Митрополита Андрея) учень і помічник Татура, відомий вже тоді білоруський політичний діяч — Янка Луцкевіч († 1920 р. в Закопаному) і виступив із пропозицією купна більшої кількости шовкових слуцьких поясів, декілька портретів, чимало актів і антимінсів, кожну річ дійсно по високій ринковій ціні. Таким чином Татур провірив покупну силу свого нового клієнта і ... помер«.

Д-р Свєнціцький виїхав у 1908 р. знову до Мінська й тоді вдалося йому купити для Українського Національного Музею у Львові — не без поважних труднощів, — колекцію Г. Татура за ціну 20.000 арстр. корон. Д-р І. Свєнціцький кінчить свою статтю ось якими словами: »Привезена колекція Татура стала осередком білоруського відділу. Згодом цей відділ збагатився матеріялом актів і стародруків Скорини та Мамоничів і доволі гарним підбором зразків білоруського народнього мистецтва«. В цій збірці був теж омофор Митрополита Льва Шептицького, весь вкрашений перлами, яким чином цей омофор попав до Вільна, автор не згадує про це ні одним словом.

Передруковуючи статтю дир. І. Свєнціцького хочу зазначити, що ніхто з нас українців не сумнівається про певні осяги білорусів у ділянці мистецтва. Все таки їх здобутки на цьому полі обіймають лише деякі галузі, не є загальні й тому в ніякому випадку не можуть виправдати претенсій білорусів до пам'яток українського середньовічного малярства. А їхні претенсії є тим більше непереконливі, що білоруси не виявили себе теж і найновіших часах якимись поважнішими осягами в ділянці образотворчого мистецтва. Бо хто приписує собі провідну ролю ще в середньовіччю, тим сильніше повинен проявити свої мистецькі спосібності в нашій добі.

В ім'я історичної правди білоруські науковці скорше чи пізніше мусять погодитися з фактом, що власне наш Київ був тим важливим, культурним центром, з якого їхні предки черпали мистецькі надбання, як признали це польські учені, а до

них долучується вже дехто й з більш об'єктивних російських дослідників (Т. Горностаєв, Є. Голлербах, кн. Трубецкой).

Українське мистецтво можна схарактеризувати як творчу стихію винятково талановитого народу, що віддавав свої найкращі пориви звеличуванні краси й добра. Україна із своєю столицею Києвом була вже в глибокій давнині одним із найважливіших центрів, де перехрещувалися культурні течії з головних джерел сходу, півдня й заходу. Наша батьківщина була із самих початків свого державного життя спадкоємницею не лише античної гелленської культури — через грецькі причорноморські колонії, — але також переємницею різнорідних мистецьких надбань, які допливали до нас із Болгарії, Вірменії та ближчого Сходу. На цьому широкому просторі й на таких культурних нашаруваннях відбувся цілий творчий рух і в нас. Київ став одним із найбільших і найвизначніших осередків, де викристалізовувалися нові мистецькі первні, що ними збагачувалася не тільки ціла Україна, але користувалися також наші ближчі й дальші сусіди. Характеристичне явище, що коли візантійська імперія захиталася й врешті зовсім занепала під натиском ісламу, тоді Україна встоялася навіть цій небезпечній ворожій силі й непереможена далі витримує свої позиції в культурному житті цілої Европи. Зокрема наші мистецькі надбання зберігають постійні свої виняткові прикмети: непроминаючу свіжість, живучість, красу й в тому бачимо тривалу запоруку, що вони ніколи не втратять своєї життєздатности й сили.

Райнер Марія Рільке
(1875–1926)

Любляча

От вікно моє. Щойно
Тихо проснулась так.
Мені б витать пристойно.
Докуди сяга моє гойне
Життя й де межі мряк?

Могла б я була вважала —
Довкола все я сама;
Прозора, неначе кристала
Глибизна, тьмяна, німа.

Мотла б я також і зорі
Вмістити в собі: між сном
Зросло мені серце; без торя
Йти пустило воно,

Кого мені мабуть любити,
Мабуть затримать строк.
Чуждо й мов без літер
Дивиться в очі рок.

Що я під оцією
Никну безмежністю,
Нахом-акацією,
Плинна і в ту й в оцю,

Кличучи й з ляком ніби,
Щоб клику не зчув хто-зна,
І вже на загибель
В іншому визначена.

Переклав з нім. **В. Державин**

З матеріялів Незалежної Асоціяції Совєтознавців

Проф. д-р М. Міщенко

НА ПОСЛУГАХ »ЄДИНОГО ПРИНЦИПУ«

(Критичні зауваження)

»Хоч як досконале крило птаха, воно ніколи не могло б підняти його вгору, не спираючись на повітря. Факти — це повітря вченого. Без них ви ніколи не зможете піднестись. Без них ваші »теорії« — даремні спроби«.

І. П. Павлов: »Лист до молоді«, Т. І., ст. 23. Ленінград, 1951.

I

З почуттям глибокого інтересу ми розглянули **збірник праць Нью-Йоркської конференції** колишніх совєтських учених різних народів Східньої Европи, виданий »Інститутом для вивчення історії і культури СССР«*).

Цей збірник, як відомо, пройшов сувору цензуру редакційного Комітету для того, щоб всю різноманітність поглядів, представлених ученими, підкорити таємничому »принципові єдности«. Для цього довелося ґрунтовно змінити первісний текст доповідей, а деякі наново написати.

Щоб виявити, побачити і зрозуміти цей »принцип єдности«, ми зупинимось на двох основних працях теоретичного циклю збірника — праці **проф. А. Філіпова — »Большевицька філософія і академічна свобода«** і праці **проф. М. Вєтухова — »Ґенетика в СССР«**. Обидві праці, дійсно, подані у відповідній єдності.

Проф. А. Філіпов у своїй праці робить спробу обґрунтувати відсутність академічної свободи в СССР особливістю большевицької філософії. Головним арґументом для цього він бере принцип партійности, прийнятий у совєтській філософії і запозичений Леніним від Маркса в його вченні про клясовий характер істини.

З самого початку і до кінця автор відчуває непевність своїх позицій. Ця непевність пояснюється тим, що автор ухилився від розгляду совєтської філософії в її зв'язку з практикою, що вимагає ця філософія і що потрібне для зрозуміння її сутности і її еволюції, а значить і для зрозуміння всякої свободи, також і академічної.

Тому філософська аналіза автора відзначається суб'єктивністю. Совєтської філософії не можна зрозуміти і розглядати ізольовано, бо основною рисою її є те, що вона пристосовується і змінюється відповідно до практики державного будівництва, себто стоїть на службі державної політики. Окремі натяки автора, що большевицька філософія має політичний характер, або що в умовах большевицького режиму свобода не мо-

*) Academic Freedom Under the Soviet Regime. A. Symposium, New York, April, 3-4, 1954.

жлива, цілком не переконливі. Потрібно показати, розкрити сутність цього режиму, його еволюцію, і тоді лише стануть зрозумілі зміни в самій філософії і розкриється справжній сучасний, зовсім не марксівський, дух партійности. Відчуваючи непевність свого філософського арґументу, автор примушений сходити з філософічних позицій і для пояснення різних змін у ділянках науки вживати доповнюючих, зовсім не філософських арґументів, як ксенофобія і російський патріотизм.

Автор простежує еволюцію большевизму від початкового періоду усунення матеріялістичної філософії до періоду знищення основних засад діялектичної філософії та появи лінґвістичної і біологічної теорій.

Автор не пояснює, як могла статись така надзвичайна еволюція »найправдивішої і найнауковішої« філософії, що скотилася на ідеалістичні рейки російських расистських теорій. Він не розкриває змісту цієї еволюції, а посилається лише на пояснення, які дають автори большевицької філософії. Спроби ж власної аналізи виглядають смішно-наївними. Так, наприклад, створення біологічної теорії проф. Філіпов пояснює партійністю, ксенофобією і совєтсько-російським патріотизмом. Він не вказує, де і в чому саме бачить прояв російського патріотизму, бо, очевидно, не зручно було б показати, що цей патріотизм — урядовий і партійний, що виявився в проголошенні Сталіним російського народу гегемоном усіх націй СССР і практикою своєю має посилену русифікацію цих націй, погроми і фізичне знищення окремих народів, що цей патріотизм нічим не відрізняється від патріотизму дореволюційних царських погромних організацій — »Союза русского народа« і »Архангела Михаила«, хіба тільки своїми більшими маштабами.

Вказуючи на три характеристичні відзнаки конечного стану совєтської філософії — партійність, ксенофобію і російський патріотизм, що привели до створення біологічної теорії, автор замовчує, що ці три атрибути російської філософії були добре відомими на самому початку совєтської революції. Хіба наука в той час не протиставлялась буржуазній науці? І чи не було партійности? Чи не ясно, що на практиці російський великодержавний шовінізм підтримувався урядом, розцвітав і поширювався, хоч його проголошено за головну небезпеку в СССР, у той час, як природні стремління народів до свободи розглядались, як дрібнобуржуазний націоналізм і суворо переслідувались?

Розглядаючи большевицьку філософію посутньо, себто в зв'язку з практикою, не можна було б обминути, що різні філософські дискусії, боротьба за чистоту матеріялістичної діялектики були фікцією, політичною інспірацією, проявом внутрішньо-партійної боротьби за владу. Оскільки головною небезпекою був правий »ухил« (Бухарін) з приписуваними йому механістичними позиціями в філософії — він був поборений, себто фізично знищений, разом з його теоретиками. Те саме щодо лівого »ухилу« (Троцький) з його меншевиствуючою філософією. Ця боротьба була виразом політичного банкрутства партії в її спробах здійснити ідеали французьких і англійських утопістів, а також ідеї марксизму, себто спроб побудувати соціялізм.

Чому ж проф. А. Філіпов не сказав про ці важливі речі? А просто тому, що довелося б розкрити правдиву сутність його основного філософського арґументу — »духу партійности«, тому що потрібно було за-

ховати, що своєрідність еволюції російської філософії пов'язана з тим, що совєтська влада з самого початку стала на шлях російської контрреволюції, скотившись на традиційний шлях дореволюційної російської держави. Це виявилось у тому, що:

1) Комуністична партія перетворилась у пануючу бюрократичну верству і стала ворожою силою робітництва і селянства, ворожою силою народів СССР.

2) Що »дух партійности« набув рис, властивих духу російського самодержавства, а партійним »вождям« приписувались риси непогрішимости і обожнювання, властиві російським імператорам. Висвітлювати постаті Мазепи, Шаміля, Петлюри, як національних героїв, було злочином і не відповідало духу партійности, але висвітлювати звитяги Петра І-го, Суворова і інших російських імперських героїв відповідало духу партійности і вимагалось від істориків. Писати поезії в дусі »Любіть Україну« — Сосюри не відповідало духу партійности, а фальшиве твердження, що »Слово о полку Ігоревім« є не український, а »ісконе« російський історичний документ — відповідало вимогам партійности.

Біологічна теорія Лямарка з самого початку розглядалась совєтською філософією як ідеалістична, расистська, і цілком не відповідала духу партійности. Цьому останньому відповідали, як матеріялістичні, теорії Менделя, Моргана, що і були прийняті довгі роки в нормальній і патологічній ґенетиці (в психіятрії). Але пізніше в спритних руках московських політиків оцінка цих теорій стає діяметрально протилежною. Ідеалістична теорія Лямарка стає однією з підвалин совєтської філософії, а матеріялістичні теорії Менделя, Моргана проголошуються ідеалістичними і расистськими, бо цього вимагає »дух партійности« совєтської філософії, себто новітній дух російського самодержавства.

3) Що партія стала на шлях імперіялістичних воєн з народами колишньої Російської Імперії, завойовуючи їхні, в революції посталі, самостійні держави, створюючи примусово СССР і ведучи з народами виснажливу безперервну боротьбу від самого початку революції донині.

4) Що визвольна боротьба народів є найбільшою загрозою для цілости всієї системи російського колоніялізму і великою небезпекою для імперіялістичної експансії Москви, як показала друга світова війна.

5) Що проголошено російський народ гегемоном усіх народів СССР.

6) І що нарешті, в ході розбудови старих засад російської держави, відновлено патріярхат, який став визначним чинником у совєтській політичній системі, посів значне місце в міжнародній політиці, як пропаґатор совєтських ідей »миру« і російського комунізму. Щождо внутрішньої політики, то цей чинник перейняв поліційні функції дореволюційної російської православної церкви: знищення національних християнських церков підвладних народів, примусове поширення російського православ'я, русифікації, і провадження погромної пропаґанди проти народів СССР.

Цей провідний політичний зміст російського православ'я властивий не тільки російській церкві в межах СССР, але і її закордонним філіялам. Наприклад, американсько-російська церква, замість молитовників і біблій, поширює видання, далекі від засад християнського »смиренномудрія« і братолюбія, як от, »Украина — нелепая выдумка«, а її єпископи ви-

ступають із заявами, що українська церква не канонічна. Звичайно, канони української церкви не освячені наказами Петра І. і Сталіна, вони освячені кров'ю і стражданнями її духових провідників і боротьбою всього українського народу з Москвою і її поліційно-церковною організацією.

Українська церква не перегукується з войовничими гаслами Москви: »Аляска ісконе земля русская«, і не засилає туди своїх місіонарів з неясною метою: чи то для спасіння душ росіян ескімоського походження, чи то для насадження ескімосів »російським духом«.

Таким чином, у сучасній структурі совєтської держави можна побачити три основні підвалини старої дореволюційної Росії: самодержавство, православ'я, народність. Деяка відмінність у термінології має свій певний зміст, бо цей новий тип російської держави виник шляхом перетворення напівфевдальної країни в країну державного капіталізму, аґресивнішу назовні, всередині ж позначену рабством народів, рабською працею і системою концентраційних таборів. Увінчанням всього є філософія політичного проводу, російські расистські теорії — лінґвістична і біологічна — еклектичне місиво матеріялістичних і ідеалістичних концепцій.

Щождо комунізму з його гаслами визволення народів, то хіба цей московський блеф не копія »передових прогресивних« ідей слов'янофільства дореволюційної Росії з її експансіоністськими тенденціями »визволення« слов'янських народів? Хіба комунізм у його сучасному змісті не пропаґандивна заслона російського імперіялізму, скерованого до завоювання вільного світу? Належну оцінку російського комунізму дали його ж власні філіяли, що стали в опозицію ще в 20-х—30-х роках, напр., українська комуністична партія, яка змагалась з Москвою за національні принципи держав СССР на форумі 3-го Інтернаціоналу і була знищена, у виступах політбюро на чолі з П. Любченком і Скрипником, у відомому виступі Тіто і, нарешті, на Бандунзькій конференції народів Азії і Африки, де, як відомо, російський комунізм розглядався як російський імперіялізм і колоніялізм.

Отже, пояснення відсутности акамемічної свободи потрібно шукати не в совєтській філософії, а в сутності совєтської держави. Ніякої свободи, в тому і академічної, не було як у дореволюційній Росії, так і тепер у сучасній совєтській державі. Хіба визначний російський вчений фізіолог Сеченов не був заболотований до Академії Наук і виключений з Петербурзького Університету за книжку »Рефлекси головного мозку« (1863) цо визначала столітній етап у розвитку російського природознавства, чи українські вчені Драгоманов, Грушевський і сотні інших не були позбавлені можливости працювати в університетах?

Відсутність академічної свободи є лише одним з окремих виявів відсутности всякої свободи в СССР.

II

Обминувши розгляд совєтської філософії у зв'язку з практикою, проф. Філіпов з великою сміливістю переходить до розгляду совєтського природознавства, медицини, психології й інших наук, прикладаючи ту ж саму мірку партійности. В цій аналізі автор не вводить читача в курс загальних ідей совєтського природознавства, у його відношення до філософії,

психології, держави і так званої партійности. Автор стає на шлях зневаження і спотворення природознавства. Він іде знов таким шляхом однобічности і споглядальности, заховуючи від читача справжній зміст: ідейну скерованість природознавства, висвітлює природознавство тільки з позицій большевицької філософії і наділяє його епітетами — »механістичного«, »матеріялістичного«, »стихійно-діялектичного«, »діялектичного« і т. п. А там, де з'являється власний погляд автора, природознавство виступає, як засіб для підвищення російського патріотизму.

Автор наділяє новітній етап у розвитку природознавства — фізіологію Павлова — наліпкою »доктрина рефлексів«, твердить, що Павлов не визнавав психічного, приписує »елементи психічного« академіку Орбелі і доводить, що психологія Корнілова перемогла »доктрину рефлексів« Павлова.

Все це цілком не відповідає дійсності і є фантазією автора, що не має під собою жодного наукового ґрунту.

Павлов ніколи не приписував собі створення якої б то не було доктрини рефлексів. І безумовні, і умовні (т. зв. психічні) рефлекси були відомі до Павлова. Своє вчення він виклав у двох основних працях: »Двадцятилітній досвід об'єктивного вивчення вищої нервової діяльности тварин«, і »Лекції про працю великих півкуль головного мозку«. Пріоритет свого об'єктивного напрямку він сам приписував американській об'єктивній психолгоії Торндайка. Найвидатніша послуга Павлова природознавству і психології є створення функціонального (безопераційного) методу для дослідження вищого апарату нервової системи — кори мозку, як апарату психічної діяльности. Цей метод він і назвав методом умовних рефлексів.

В чому полягає сутність того напрямку в природознавстві, медицині і психології, який започаткував Павлов?

1. Павлов розглядав психіку, як форму мозкової діяльности, яку можна вивчати суб'єктивно, так, як вивчає суб'єктивна психологія, і об'єктивно, шляхом дослідження фізіологічної (церебральної) основи психічного. Він встановив елементарний фізіологічний (церебральний) механізм психічного, якому і дав назву — тимчасовий зв'язок. Він казав: »Таким чином тимчасовий нервовий зв'язок є універсальним фізіологічним явищем у світі тварин і в нас самих. А разом з тим воно ж і психічне — те, що психологи називають асоціяцією, чи то буде утворення зв'язків з різноманітних дій, вражень, або з літер, слів і думок. Яка була б підстава якнебудь розрізняти, відокремлювати одне від одного те, що фізіолог називає тимчасовим зв'язком, а психолог асоціяцією?« (»Повний збірник праць«, т. III, стор. 561, Л. 1951).

2. Павлов усунув протиставлення суб'єктивного об'єктивному у психіці, властиве суб'єктивній психології, і, спираючись на твердження Сеченова, що відчування є і суб'єктивні і об'єктивні (»Рефлекси головного мозку«, Ленінград, 1926, стор. 104), уявляє їх як найпростіші суб'єктивні сиґнали »об'єктивних відношень організму до зовнішнього світу« (»Повний збірник праць«, т. 4, стор. 101). »Для справді наукового розуміння наших нервово-патологічних симптомів і успішної боротьби з ними, — каже він, — потрібно залишити стару звичку відгороджувати психічне від соматичного«. (»Повний збірник праць«, т. III, стор. 581).

»Якщо наші відчування і уявлення, — каже Павлов, — що відносяться до зовнішнього світу, є для нас перші сиґнали дійсности, конкретні сиґнали, то мова, спеціяльно перш за все кінестетичні подразнення, що йдуть у кору від мовних органів, є другі сиґнали, сиґнали сиґналів. Вони становлять абстраґування від дійсности і дозволяють узагальнення, що й складає наше додаткове спеціяльно-людське вище мисленя«. (»Повзбірник праць«, т. III, стор. 490, Л.).

3. Павлов обмежив суб'єктивну методу в дослідженні мозкових функцій і процесів, як об'єктивного боку психіки. Він казав: »Мені подарували книгу американського психолога Вудворса, в якій я спочатку якраз прочитав той відділ психології, яким взагалі мало цікавлюсь, це психологія, що основується на інтроспекції, себто на самоспостереженні. Саме в його чудовому викладі я переконався, яка вона безпомічна... Потрібно не описувати явища, а розкривати закони їх розвитку. З одних описів ніякої науки не виходить. Зрештою, всі дані суб'єктивного характеру повинні перейти в ділянку об'єктивної науки. Мішанина суб'єктивного з об'єктивним у дослідженні — це шкода для справи. Потрібно робити спроби розглядати явища з чисто об'єктивного боку«. Пізніше він каже: »Суб'єктивний метод дослідження всіх явищ має давність першої людини, і що він приніс нам? Нічого. Все, що видумали за його допомогою, доводиться ламати і будувати наново... Вся річ полягає в тому, чи можна аналізу так званих психічних явищ вести об'єктивним науковим шляхом. Ми твердимо, що можна«. (»Повний збірник праць«, т. I, стор. 375, 381, 377).

І дійсно, не зважаючи на велику давність психології (2 тисячі років), вона і досі не систематизована в одну науку. Вундт, а він же був не тільки психологом, але й фізіологом і філософом в 1913 році твердив, що не можна виготувати з психології єдиної програми для викладання в університетах, бо в кожного психолога своя психологія. Джемс, визначний американський психолог, називав психологію не наукою, а тільки »надією на науку« (Павлов, т. 4, стор. 18. Ленінград, 1951).

Дійсно існує безліч різноманітних психологій — емпірична, раціоналістична, соціяльна, колективна, аналітична (5 напрямків), структурна, зоопсихологія, біхевтористична і т. д., і кожна з цих психологій має свій окремий предмет вивчення і представники окремих психологій погано розуміють один одного й заперечують інші психології, крім своєї власної.

Майже кожна із них вивчає психіку однобічно, лише суб'єктивний її бік, і протиставляє цей бік об'єктивному, мозкові, організмові.

В силу обмежености метод, психолог не може обняти вивчення психічного всебічно в його суб'єктивному і об'єктивному, в його історії і розвитку, в його могутньому значенні для життя цілого організму.

Тому не дивно, що, як твердить Келлер, представник модерної структуралістичної психології (»Інтелект антропоїдних малп«, Німеччина, 1934), психологія і досі не може визначити такого основного психологічного поняття, як інтелект. Для відзначення стану свідомости психолог часто примушений звертатися до філософії, яка провадить безконечні дискусії на тему, чи свідомість є основа буття, чи властивість, чи якість,

чи функція мозку, або трактує свідомість як чинник, що здібний спричинювати конфлікти особистости і психічні захворювання.

4. Павлов експериментально простежує функціональні процеси організму, починаючи з примітивних функцій дразливости живої матерії до найвищих проявів життя, його психічних функцій. Він іде далі Шеррінґтона, видатного англійського фізіолога, що уявляє сутність еволюції в розвитку рецепторів — органів чуття. Павлов уважає сутність еволюції в розвитку мозкових функцій аналізи і синтези в їх нерозривному зв'язку. Для нього явища аналізи і синтези лише починаються в рецептарах, продовжуються в провідних нервових шляхах і головним чином відбуваються в мозку. Він дав поняття аналізатора як анатомо-фізіологічної системи мозку, що служить не тільки для точного пізнання зовнішнього світу, але і внутрішньо-органічних процесів організму в єдности суб'єктивного і об'єктивного. Павлов встановлює основні процеси і функції кори мозку, розкриває фізіологічний принцип праці мозку, що позначається в явищах позитивної і неґативної індукції; вивчає закономірності звичайного життя, сну, гіпнотичного стану, сновидних і гіпноїдних станів. Він дає схему праці мозку у вченні про динамічний стереотип, створює вчення про типи нервової системи і визначає межі їх працездатности і навантаження, нарешті, створює методу для експериментального вивчення невротичних станів.

5. Павлов усуває аналітичний світогляд в природознавстві і медицині, а також теорію аналітичної льокалізації психічних функцій. Він започатковує новий синтетичний напрямок, сутність якого полягає в тому, що організм не протиставляється оточенню, а розглядається в їх функціональній єдности, що організм працює не як сукупність клітин, органів і систем, а як єдине функціональне ціле, кероване в усіх своїх проявах корою головного мозку, як верховним апаратом психічного.

6. Павлов визначає функцію кори мозку, як вищого реґулятора внутрішньо-органічних процесів — травлення, ендокринних функцій, обміну речовини. Таким чином, вперше в природознавстві і психології з'ясовується значення психічного в єдности суб'єктивного і фізіологічного для реґуляції внутрішньо-органічних процесів. На основі цього світогляду академік Сперанський закладає основи нової синтетичної медицини, академік Биков розробляє нову ділянку в фізіології — вчення про кортикально-вісцеральну реґуляцію, що відповідає за своєю ідеєю психо-соматичному напрямку медицини в Америці, але методологічно далеко глибше обґрунтоване. Він стверджує значення кори, себто психічного, в реґуляції трофічних процесів, у виникнені ряду фізичних недуг, як гіпертонії, виразки шлунку і т. п. Академік Протопопов, професори Іванов-Смоленський, Красногорський, Осипів, Платонів і багато інших вивчають на основі даних Павлова нервові, психічні і дитячі захворювання.

7. Павлов ніколи не заперечував суб'єктивного в психічному, навпаки, він вказує, що настане час, коли дані, здобуті суб'єктивною психологією і фізіологією мозку зіллються і тоді постане єдина наука-психологія: що встановлені психологією поняття дістануть пояснення в тих даних, які добуваються шляхом суворо-об'єктивного дослідження вищої нервової діяльности.

»Саме так, — каже його учень Іванов-Смоленський, — він уявляє накладання явищ психічної діяльности на фізіологічні факти, »злиття« психологічного з фізіологічним, встановлення відношень і співпадання між тим, що було раніше описано суб'єктивно — психологічним шляхом і тим, що одержано шляхом фізіологічного дослідження. Та вища функція мозку, яку ми називаємо психічною діяльністю, уявляється Павловим, як єдність суб'єктивного і об'єктивного«. (Наукова сесія, Москва, 1950, стор. 89),

8. Павлов ніколи не заперечував права на існування суб'єктивної психології. Він казав: »Звичайно, психологія, яка стосується суб'єктивної частини людини, має право на існування, тому, що наш суб'єктивний світ — перше джерело з яким ми зустрічаємось... Не можна дискутувати про законність існування психології, як людської психології«. (Т. III, кн. 2, стор. 21, 1951, Л.). В доповіді в Паризькому Психологічному товаристві (1925) він казав: »Я переконаний, що рано чи пізно фізіологи з їх вивченням нервової системи і психологи примушені будуть об'єднатись у тісній дружній праці. Хай тепер кожен з нас пробує йти своєю дорогою, намагається використати свої спеціяльні можливості. Чим більше підходів, тим більше шансів, що ми, нарешті, приємно зійдемося корисні й потрібні один одному«. (Т. III, кн. 2, стор. 63, 1951, Л.). — Цей виступ — зразок терпимости і розуміння яких бракує філософам і психологам, а спеціяльно всяким редакційним комітетам.

Причини, що примусили Павлова перейти до об'єктивного способу дослідження психічних явищ, виходили не з філософських засад (а філософію і теологію він добре знав), а з гострої потреби природознавства і медицини.

Павлов вивчав процеси травлення і помітив значні втручання психічного регулятивного чинника. Вживаючи суб'єктивно-психологічних метод дослідження, прийнятих тоді у фізіології. Павлов і його співробітники не здібні були встановити закономірностей впливу психічного, оволодіти явищем, пояснити, наприклад, що тварина могла думати і почувати в час психічного збудження секреторних залоз, яке це має значення і який механізм цього.

Його співробітники, і він сам, давали різні психологічні пояснення й не могли довести і переконати один одного певними дослідами. Павлов примушений був шукати нового шляху для об'єктивного пояснення і точного експериментального оволодіння психічними явищами.

Трапився небувалий випадок в історії природознавства. Павлов розійшовся з своїми співробітниками, що залишались на суб'єктивно психологічних позиціях, і розпустив їх. Ідучи об'єктивним шляхом, Павлов, встановив фізіологічний церебральний механізм психічного, і його праці в ділянці травлення набули великого значення в природознавстві і медицині й були високо оцінені. Разом з тим він заклав основу нової ділянки в природознавстві — фізіологію вищої нервової діяльности, яку він і розглядав як церебральну основу суб'єктивно-психічних процесів. Рішення цих проблем для природознавства і психології було великим поступом, бо ще й на сьогоднішній день суб'єктивна психологія позбавлена всякого доступу до рішення таких важливих своїх завдань, як психічна регуляція вегетативних, внутрішньо-органічних процесів.

Павлов ігнорував всякі обвинувачення і ярлички, що їх начіплювали представники всяких філософій, зокрема матеріялістичної і діялектичної, бо він був послідовним природознавцем, і його світогляд перш за все відзначався тим, що він не стояв і не був призначений стояти на послугах авторитарних установ і їх філософій.

Павлов не пробував розв'язувати яких би то не було філософських проблем на основі прийнятих і нав'язуваних природознавству традиційних філософських засад. Він ніколи не ставив питання про те, що є основою буття: дух чи матерія, ідеальне чи матеріяльне, суб'єкт чи об'єкт у їх протиставленні, часто як двох ворожих сил чи сил незалежних і паралельних, або взаємодіючих, чи в формі додатку одного до другого, як властивість чи якість, хоч би і в їх єдності, як це виглядає в матеріялістичній чи діялектичній філософії. Павлов був природник, і предметом його досліджень був не замкнений в собі застиглий мертвий світ, що сам в собі існує, сам в собі розгортається, і не світ, як плід нашого уявлення (Берклі), а світ реальний, що постійно змінюється і розвивається, що створив велику керівну і самореґулюючу силу — психічне, »дух, що літо рве до бою«, не як силу що протистоїть тілу, а що сама є його невід'ємна сутність; бо мозок, як конечний етап у розвитку природи, з його функцією психічного, в його єдності суб'єктивного і об'єктивного — (церебрального, фізіологічного) — невідривна частина тіла. І немає ніяких інших функцій кори мозку, крім психічних, і ці останні можуть вивчатись у їх суб'єктивному виявленні і об'єктивно з погляду фізіологічних механізмів, процесів і функцій мозку, як об'єктивного боку психічного.

Всяке складне пошкодження кори мозку, її природжене недорозвинення або відсутність (аненцефалія) чи то експериментальне оперативне усунення кори (Гольц, Зелений) роблять тварину і людину глибокими інвалідами, позбавленими психічного в його об'єктивних і суб'єктивних проявах.

А експериментальна і в природних умовах функціональна деструкція кортикально-фізіологічних процесів викликає тяжкі нервові і психічні захворювання (Павлов, Протопопов, Міщенко).

Таким чином Павлов підніс вивчення психічного на таку височінь, на якій воно ніколи не стояло в природознавстві і не стоїть зараз у жодній психології. Бо психічне, як останній ланцюг у еволюції живого світу, в єдності його суб'єктивного і об'єктивного — верховний реґулятор не тільки зовнішньої діяльности людини, її поведінки, але і найскладніших внутрішньо-органічних процесів хемічних, трофічних процесів, обміну речовин, сердечно-сосудинної діяльности і травлення.

Академік Биков, оцінюючи значення Павлова в науці, каже: »Треба визнати неправильним, що Павлов начебто дав доповнення до фізіології або створив ще один розділ цієї науки. Правильно буде, коли ми всю фізіологію розділимо на два етапи — етап допавловський і етап павловський. В такий же спосіб можна поділити і історію психології«. (Наукова сесія, Москва, 1950, стор. 14). За дослідження в ділянці травлення Павлов дістав премію Нобеля. Світовий фізіологічний конґрес проголосив його провідником світової фізіології і надав почесне звання »Princeps phisiologorum mundi«.

Ми нарочито в якнайстисліший формі зреферували провідні думки Павлова і оцінку їх визначними вченими й світовими науковими організаціями, щоб показати, що твердження проф. А. Філіпова не є правдиві, і цілком не відповідають дійсності; що зводити науковий напрямок Павлова до »доктрини рефлексів« не можна і що Павлов не тільки не заперечував психічного, а навпаки, психічне складає сутність всієї його наукової праці. І перше, ніж говорити про Павлова, потрібно з ним познайомитись, а не осуджувати його з позицій совєтських філософів і психологів. Наукова об'єктивність вимагає від вченого представити ті, чи інші наукові позиції в їх оригінальному не пофальшованому вигляді, щоб сам читач міг їх оцінити, прийняти чи відкинути, або, принаймні, познайомитись з ними.

Але для чого потрібно було проф. А. Філіпову знецінювати і зневажати природознавство в СССР? О, це було для нього дуже важливим і потрібним. Бо основною сутністю ідей природознавства, відображених в працях Сеченова, Введенського, Бехтєрєва, Ухтомського та інших, зформульованих Павловим, полягала в тому, що він з'єднав і вирівняв лінію природознавства, започатковану Гіпократом і обірвану середньовіччям. Що з силою, властивою його авторитету, він проголосив, що природознавство створено людиною для людини, а не для імперіялістичних диктатур, що воно створене для забезпечення її свободи, для взаємного пізнання і розуміння, для звільнення її від рабства і усунення міжтваринних відносин у сфері людських стосунків. Він глибоко вірив, що коли настане цей час, »зникнуть війни і зникнуть революції, і людина досягне того найбільшого щастя, якого вона прагне«.

І коли Павлов говорив про міжтваринні відношення, то говорив це не абстрактно, а про ту дійсність, свідком якої він був, що він сам бачив. А він знав добре, що проф. Сеченов був позбавлений свободи думання й слова і усунений, як і тисячі інших з університету, він бачив кріпацтво селян, був свідком жидівських погромів і поневолення народів і був свідком сучасного російського варварства. Тому він надавав особливе значення вивченню природи людської діяльности, знаючи добре з прикладу американської революції, що природознавство — визначний ідейний і революційний чинник, великого суспільного значення. Що цей чинник допоможе людині усунути паразитарні прояви у сфері міжлюдських стосунків. »Тільки наука, точна наука про природу самої людини і найправдивіший підхід до неї, — говорив Павлов, — за допомогою могутньої наукової методи визволить людину з її теперішнього мороку і звільнить її від сучасного сорому в сфері міжлюдських стосунків«.

Цей світогляд Павлова зформувався в специфічних умовах його життя в дореволюційній Росії — подібних до тих, у яких формувались погляди Бекона, Гоббса, Локка і Джефферсона. Це був тяжкий період російської реакції в час царювання Миколи І-го, час кріпацтва. З діда і батька Павлов був духовного роду. Він виростав в умовах церковного і релігійного оточення. З дитинства він прислужував своєму батькові священикові у церкві. Його мати була донькою священика, дід пономарем. Він перебував під великим впливом освіченого ченця, його хрищеного батька, і часто жив у нього в манастирі. Це чернець навчив його пізнавати і розуміти дійсність з популярних у той час байок Крилова. Павлов го-

тувався бути священиком і закінчив дві духовні школи. Перебування Павлова в духовній семінарії збіглося з новими часами — початком царювання Олександра II-го, ліберальними настроями, вимогами звільнення селян від рабства, протестами передових кіл суспільства проти кріпацької соціяльної несправедливости, виступами революційної молоді, в яких приймав участь і сам молодий Павлов. В цей період світогляд Павлова формувався під впливом фізіологічних і психологічних ідей Сеченова. Під впливом публіцистичних праць Писарева, Павлов переймається на все життя зацікавленістю до Дарвіна. (В. P. Bavkin — Pavlov a Biography, The University of Chicago Press, p. 10-11, 1949, Ch.).

Не дивлячись на глибоку релігійність, Павлов не стає священиком, а починає студії природознавства і медицини в Петербурзькому Університеті і Військовій Медичній Академії. Ставши вченим, Павлов у перших своїх теоретичних формулюваннях завдань природознавства пронизує їх християнською етикою. Він уважає, що одвічним завданням природознавства, від часів Гіпократа і по теперішній час, є стремління до пізнання законів і природи людського духу. Він вірив, що найбільший успіх природознавства наступить тоді, коли воно допоможе людині пізнати саму себе і зрозуміти іншу людину. Тоді, він вірив, зникнуть війни й революції і людина досягне того найбільшого щастя, якого вона прагне. Тоді людина звільниться від сорому міжтваринних відносин у людському суспільстві. В природознавстві він шукав здійснення християнських ідеалів, прищеплених йому з дитинства і підтримуваних умовами соціяльної несправедливости в дореволюційній Росії. Як ставився Павлов до державного ладу дореволюційної Росії, видно з його виступу на фізіологічному з'їзді в 1917 році в перші дні революції. Він підніс хвалу Богу, що нарешті Росія, як міжнародній жандарм Европи, зникла зі світу безповоротно, як він думав. Він казав: »Ми щойно розпрощались з мряковинним, гнітючим часом. Досить сказати вам, що цей наш з'їзд не був дозволений на Різдво і допущений під час Великодня лише під розписку членів організаційного комітету, що на з'їзді не буде ніяких політичних резолюцій. Цього мало. За два-три дні до нашої революції остаточний дозвіл прийшов із примусом подавати напередодні тези наукових доповідей градоначальнику (військовому керівнику міста. — М. М.).

Слава Богу, це — уже минуле і, будемо сподіватись, безповоротне.

За Великою Французькою Революцією числиться і великий гріх — убити Лявуазьє. і заявити йому, коли він просив відкласти кару для закінчення якихось то важливих хемічних дослідів, що »республіка не потребує вчених і їх дослідів«. Але минуле століття зробило рішучий переворот і в цьому відношенні в людському розумі, і тепер не можна боятись такої демократії, яка б забула про вічнопануючу ролю науки в людському житті«. (Павлов, т. I, стор. 10, 1951, Л.).

Ці сподівання Павлова були даремні. Скоро прийшла большевицька контрреволюція, що принесла нове рабство народам і смерть науці.

Як показує цей виступ, природознавство в дореволюційній Росії було важливим суспільним чинником, воно служило цілям свободи людини, вело боротьбу, з'їзди виносили політичні резолюції, і Павлову не були чужі загальнохристиянські ідеали, всупереч твердженням деяких теологів, носіїв фальшивого християнства.

Коли видатний англійський фізіолог Шерінґтон, спостерігав досліди Павлова, він вигукнув: »Я розумію тепер, чому первісні християни йшли на муки, не відчуваючи фізичних страждань, але Ваше вчення не прийметься в Англії«. Це було в той час, коли Англія була сильною колоніяльною країною і, очевидно, перед ним стояла постать Ганді, незламного провідника індійського народу, але пізніше Англія запросила учнів Павлова для праці в своїх лабораторіях.

Для поневолених народів СССР природознавство непофальшоване і не спотворене філософськими наліпками, служить визначною моральною підтримкою їх визвольних позицій та зброєю в їх визвольній боротьбі, і зовсім не в силу різних застрашуючих і спотворюючих його філософських наліпок, а тому що воно гуманістичне, тому що воно всім ходом свого розвитку служить людині і призначене їй. Світогляд Павлова — безпосереднє продовження і поглиблення ідей, накреслених англійськими і американськими соціологами (Локк, Джефферсон), на прапорах яких було написано гасло: »Всі люди створені рівними«, гасло, яке прийняв американський народ у своїй визвольній боротьбі і переміг з ним.

Павлов завжди підкреслював, що пріоритет у прийнятому ним об'єктивному напрямку його досліджень належить американській об'єктивній психології.

Цей світогляд дуже близький духовому складу і світогляду українського народу, що знаходить свій вираз у народній філософії: »Українець доти не повірить, поки не помацає«.

Цей світогляд близький українському народові не тільки тому, що дозволяє йому приймати беззастережно таке гасло, як те, що »всі люди створені рівними«, але дозволяє ясно бачити і розпізнавати свого ворога, вести з ним непримиренну боротьбу і вірити в повну перемогу над ним.

Природно, що українські національно-свідомі елементи подбали, щоб суб'єктивна психологія, як прислужниця всяких філософій, була цілком усунена з України і її місце посіла рефлексологія, як спроба систематизованого огляду діяльности людини на основі даних природознавства в концепціях Сєчєнова, Павлова, Бєхтєрєва, Введенського, Ухтомського, Протопопова, даних американської об'єктивної психології Вотсона, соціяльної психології Бюлера і історичної психології Леві-Брюля.

Проф. А. Філіпов констатує голий факт, що рефлексологія була прийнята в Україні, але не пояснює його глибоке політичне значення. Це і не в інтересах філософських позицій автора. Прийняття рефлексології в Україні було зовсім не випадковим.

Рефлексологія, як відомо, була прийнята і поширена тільки в Україні, в Росії фізіологія Павлова і рефлексологія були представлені тільки в дослідчих установах Ленінграду і популярних виданнях Арямова: »Рефлексологія і педагогіка«, »Рефлексологія і педологія«.

(Закінчення в наступ. числі)

Д-р філ. М. Аркас

ІЗ СПОГАДІВ ПРО Д. І. ДОРОШЕНКА

Велич людського духу й добродійна творчість його — кращий шлях до несмертельности.

*) У першому числі »Українського Літопису«[1], присвяченому пам'яті нашого славетного культурного, політичного й наукового діяча Дмитра Івановича Дорошенка, було вміщено мої спогади про час, коли я був його учнем на університетській лавці.

З технічних причин, одначе, а саме за браком місця, редакція надто скоротила їх, викресливши значну й істотну частину, характеризуючу Дмитра Івановича, як доброзичливого, гостинного господаря, ласкавого й люблячого чоловіка, привітного й незлостивого та незморного »літописця«.

Тому мені дуже хотілося б, щоб неуміщена частина була опублікована повністю. Хоч і невибагливі, а може й слабенькі в літературнім і змістовнім відношенні, — мої рядки писані щиро й правдиво, а головне, в них виступає Дмитро Іванович не тільки, як науковець та політичний діяч, а як людина в буденнім оточенні. Уважаю, що побачити Дмитра Івановича у звичайній хатній обстановці, не менш важливо, ніж побачити його »на людях«, де умовини офіційности примушують кожного брати в певні рамки свою поведінку.

Дмитро Іванович був людиною надзвичайно прямою, щиросердечною, правдомовною, простою й скромною і ці шляхотні риси його вдачі ніде так не проявлялись, як дома.

Ось про такого Дмитра Івановича, в інтимнім оточенні, я хочу згадати.

З ним я познайомився на початку двадцятих років, тоді, коли в Празі було відкрито Український Вільний Університет. Відкриття його мало благодійне й далекосягле значення для української справи. Університет згуртував вкруг себе розпорошені по чужих краях наші наукові сили, зосереджував, об'єднував і сконкретизовував наші національні потуги, ширив і проглиблював серед чужинців знайомість з українською ідеєю, притягав до себе нашу молодь, розповсюджував серед неї освіту і національне усвідомлення, гартував її до дальшої боротьби та підготовляв кадри молодих науковців і культурних діячів.

Тоді, в цей храм нашої науки, єдиний поза межами батьківщини, позліталося чимало визначних наших учених, які ревно й дружньо почали будувати українську »alma mater« у старій слов'янській Празі.

Сторінки »Виказу викладів« заоздобили славні або широковідомі імена професорів, доцентів та лекторів: Степана Смаль-Стоцького, Дністрянського, Старосольського, Яковліва, Опанаса Андрієвського, Дмитра Антоновича, Стешка, Аґенора Артимовича, Федора Шевця, Вадима М. Щербаківського, Івана Мірчука, Олександра Шульгина, Федора Слюсаренка, Сабата, Івана Горбачевського, Біднова, Олександра Колесси, Констян-

*) На бажання Автора залишаємо правопис його рукопису, — Ред.

1) »Український Літопис«, ч. І. Ауґсбурґ, 1953

тина Лоського, Василя Сімовича, Степана Рудницького, Сергія Шелухина, Одарченка, Федора Щербини та інших, а між першими з них — Дмитра Івановича Дорошенка.

Тепер, майже всіх цих наших науковців поглинула немилосердна смерть, але тоді рушно було на Штепанській вулиці в Празі. Сливе вся наша інтеліґентна молодь кинулася записуватись слухачами чи то на філософічний, чи на правничий факультети.

Серед них опинився і я, що так, як більшість, тількищо скинув воякьку шинелю і заявився неофітом у тому величному храмі премудрої Атени.

Виклади відбувалися в прастарій будівлі найстаршого в Европі Карлового Університету, заснованого ще в XIV-м столітті славним чеським королем Карлом, у тих авдиторіях, що бачили ще хвацьких братчиків Війська Запорозького, яких завело до далекої Праги світло науки.

А тепер у тих авдиторіях зібралися нащадки тих братчиків, здебільш нужденно одягнені, прибиті злиднями, пригноблені жахіттям кривавого змагання, недавні »ратоборці« за волю України. Їх завело до чеської Праги не світло науки, а зла недоля загнала.

Було тут чимало братів-галичан, недавніх січових стрільців, хлопців з Великої України, буковинців, »руснаків« з Закарпаття й чорноморців з Кубані.

Ось в одній з цих старослав'них авдиторій я й побачив вперше Дмитра Івановича. Бистрою ходою увійшов поставний, гарний обличчям, мущина середніх літ, мило й просто привітався, став на катедрі й, провівши пальцями по чорних вусах, звернувся до нас з промовою. Всі ми чули ім'я нашого нового професора, знали про його діяльність, як у революційну добу, так ще й за часів імперії, знали, що за недовговічного гетьманства займав він високу урядову посаду й неабияк спричинився до поглиблення національного усвідомлення мас та до відживлення приспаних часом, приголомшених російством, старих наших державних традицій. Ми знали, що то він чародійно у мертве вдихав життя й творив дужий чинник визвольної боротьби: на старому, споконвічному ґрунті будував нове.

Братам-галичанам він був відомий з його адміністративної діяльности в Галичині, під час обсадження її російським військом. Там він мужньо боровся тоді з російським великодержавним урапатріотизмом і з місцевими »твердоголовими« москвофілами, що підспівували тому урапатріотизмові влад. Рятував визначних людей, культурно-просвітні інституції, греко-католицьке духовенство та храми.

Пам'ятаю, як мій сусід-студент, прізвище його вже забулося, шепнув мені:

— Ото професор! Керею йому на плечі, булаву в руки і гетьман воскрес! —

— Та й не диво було б, пане-товаришу, — завважив я теж пошепки, — він же гетьманського роду, Михайла й славного Петра нащадок, тож личила б йому і гетьманська керея і булава.

— Так, гетьман — гетьманом, а який з нього професор буде? Ану, як почне нас ганяти по всіх віках разом, сім потів з нас гнати! А крім того такі корифії й чудачити вміють, з бзіком бувають.

— Що ж, розуміється, Бог його знає, але присікою не видається.

Тим часом Дмитро Іванович промовляв до нас просто, товариськи, без усякого олімпійського патосу, але переконливо й чуло, як старший брат. У короткій промові він спромігся мальовничо оглянути всі етапи нашої бурхливої, малорадісної історії, знайти в ній аналогії з похмурою сучасністю і в тих аналогіях подати віру в кращу долю майбуття.

— Аксіома життя, — говорив він — це вічна плинність. Ніщо на світі не стоїть на місці, все йде. все рухається, все минає; все перетворюється в нові образи, в нові форми, проторює собі нові шляхи, але все базується на старому й з нього постає. З тим старим, минулим, нове має нерозривний зв'язок, розірвати його — це значить умерти. Цьому принципові нерозривної спадщинности підлягає все, що родиться, живе і вмирає. Його оминути не можна, бо оминання його противне закону буття. Тому той, хто легковажно або зухвало йде навпір цій засаді, навпір закону природи — гине, гине безславно й безслідно, як розтоптаний хробак.

Колесо історії обертається, крутиться помалу, але невпинно, як колесо водяного млина; це колесо рухає невговне буття хвилями-течією своїх дій; мружки бистрини й хвилі її ніколи не бувають однаковими, кожна з них чимось ріжниться від попередньої, що раніше домкнулася колеса; так і історія цілковитих повторень не знає, знає тільки певні подібності й те, що не раз поневолений, уярмлений народ здобував собі волю волею до життя, одностайністю зусиль, героїзмом, самопожертвою й вірою у правоту своєї справи.

Все минає! То ж і це лихоліття мине й над многострадальною Україною радісно засяє сонце. Ті, що поклали своє життя на вівтарь батьківщини, — не полягли марно. З їхньої крови, з їхніх мук і їхньої смерти зродиться нова Україна.

Тому, друзі мої, женіть геть від себе пригніченість та безрадність, збадьорьтеся духом, живіть надією, що в майбутнім суджено вам на величних руїнах наших будувати нову, велику й вільну Україну; але бутуйте[2]) її основи не на сипкому піску, не на чужому намулі, не на хиткому, безкорінному експеременталізмі новаторському, а на підвалинах, які стоятимуть на наших старих одвічних традиціях, на їхньому ґраніті, з них бо, як у дерева з кореня, йтиме вся сила, вся міць, уся тривкість на довгі віки будуччини.

Ніщо в житті не проходить безслідно й даремно. Хода його полишає по собі незгладимі сліди, можливо для нас і непомітні, але помітні для очей історії; на них вона базується, з них, ретроспективним поглядом своїм, бере взірці, черпає нові творчі сили: — то її родовід. —

Так, приблизно, промовляв до нас Дмитро Іванович у своєму вступному слові, промовляв чудовою українською мовою й карі його очі жахтіли енергією, вірою в те, про що сказав.

— Ну, а тепер познайомимось; покажіть-но свої індекси, панове! — Дмитро Іванович знову майнув рукою по вусах, — це було його звичкою — глибоко зітхнув, мило й, ніби жартівливо усміхнувся, привітно оглянув залю.

Ми юрбою рушили до катедри.

---

[2]) Бутувати — класти заклади, фундамент.

— Е, ні, ні, друзі, не гуртом, як овечки до чабана, а поодинці, як до панотця на сповідь; я ж хочу з кожним перекинутись словом.

По черзі ми почали виказуватися індексами.

Для мене грішного ця процедура була не з приємних, бо кожен з олімпійців, до котрого я з'являвся перед тим, прочитавши моє прізвище, питав:

— Скажіть, будь ласка, а чи не з роду ви історика Аркаса?

Мені нічого не лишалося, як відповісти, що я його наймолодший син. Тоді олімпієць уважав необхідним випустити з уст своїх вигук приємного здивування, щось подібне на лаконічний дитирамб на мій рахунок, і заохотити мене хоч за хвіст батьківську славу вціймати, мовляв, ваше ім'я зобов'язує вас перевести несусвітні речі.

І хоч знав я добре, що мені до незабутнього батька саме так далеко, як котромусь горбку до гори, — я примушений був із чемности та вдячности за комплімент, пролепетати, що для того прикладу всі зусилля, при чім ніяковів і червонів.

І ось, ідучи на чергову »сповідь«, на цей раз до Дмитра Івановича, я досадливо думав, що не минути мені й тепер цієї халепи.

Дмитро Іванович узяв мій індекс і хвилину його розглядав:

— Аркас, Аркас... гм... Микола...

»Ну от, та ж шарманка починається!« — майнуло в моїй голові і я вже готував своє »прикладу зусилля«.

Дмитро Іванович одвів очі від мого індексу й метнув на мене бистрий погляд.

— Скажіть, будь ласка, чи не з роду ви нашого історика Миколи Аркаса?

Не помилився.

— Так, пане професоре, я його наймолодший син.

— От як! Ну, дуже, дуже приємно мені з вами спізнатися, ніхто, як ваш батько своєю популярною історією спричинився до того, що наш люд пізнав свою минувшину... Так, значить, разом працюватимемо, обмінюватимемось думками...

Скромність Дмитра Івановича була аж занадта. Йому обмінюватись зі мною думками, мені — радити щось йому? Чи не глузує він часом? Я зніяковів і Дмитро Іванович це помітив.

— Я це серйозно, Миколо Миколовичу, ви не думайте; з всіми вами я хочу бути в сталому й найтіснішому контакті: старий розум тверезіший, а молодий — жвавіший, винахідливіший. Ось тому я завжди охоче раджуся з молоддю й прислухаюся до її міркувань... А до речі, де зараз Ольга Івановна?

Цей запит мене надзвичайно здивував. Звідки Дорошенко має знати мою маму? Адже ж ніхто з нас ніколи з ним не бачився. Я тоді ще не знав, що Дмитро Іванович має прямо дивовижну пам'ять; ім'я моєї ненъки пам'ятав з передмови до другого видання батькової »Історії Руси-України«.

— Мама зі мною.

— Ну, слава Богу! Це тепер рідке щастя... А полковник, брат ваш?

— Він у таборі в Польщі.

— Я з ним в останнє бачився в Києві, коли він командував Сердюцьким дивізіоном, а потім він був у Галицькій армії, коли не помиляюся, стояв на чолі другого кінного полку.

— Так, пане професоре...

А сам диву дався: не професор, а який маґ-ясновидець, все відає, все знає.

— З вами, Миколо Миколовичу, мені треба довше поговорити, а тепер — ось мій »номен«... хлопці ждуть.

Дмитро Іванович підписав індекс і так по-свійськи, по-домашньому, сказав, подаючи руку:

— Так до побачення... дуже, дуже радий... Вітайте, будь ласка, маму.

І з кожним, хто вручав йому індекс, він знаходив тему для короткої розмови й кожного з нас з першого ж разу просто зачарував.

Так спізнався я з людиною, що потім майже тридцять літ була моїм добрим наставником, не спускала мене з ока й опісля, як, здавши іспит на доктора філософії, я розлучився з університетом.

Він до останнього сливе дня життя свого цікавився моєю долею й долею інших колишніх своїх слухачів, як, напр., життям д-ра С. П. Наріжного, д-ра Петра Вергуна, тощо.

Взагалі, поруч з проф. Олександром Яковичем Шульгином, що читав курс західньоевропейської історії надзвичайно цікаво з неабияким дотепом своїх висновків[3]), він був найпопулярнішим і найулюбленішим професором університету й завжди мав рекорнду кількість слухачів.

Вроджений красномовець, бездоганний знавець української мови, якою не тільки говорив але й думав, людина з колосальною всесторонньою ерудицією, бистрого, меткого й глибокого розуму, — він захоплював слухачів своєю розповіддю навіть тоді, коли мова заходила про сухі, малоцікаві історичні деталі; своїми розсяглими й барвистими екскурсами в минуле він стушовував нудність або одноманітність теми. Ми слухали його так, ніби читали захоплюючу своїм змістом книгу.

Треба сказати, що професорський склад університету був неабияк розмаїтим; перебували серед нього представники всіх наших земель, починаючи Кубанню (проф. Ф. Щербина) і кінчаючи найвіддаленішими закутками Західньої України; був, навіть, і такий, що залетів до нас ясним соколом аж звідкілясь з-над Балтики — кажу про проф. Айхельмана.

Цілком зрозуміло, що галицьким нашим товаришам ближчими були професори-галичани, нам — наші земляки; вийнятком був Дмитро Іванович, що звабив на свої виклади й тих і других. На його лекції приходили навіть чехи, словаки і німці.

Пригадую собі з яким жахом, ми, наддніпрянці, вслухувались у слова одного нашого професора, який говорив таким нечуваним для нашого вуха діялектом, що ми майже нічого з його розповіді не розуміли і в безраддю лиш повітря хапали устами. Особливо збивало нас з пантелику його кінцеве дієслівне »ся«, яке в його мові примхливо й пустотливо гуляло по всьому реченню, то переганяючи відповідне дієслово, то, несподівано, відстаючи від нього, ніби гралося з тим дієсловом у піджмурки. Мову свою він уснащав силою дивовижних варваризмів і повсякчасним

[3]) Проф. О. Я. Шульгин стало мешкав у Парижу і для читання лекцій спеціяльно приїздив до Праги; витривалість дивовижна.

»прошу паньства«, а наголоси ставив такі незвичайні, що нашим бідолахам вуха закладало. Ось одна з його крилатих фраз, записана моїм товаришем:

»... Чей же тогді, прошуся усвідомити, жадних ґваранций не малосі, же влада[4]) набуде стабильности. Капиталь Париж, прошу паньства, наколи й не зваріював остаточно від то-тої політичної акробації, — прецінь сесей корсицький леґінь ґенераль Бонапарт, мущина, прошу паньства, з диктаторськими апетитами, котрий щойно ся добув на політичний пьєдесталь, спромігсі, прошу паньства, обняти владу, позаяк, евентуально, прошу паньства...«

Або: »... Збруєю[5]) моєю, прошу паньства, суть всі то-ті історичні фактори...«

— Ну, друже, до мене вже грець підкрадається, — застогнав мій сусід із полтавців, — що ж він сідлати себе збирається чи що? А мені ж, лишенько моє, кольоквій у нього треба здавати; як же ж з ним говоритиму? Хоч іржи!

На превелике щастя наше, той пан професор незабаром зник з університетського обрію, кудись виїхав, і кольоквії у нього нам не довелось здавати.

Об'єктивність, однак, вимагає зазначити, що й слухачів-галичан брала моторош на викладах декотрих лекторів з-над Дніпра, що вживали, з огляду на погане знання української мови, предике »язичіє«, плутаючи російську мову з нашою та власною »отсебятиною« й виходив з того нестравний для зрозуміння вінїґрет.

Один, напр., професор, захопившись темою свого викладу, врешті-решт переходив підсвідомо на російську мову, а потім, схаменувшись, переривав свою розповідь вигуком:

Эхма! Экъ куда меня занесло!

І ось, після короткої перерви, на місці таких »елоквентів«, з'явився Дмитро Іванович і зачаровував нас викладом, як кобзарь своєю думою.

Отож, я став ревним слухачем Дмитра Івановича й з пробігом часу опинився в числі його улюбленців, серед яких особливою здібністю й працьовитістю визначався мій колега й ровесник Семон Петрович Наріжний, що згодом сам викладав у нашому університеті й обраний був директором Українського Музею в Празі. Серед цього невеличкого гуртка »преторіянців« був і Петро Вергун, одночасно студент теології, надто розумна, освічена й мила людина, що згодом священствував десь у Німеччині.

І так воно сталося, що врешті-решт, ми двоє, я та Наріжний, опинилися один »ошую«, а другий »одесную« нашого дорогого наставника; товариш мій заслужено, а я так, по доброті душевній милого Дмитра Івановича.

Вдумливий, серйозний Наріжний цілковито віддався науці, писав реферати на складні історичні теми, в семінарних диспутах відважно боронив своєї тези й всим складом натури й думання був типом молодого науковця, подаючого неабиякі надії.

---

4) Прошу ставити наголоси на букви зазначені товстим шрифтом.

5) Збруя у наддніпрянців — це кінська упряж.

Я ж грішний, хоч і сумлінно учащав на всі виклади проф. Дорошенка, проте, поза мурами храма науки, не часто заглядав до книг, а більше шугав по кінематографах та показував чорнобривим панночкам всякі вікопомності Праги й оточуючих її лісів.

Розуміється, Дмитро Іванович прекрасно бачив цю ріжницю між мною й С. П. Наріжним, одначе, на моє легковажне відношення до науки дивився незлобиво. На закид одного професора, який чомусь мене дуже не злюбив і дорікав проф. Дорошенкові, що той такого непутящого студента тягне вгору, мій наставник відповів:

— Знаєте, я тої думки, що самоцвітів і перлин нам шукати ніколи. Аркас хлопець не дурний, цікавиться історією та й кебету має; коли перебасує, то й з нього хосен буде, ось тому я й потураю йому...

Спочатку Дорошенки мешкали в Подєбрадах, коли ж відкрився наш Університет, — перебралися до Праги, але, через деякий час, Дмитро Іванович примушений був покинути її. Нездорове празьке повітря, просякле димом, шкодило його горлу, й без того натрудженому повсякчасними промовами.

Дорошенки знайшли помешкання в сусідніх з моїми Ржевницями Доброжіховицях, де, разом із сенатором С. П. Шелухиним, що теж викладав в університеті, зайняли гарну двоповерхову віллу з садком. На горішнім поверсі поселився Дмитро Іванович з своєю дружиною Наталією Михайловною, а в долішнім — Сергій Павлович із своєю Любовью Миколаївною.

Якось надвечір Дмитро Іванович побував у нас, довго розмовляв у садку з моєю ненькою й сестрою, запрошував відвідати його, а мені »наказав« заходити щотижня.

— Ви, Миколо Миколовичу, киньте свою соромливість, бо, врешті-решт, вона вас до добра не доведе: посваримося! То ж обовьязково приходьте до нас щотижня, а я для вас марки збиратиму; коли не я, то вони вас приваблять. Забудьте, що я ваш професор, а так навідуйтесь по-добросусідськи; побалакаємо, чайку поп'ємо.

І не вірилося мені, що чую ці привітні, такі звичайні, такі невибагливі слова од світила української історичної науки, од нашого »Нестора Літописця«, від людини, знаної в цілому світі серед науковців. А Дмитро Іванович мило усміхнувся в свої чарні »гетьманські вуса« й жартівливо підморгував мені:

— Приходьте ж, приходьте обовьязково!

Довго я вагався, уявляв собі, як це я прийду, задзвоню на ґанку, як Дмитро Іванович вигляне нишком з вікна й, побачивши гостя, досадливо зітхне, одсуне працю, а може й скаже сам собі: »Принесла ж його лиха година не в пору!«

Я відчував, що своєю візитою не викличу у Дмитра Івановича таких прикрих емоцій; він же ж такий щирий, такий одвертий, на таке він не здібен. Коли наказав, то мушу йти. І знов вагався: а може він з вічливости тільки запрошував до себе? Який я йому співбесідник!

Нерішучість і соромливість були невідступними сателітами моєї вдачі. Нарешті, я наважився видатись у дорогу з першою візитою й зарікся при тім пробути в гостях щонайдовше півгодини. Буде то і ввічливо й коректно й великосвітськи.

Із Ржевниць до Добржіховець двадцять хвилин шляху пішки і, йдучи, я багато чого передумав, все підшукуючи належно серйозну тему для розмови, визубрив »на зубок« кілька »глибокодумних« запитів і, до певної міри, заспокоївся. Головне не почати розмови з погоди, погода — заріз для »реноме« гостя.

Одначе, коли я наблизився до мети своєї подорожі — рішучість раптом і презрадно покинула мене; »глибокодумні« запити враз вискочили з голови. І почав я кружляти довкруг вілли свого наставника, як той сліпий коняка-водотяг вколо криничної цямрини.

Підходив до фіртки, брався за ключку й знов відсмикував від неї руку — така халепа!!

Покружляв я раз, покружляв двічі і сам на себе озлився: — не людина я, а протоплазма якась жовта!

Підійшов до фіртки втретє, зупинився, потоптався й сам собі крикнув:

»Вперед, Миколо, або ти не людина! Не до Полифема ж, справді, йдеш, ніхто тебе не з'їсть!«

Взяв за ключку, глянув з-під лоба на вікна...

»Ну, гаразд, ще раз пройдуся, обміркую запит про »Руську Правду«; він піднесе мене в очах Дмитра Івановича... Все ж бо треба робити розважно, зпровокла, спіх до добра не веде... Але це вже в останнє, потім гоп і задзвоню...«

Я полишив ключку й знов закружляв, і кружляв ще п'ятькрат.

Вечоріло, де-не-де світилося вже у вікнах. Я тяжко зітхнув, нахилив вперед тараном голову й рушив у семий раз до фіртки з почуттям майбутнього утопленика, що одчайдушно женеться до мостового парапету із згубним наміром пірнути в царство Нерея.

Шарпнув за клямку й стрімголов метнувся в садок; аж дух захопило.

В голові була каша розполоханих думок і зненацька, на тлі тієї каші, об'явився Гай Юлій Цезарь на коні, смужка каламутного Рубікону; з двотисячолітньої віддалі до мене долунало:

— Alea jacta est[6]).

— Ну, тепер уже рачкувати пізно... Все ж таки я не протоплазма, переміг себе... молодець, Миколо!

»А Дмитро Іванович мабуть зараз пише, перерву йому працю, роздосадую... А яка ж його дружина?« — І уявилася чомусь мені бундючна великопанська лебедиця в пенсне, перед якою не знаєш на яку ступити.

— Прогулятися хіба по садку? — майнуло. Е, ні, подумають либонь, що груші краду... гості всякі бувають... Власне, для першої візити вже й запізно... Поночі являтися, коли люди вечеряють, збираються спати... Нечемно, невиховано, некоректно! Краще прийду іншим разом...

(Продов. в черговому числі)

---

[6]) кинений жереб, сміла й невідклична постанова.

Софія Наумович

ФРАНЦУЗЬКІ ТУРИСТИ В СССР

(за »Фіґаро«)

Два французькі журналісти, Сеннеп і Макень, їздили в характері туристів, серед восьмисот інших пасажирів польського корабля »Баторій«, — у Москву й Ленінґрад. З тієї поїздки вони вмістили в щоденнику »Фіґаро« подвійний репортаж — авторства Макеня, з сатиричними ілюстраціями, які не тільки пояснюють текст репортажу, але й доповнюють його (місцями більш промовисто, як текст) — авторства Сеннепа. Цілість буже блискуча, легка й дотепна, — типовий французький репортаж у доброму стилі, вартість якого зуміє оцінити український читач. Він бо призначений для інтеліґентних людей, які вміють читати поміж рядками та розуміють, що тільки з приводу »коекзистенції«, обидва репортери не висловилися більш досадно. Але безстороннім вистачає й цього. Сапієнті сат! Тож даймо слово авторам, репортаж яких має теж модерну форму, себто, він не хронологічний. Та хіба ж можна шукати в СССР будь-якої... логічности?

Що мене найбільш вразило в Москві?

»Назагал москалі (в тексті росіяни) вважали французів »шармантними«, але дуже нездисциплінованими! Несерйозними! Вони (французи) говорять між собою під час пояснень провідника, їх дуже важко тримати вкупі, коли вони в музею, вони не виявляють радости з приводу обіцянки провести ціле пополудне на аґрікультурній виставі, вони, врешті, гомонять і жартують у метро так, наче б звикли до механічних сходів та неонового світла!

До речі, цього ранку, молода дівчина з Інтуриста, яка водила нас по Кремлі, не скривала перед нами своєї про нас опінії. Вона сказала Сеннепові тоном афектованого закиду:

— Ви, пане, ви — анархіст!

Ви питаєте, що мене найбільше дивувало в Москві?... »Лебедине озеро« в театрі Станіславського! Я був на іншій планеті, дивлячись адажіо другої дії, коли дістав убік потужного п'ястука. Сеннеп показував мені льожу в партері:

— Дивись! Отам, праворуч...

Я глянув крізь окуляри й побачив розвеселену постать пана Жака Дюкльо*), що перехилявся в напрямі сцени.

Бо пан Жак Дюкльо теж подорожує по СССР...

Він приїхав провести декілька вакаційних днів серед своїх приятелів і скористав з нагоди, щоб налюбуватися клясичним балетом.

Пан Дюкльо зробив нам велику несподіванку. Він, — піонер поїздок у Московію (Росію), виявився аматором танцю! Це, мабуть, і пояснює всі ці його поїздки... Без сумніву, він їздить у Москву з любови до балету Станіславського! Але треба було нам це сказати! Ми були б усе зрозуміли!..«

*) Генеральний секретар комуністичної партії Франції.

Хвилююче прощання

»Одна жінка скористалася нагодою, щоб відшукати в Ленінграді свою маму, якої не бачила 30 років.

І ось тепер вони знову розлучаються. Старша пані залишається в Ленінграді, її ж донька повертається у Францію. Вони не говорять із собою, вони тримаються за руки. Не відважуються навіть дивитися на себе... Фотографи тріскають апаратами довкола них, але вони зовсім не звертають на це уваги. Тридцять років розлуки проти шістьох днів зустрічі — це надто болісна заміна, щоб можна було псувати собі останні хвилини... (Інших пояснень Макень не дає — та хіба ж їх треба? — прим. С. Н.).

»Завтра опівдні побачимо в далековид червоні дахи Копенгаґи. Весела Копенгаґа!... А в четвер будемо в Лє Авр. Добра назва Лє Авр!... (пристань)«.

(Це були каблеграми, які на швидку руч писав Макень, з дороги, а тепер починаються дальші цілосторінкові, ілюстровані репортажі, які передаємо в скороченні).

Виміна приязні

»Увечорі 29 серпня ми причалили в Ленінграді. Наш корабель вітала божевільна товпа... »Ти мій брат, я твій брат! Візьми мою візитну карточку! Прийми мого кашкета! Хай живе Франція!...« (А побіч цього, в тексті, велика картина: на тлі отаких »міняйлів« — на першому пляні, західній товстенький буржуа вимінює свої, останньої моди й першої якости, штани, з обірванцем у шапці з піднесеним дашком — за його ж старі й латані, внизу поширені, штани. Підпис: **приязні виміни.** Сеннеп).

Ого! Я її знаю!

»Я хочу вас запитатися, чи це можливо за 58 годин у Москві й 56 годин у Ленінграді, перемінитися в »спеца« Совєтської Росії?...

То ж так, коли б фармери з Оклягоми розповідали про паризьке життя, побувавши в Фолі Бержер та з'їхавши ліфтом з Ейфлевої вежі... Ось чому ми пообіцяли собі з Сеннепом показати нашим читачам щось у роді альбому з карточками: вулиці...«

Спонтанна реакція

»Коли ми ще не мали права зійти на землю, — при допомозі шнурка посилали французькі цигарки, а від горлаючої з радости публіки, діставали їхні »популярні«.

Я написав на листку блькнота »но комуніст« і бачив, як ті, там унизу, читали моє »вірую«.

Чотири обличчя піднеслися в мій бік з таким виглядом, наче б я написав найбільш жахливу річ, яку вони колинебудь читали...«

Ентузіясти й »інші«

»На надбережній, під оком гігантного Леніна в бронзі, який показує рівночасно вихід і балаган з багажними візками, один москаль, що спостерігав нас довший час, підійшов і запитався:

— Невже ви так погано харчуєтеся у Франції?

Вибух сміху. Він показує декілька жінок біля вагону:

— Тоді чому ж оці француженки такі худенькі?

Оглядання московських пам'ятників було теж багате в повчаючі епізоди. Ми мали спрагу.

— Я радо напився б чарчину білого вина! — висловився один з пасажирів автокару. — Де тут »бістро«? (кав'ярня).

Немає »бістро« в СССР! Або їх так мало, що треба довго шукати, щоб знайти...

Зате на рогах вулиць, по всій СССР, продають на візочках грушковий сік. Тож Сеннеп пішов напитися грушкового соку. Один-одинокий раз!.. Цей грушковий сік і наша готелева кімната аж ніяк не працювали для міжнароднього зближення...« (А побіч ілюстрація: готелева кімната, вся засіяна невеличкими плямками (від блощиць). Гість питається прислуги: »Це кавяр«?.. Сеннеп).

»Згодом ми оглядали метро, з нашим провідником — Лідією. Вона веде нас до пляну, на якому перехрещується який тузин різноколірових ліній. Тоді вона з найвищою гордістю:

— Московське метро має найбільшу кількість ліній...

Один з нас, який мав випадково плян паризького метра, вважав відповідним показати його.

— Що це таке? — запитала Лідія занепокоєна.

— Це лінії паризького метра...

Солодка дівчина мусіла добру хвилину шукати віддиху...

Під час прогулянки в підземну Москву, ми, очевидно, не вели себе гарно. Ми зовсім не мали здивованих облич, а це виглядало дуже нечемно...

Тим часом нас вели від зупинки до зупинки. Одна виглядала як пістацієве морозиво, яким прикрашують крем Шантії. Друга скидалася на катедру: вона іскрилася серед темного тунелю коліровими склами й кристальною копулою. Зупинка »Таганская« в стилі каплиці в білосиніх кольорах, щось посереднє поміж севрською порцеляною й цукорками Маркізи Шевіньї. Я шукав там статуї Жанни д'Арк. Але замість неї була ще одна статуя Сталіна... Сталін, оточений робітниками й селянами, які виявляють йому свою любов.

— Він гарний, правда? — каже Лідія з патосом.

— Ах так! — підтверджує одна з пасажирів, з переконанням. — Він гарний!

І вона зразу ж докидає:

— Можна б сказати, що це Жан Маре (актор) з вусиками,..

І це була правда. Але я ніколи не міг довідатися, чи ця пані була практикуючою комуністкою, чи особою, що любить брехати на зимно...

На зупинці »Комсомольская« мала провідниця запитала про мою думку. Я не скривав свого враження:

— Вона надто переладована — сказав я, показуючи все це золото, всі ці білі трофеї на червоному фоні, скупчені на малому просторі.

Але мене посадив зразу ж на місце один з товаришів подорожі:

— Скажіть, гаряча голово, а Дзеркальна ґалерія у Версалі? Чи вона не перетяжена дзеркалами, галерія дзеркал?

— Свята правда, товаришу!..«

Свята наївність

»Причина здивування москалів:

— Якто? Жак Дюкльо в залі (в театрі Станіславського) й ви не робите йому овацій? Але »овація«, а радше »констернація« таки трапилася.

Один старушок з білим волоссям, який ще на кораблі розповідав мені, що ця вимріяна подорож коштує його ощадності цілого життя, підвівся із свого місця в партері й підійшов до льожі Жака Дюкльо. Просто тому, що мав охоту з ним говорити... Він наблизився й поклав руку на парапет льожі, в якій генеральний секретар комуністичної партії Франції розмовляв з генеральним секретарем комуністичної партії Східньої Німеччини, і промовив, без якоїсь задньої думки:

— Ег? Жак? Все складається так, як ти хочеш?

Остовпіння нашого комуністичного шефа не можна описати. Він дивився на старушкову руку, що біліла на пурпуровому оксамиті, а знизу нісся старечий голос:

— Отож, вони прийдуть до Парижу?

Врешті Жак Дюкльо рішився. З усмішкою напівкозячою, напівовчою, він вихилився з льожі й стиха відповів:

— Так, так! Все гаразд, дякую.

— Добре, ми також... — продовжував старенький, який чекав теплішого прийняття від »братньої« душі, — Ми також, ми бачили Москву, ми задоволені...

Слідує велика тиша. Тиша, в якій літають ангели, молоти й серпи...

— Ну-так! — закінчив старий, знимаючи руку з парапету. — Привіт хлопцям, привіт...

І він був щасливий, цей бравий старушок. Ходяча наївність!

Найбільша московська атракція

»Декілька годин перед нашим виїздом з Москви, ми вмішалися в цю товпу, що безконечною чергою вистоює перед мавзолеєм Леніна й Сталіна. Ленін лежить витягнений як воскова фіґура з музею Гревен*) у Парижі, а біля нього Сталін із схрещеними руками, наче відпочиває.

Все ж таки знайшлася поміж пасажирами »Баторія« одна дама, — що, до речі, мала найкращі інтенції, — запитала перекладача з »Інтуриста«:

— Скажіть мені, цих двох панів, — як ви зуміли їх так добре випхати?...

Ах! Ці туристи!...« (І картина: вчителька, що повертається з учнями з мавзолею. Учні парами, вчителька в хустці й чоботях. Вона каже: **Як будете гарно вчитися, ми кожної неділі відвідуватимемо товаришів Леніна й Сталіна!** Сеннеп).

Під оком аґентів у спідницях...

»Ранком другого дня, ми відвідували сальони Кремля. Ніколи цього не забудуть зробити провідники з »Інтуриста«!

Загальна думка московських провідників: двадцять французів, залишених свобідно в музею, більш небезпечні для порядку й дисципліни, ніж двісті бурятів і полк калмиків разом.

Французи, — ви їх рахуєте при вході й думаєте, що маєте їх усіх у руці, а тим часом вам бракує вже половина. Куди вони зникли? Місте-

*) Кабінет воскових фіґур.

рія! Ви їх уже не знайдете! А коли, припадково, схопите їх, перебігаючи залю, тоді втрачаєте зразу ж п'ять інших, не розуміючи, як вони »випарували«. І якже ви хочете, щоб кожний з них знав усі деталі про Росію в таких умовах?

Ми мали за провідника велику білявку з підбитими очима, яка повинна б бути капралем або сержантом драгунів. Це була Ольга, перекладачка.

Їй на допомогу призначено маленьку, товстеньку дівчину, всаджену в міх малинового кольору, який, під деяким оглядом, нагадував сукню... Мала грубаска вважала, що повинна зробити деякі зусилля для західніх гостей. Її нігті зникли під помаранчевим лакером, натомість затиснені губи покрилися підозрілим ружем. Тримала в руках скляну лінійку й так водила нас по Кремлі, приймаючи вигляд учительки з неспокійним учнівським елементом. Вона постійно нас упоминала:

— Тримайтеся групи, я вас прошу! Не затримуйтеся позаду!... Зробіть коло! Якщо говоритимете між собою під час пояснень, ви не зможете чути й т. д.

Ми посувалися поволі в пізнаванні Кремля, оглядаючи тисячі речей, одні інтересніші від одних, як, напр., весільні дарунки Івана Грізного, зброя Семена Гордого, шаблюка Володимира II. Мономаха (!), або ж штани Петра Великого...«

Мовні нюанси

»Музейна повага почала псуватися перед гігантною Євангелією, більш метра високою, майже метрової ширини. Справжня книга для великана.

— Цей предмет, який важить 7 кг. вісімсот грамів, — почала вчителька малинового кольору, створений 1676 р. русскім майстром Такимто, який...

— Панянко! — перебив холодно Сеннеп, що погано стравляв грушковий сік та мінеральну воду з запахом йоду, що її подавали нам при всіх обідах і вечерях у готелі »Москва«, — а чому не скажете нам спершу скільки важив цей русскій майстер? Хотів би це знати...

Бідна дівчина робить велике зусилля, щоб собі пригадати.

— Скільки важив? Я... Ге... Я довідаюся... в цій хвилині...

Бо в Совєтській Росії ви ніколи не почуєте такої фрази: »Я не знаю!« Замість неї кажуть: »Зараз довідаюся!«, або ж замість »Ні« — кажуть: »Ог, це важко в тому моменті, пане...« Не треба забувати, що фразу: »Не вільно відвідувати!«, москалі вимовляють більш-менш отак: »Це саме тепер у ремонті!«

Жінка зрівняна з чоловіком

»Вулиці й бульвари Москви дають багато вражень дамам нашої групи. А причиною жінки. Саме бачили ми жінку-поліцая при виконуванні своїх функцій. (Побіч ілюстрація: жінка-поліцай підносить руку вгору, задоволена: **»Ну, врешті якесь авто«.** Попри неї переходить хлопчик з маленьким автом на шнурку. Сеннеп).

— Чи маєте багато жінок-поліцаїв? — питається якийсь аматор статистики.

— У СССР — починає офіційно провідниця, — жінка рівна чоловікові...

У цій хвилині, я втрачаю на лавці десять сантиметрів. Моя сусідка лягла собі. У цій країні вона почуває себе теж »зрівняною«.

Та це захоплення наших товаришок сильно зменшується, коли вони бачать жінок-водіїв асфальтових машин та тих, які насипають каміння, мішають смолу, далі — трамвайних та автобусних машиністок, жінок, що на залізниці обстукують молотком вагони, що цілий день маневрують трьома ліфтами готелю »Москва«...

Я чув розмови французьких жінок на цю тему. Їм, назагал, подобається оте »зрівняння«, але вони бажали б, щоб жінки могли конкурувати з чоловіками на роботах їхнього власного вибору, — як лікарі, адвокати, політики й т. п., а прокладання вулиць і хідників уже залишили б чоловікам...«

Хмародери на коліщатках

»В автобусі наші провідниці дали серцеві волю. Вони пояснювали нам Москву, як виставову площу.

— Ось цю вулицю, пані й панове, поширимо. Будинок, оцей ліворуч — зникне. А наріжний дім пересунемо на п'ятдесят метрів. Зараз переїжджаємо попри хмародер на площі Революції, який нараховує 26 поверхів і 450 апартаментів. Через два роки збудуємо другий такий, як тільки перенесемо оцю групу будинків на початку вулиці...

— Ви перенесете будинки? — питається якийсь скептичний голос.

— Звичайно! Ми встановили спосіб, який дозволяє нам пересувати будинки. Цей-ось, наприклад, пересунули ми минулого року на 15 метрів за 45 хвилин, без перервання електричних дротів у бюрах!

Мені ці рухомі будинки роблять заворот голови, тим більше, коли, як здається, їх пересувають на високих драбинах!

Я не відважуюся вертатися в готель. Якщо він теж на коліщатах, то можемо опинитися завтра в чистому полі...

Звідси й було моє занепокоєння, коли я ввечорі побачив перед воротами нашого готелю групу москалів у піднесеному настрої, які весело сміялися. Чи вони часом не прийшли пересувати будинок?

Але ж ні! Вони хотіли тільки з нами говорити. Вони хотіли нам показати, що знають Стендаля, Жерарда Філіпа, Бальзака, Іва Монтана й Анатоля Франса, як зрештою, кожний у СССР!...« (І для ілюстрації тексту рисунок **»Совєтський урбанізм«**, а внизу: **»Юрій Довгорукий переміщує будинки на коліщатах«.** І пам'ятник воїна на коні з довжелезною рукою, якою вже трохи перехилив кам'яницю на коліщатах. Сеннеп).

Після одного дня

»Ми оглядали надто багато вистав, музеїв, хмародерів, зупинок метра. Статистика й досі гуде нам у вухах буревієм. Ці цифри, які чуємо звідусіль, можуть робити враження на наївних і безкритичних, або на тих, що хотять датися переконати й заспокоїти... Але серед нас багато було таких, яких цифри не переконали, бо самі вони не вистачали. Справді, ми бачили хмародери, але й бачили мізерні »халупи«. І то багато більше халуп ніж хмародерів... »Вони призначені на те, щоб зникнути« — казали провідники »Інтуриста«. І далі чарували статистикою, яка нікого ніколи не потішала. Ні! Я зовсім не був ні здивований, ні захоплений цим могутнім залізом і бетоном. Ми звикли втримувати міру й

гармонію навіть серед каміння й мабуть тому нам більше припав до серця Ленінград (щоб не сказати Санкт-Петербург!) як Москва, в якій мусіли ми до всього щойно звикати«.

Еліта з конвайєра

»Тридцятьдва поверхи, сточотирнадцять ліфтів і сорокп'ять тисяч кімнат нового університету на Ленінській горі, залізли мені в печінки. Серед мармуру й яркого освітлення я знечев'я затужив за нашою старою доброю Сорбоною, трохи брудною й трохи надтовченою. Бо, врешті, цей московський музей студентів, вичищений, кубічний, намащений і блискучий як новий гріш, — викликав у мене нудоту.

Тут фабрикують совєтську еліту конвайєром, як авта в нашого Рено, або консерви в Чікаґо, але я все таки чатував на якийсь людський знак у цій гігантній фабриці. Я шукав поміж таблицями й пюпітрами чогось, що до мене промовляло б і що я зрозумів би. Якесь серце, пробите стрілкою Амора, або серія цих кириличних літер, що мала б означати »Попов любить Аріяну«. Але ж ні! Порожнеча! Амфітеатри московського університету більш мертві, як нутро Пірамід!!!... Брак любовних чи глузливих надписів у середині університету з претенсіями на майбутнє університетське місто, зморозив мене до кістного стрижня. Тут формують людей і ці люди не залишають за собою ніякого сліду!...

Знавці літератури

Куплений за 7 рублів і п'ять копійок підручник французької мови на вул. Горького, доповнив катастрофу моїх вражень. Від нашого приїзду, кожного вечора нас нападали на ходнику перед готелем »Москва« цілі батальйони москвичів, які хотіли автографів, виміни цигарок, тощо, імпонуючи нам своїм знанням французької літератури, театру, мюзікголів.

— Ах, Бальзак! — почав службовик метро в уніформі, зідхаючи, з очима в небо. — »Батько Горіо«!...

— Ви читали »Батька Горіо«? — запитали ми, підлещені.

— »Батько Горіо«! Да, да! Аг, Стендаль! — каже інший.

— Мій Боже! Ви знаєте »Червоне й чорне«?

— »Червоне й чорне«! Да, да!

— Ви студент?

— Ні, робітник з заводу »Ленін«.

Написати, що ми були здивовані — мало. Що торкається мене — я зовсім здурнів.

Ще була дівчина з косами, яка просила заспівати їй пісеньку Іва Монтана »Проходжуюся Великими Бульварами«, ще був шофер таксі, який запитав мою думку про Лібніца та інші. Аж ось попався мені оцей підручник французької мови. Це, що я там найшов, підняло мені волосся вгору. »Практичні вправи« цього підручника затримали мені віддих. Наприклад: »Справедливість імперіялістичних країн — це інституція на службі експлуататорської кляси« — це зі Стендаля, »тема для розвинення«, стор. 32. Далі тема з Бальзака: »Порівняйте егоїстичні мотиви хірурга Деплена з шляхетними ідеями наших молодих студентів медицини«, стор. 39. А ось один уривок з Анатоля Франса, до речі знаменито підібраний: »Коли прийняти, що Европа стає пацифістичною, не вважаєте, що Америка стає войовничою?... П. Рузвельт є імперіяліст і

хоче, щоб Америка стала володарем світу!« Це для »вправи в читанні«! І пригадалося:

— Аг, Анатоль Франс...

— Ви читали теж Анатоля Франса?

— Анатоль Франс! Да, да...

Ми вимовляємо ці самі слова, ці самі імена, але ці слова й імена не мають цього самого змісту. (До речі, вони, москалі, не знають усієї творчости цих письменників, а тільки уривки, тексти, вправи з підручника...) Я цього ніколи б не знав, коли б припадково не купив цієї книжки. А так, я втратив усі ілюзії...« (Побіч ілюстрація Сеннепа: На тлі понурого будинку з заґратованими вікнами стоять статуї Леніна й Сталіна, ходять енкаведисти, розглядаючись довкола, й на першому пляні »закохана пара«. Надпис угорі: »Москва вночі«, внизу: »Бажаєте, поговорити про Карла Маркса?«. Сеннеп).

Москалі говорять про себе

»Після розмови на хіднику перед готелем, один комсомолець каже мені:

— Ви маєте щастя: маєте добрих кравців. Це й для нас користь, що ви приїхали до нас такі елеґантні. Може наші фабриканти убрань дечого навчаться...

Один з редакторів »Правди« каже, зідхаючи:

— Вірте мені: це багато легше рішитися на щось у ділянці атомової енергії, ніж »тримати фасон« у ресторані готелю »Москва«.

(Побіч ілюстрація: велика машина, з якої летять іскри вогню. Робітник витягає черговий модель і ставить побіч попередніх. Це модель жіночої елеґантної »сукня-мішок«, страшний капелюх і жахливі квіти на ньому. Підпис:»Індустріялізація. Винахідник: Я пустив у рух машину-модистку!«. Сеннеп)

Поради для майбутніх відвідувачів

1. Ви можете забрати з собою фотоапарат. (Але найневиннішу знимку вам можуть забрати як таку, що показує »важливі« об'єкти).

2. Заберіть із собою щось до пиття, якщо ви не відчуваєте спеціяльної любови до грушкового соку, або до мінеральної води з запахом йодоформу.

3. Привезіть москалям декілька журналів мод: це дасть їм спасенні ідеї!

4. Купіть собі кав'яр у Парижі. Це менше коштуватиме, як у Москві.

5. Прочитайте собі ще раз Стендаля, бо це пригодиться вам у конверзації з сусідом у метрі, але не забувайте, що Анатоль Франс був проґресистом!

6. Захопіть із собою з двадцять бльокнотів для записання цих усіх цифр, які вам подаватимуть з пам'яти провідники. А коли хочете, щоб москалі дивились на вас з пошаною, вивчіть докладно кількість студентів, записаних на Сорбону, факультет за факультетом, за останніх десять років...

Ось так озброєні, ви зробите гарну подорож.

І повернетесь — як я — глибоко переконані, що ви не бачили нічого...

Ольга Лубська

РОЗМОВА З ВЕСЕЛКОЮ

Над плесом схились, веселко,
Води набери у відра
І понеси далеко
На шлях гомінкого вітру,
Де цвіт огнистий сходить,
Мов бризкає полум'яно,
І вранці йде по воду
Русалка, неначе панна;
Де яструб креслить коло
Не на скелястій вершині —
Над степом зелено-синім,
Що звався диким полем.

БАЛЯДА

У дорогу, в дорогу, в дорогу,
На розхвилля шалене вітрами...
Прощай, пристане світу старого —
Десь роздолля некуванні брами.

Попливем, попливем без вітрил ми,
Де блакитне шатро на узліссі
І каміння прадикого брили,
І прамати живе не в залізі.

Сонце радости рівно поділим
Між чайок, що літають юрбою,
Собі ж лишимо серце сп'яніле
Не вином, а горінням, любов'ю.

1955

* * *

Богдан Бора

ПІД ЗОРЯМИ

Отченашем горять Плеяди
І аркою нагнулись небеса,
Мов сльози юної Наяди
У чаші квітів сиплеться роса.

Отченашем горять простори,
Поклоном довгим гнеться небосхил
І тільки тут і там, як море,
Крізь межі ллється скло пшеничних хвиль.

А місяць жовтими руками
Пряде зо срібла тисячі ниток...
Від рос вологими устами
Цілують зорі кожний цвіт-листок.

Шумлять ліси, журчать потоки,
Каскади блиску, ліній, форм, пісень,
А десь там вітряки високі
Вітрилами змінюють ніч на день.

О мій благословенний раю,
Що дихаєш бальзамами грудей,
Чому ти став на небокраю
Прибіжищем шакалів — не людей?

1948

Олена Теліга
(1907–1942)

ВІРНІСТЬ

Від сонця свят і непогоди буднів,
Щоб не змінилися безцінні фарби,
В твою скарбницю я складаю скарби,
Які дає мені — моє полудне.

Скарбницю ту ти залишив безжурно,
А я сховала у глибокий спокій,
Де інших пристрастей рвучкі потоки
Її не змиють у годину бурну.

Приходять люди й золоті пориви
Дають за скарби, що господар кинув —
Та я не хочу за найвищу ціну
Віддати те, чим володіє Привид.

Так часом хтось у невимовній вірі,
Яку не вбити ні рокам, ні втомі —
Пильнує квіти у порожнім домі
І сум кімнат самітним кроком мірить.

Перед вікном — шумлять, шумлять тополі,
І захід сонця — мов кривава рана,
А на столі розкрита книжка Пана,
Що, може, не повернеться — ніколи.

СОНЯШНИЙ СПОГАД

Василеві К.

I

Мій чорний день хитнувся і розтанув,
Гарячим сонцем спалений згори.
Це знову ти, ніколи не коханий
І завжди близький, спогадом гориш.

Ось я вдихнула чудодійний розчин
Ясного сміху, променястих слів
І знов вернула на поля і площі
Своїх давно перейдених шляхів...

Де не було примар на виднокрузі,
Де на терезах вірної ваги
Так, як тепер, моїх непевних друзів
Не відтягали — певні вороги.

II

День липневий, жовто-червоний
І дзвінкий, мов веселий рій!
Чи ж не молодість наша дзвоном
Розліталась від наших мрій?

У воді швидкі перегони,
Відпочинок на межах піль.
Чи ж не молодість наша дзвоном
Ударяла у срібло хвиль?

І від сонця цілком бронзові,
Заблукавши в зелену тінь,
Ми звірялись собі в любові
До героїв і до богинь.

III

Де ж ти сміємся, думаєш і ходиш
З незмінним сяйвом в соняшних очах?
Мій любий хлопче, знов нагрілись води,
І спіє липень в теплих овочах!

В. Державин

З лицарського епосу середньовічної Франції: Раол Камбрайський

(Уривок)

Героїчна поема XIII віку **»Раол Камбрайський«** (чи то, за сучасною французькою вимовою, »Рауль де Камбре«), невідомого автора, стосується своїм змістом, у першу чергу, до питань »лицарської вірности«. Берн'єр, васаль і колишній зброєносець Раола, ґрафа міста та области Камбрай, лишається йому вірним, хоч той неправно зачинає февдальну війну з Берн'єровими родичами і, у вибуху гніву, ледве не завдає Берн'єрові смертельного вдару; проте, коли Раол, у перебігу війни, спалює жіночий манастир укупі з усіма черницями, а в тому числі і їхньою ігуменею — Берн'єровою матір'ю, Берн'єр зрікається дальшого васального обов'язку, переходить по бік Раолових ворогів, синів ґрафа Герберта Дуайського — Берн'єрових вуйків, і забиває Раола в двобої (пізніше, проте, його, в свою чергу, забиває один з Раолових кревних). Подаємо тут сцену того двобою і Раолової смерти. В ориґіналі вживано, замість рим, т. зв. асонансів з вируванням самих лише наголошених голосівок. Переклад наш почасти відтворює старовинну мову.

Як зрить Берн'єр, що Раол жада війни,
Що просьба го пальчатки варт ані,
Білкомоня вмоц він коле попід низ;
А ґраф Раол остроженть проти них.
Дають си вдару добре в щит зверх ніг,
З-попід кружальця розщіплюють на ніт.
Берн'єр го мавши б'е права міцні;
Древизну добру з прапорцем на ній
Всадив му в тіло, тим напір припинив.
Раол го б'е во злості навісній,
Кільчуга й щит ту пальчатки варт ані;
То був забив би, се знайте не ввї сні —
Но Бог і право му помогли в борні:
Повз ребра вдарив спис, у глиб не вник.
Берн'єр звернувся в люті навісній
І б'е Раола в ясний шолом над ніс,
Додолу лезом каміння й квіття зніс,
Каптур кільчужний розкраяв попід ним,
Ввігнав у мозок меча сталевий ніж;
Чолом з коня сей схитився, мов у сні.
Син Герберта з того радісні.

* * *

Змагає ґраф Раол спрямити ся,
Вмоц витягає сталевий меч з кіцьця;
Хто б бачив леза вгору злет і сяг!
Но всі вже марні до вдару му місця.
Аж до землі правиця хилиться,
У цілину загналась криця вся,
На труд великий ю виздобув до ся.
Свій гарний рот він береть кривити ся,
Столь жваві очі беруться сном нестям,
Він кличе Бога, володаря присяг:

— Преславний Отче, що власть на все простяг,
Як бачу нині ми тіло гнутися!
Нема під небом ні мужа, хто б по ся
Моїм по вдарі надав до 'блегші ся.
На лихо виклик на землю сю я взяв;
Сії, ні тої, мені не в видосяг.
Пожалься, Сладчайша, м'я, Пані в небесах! —
Берн'ер почув се, він міниться в серцях,
З-попід шолома в гірких лле плач сльозах,
Кричить, аби го голос слух осяг:
— Га, сір Раоле, вельможних сину й сябр!
Мене вшляхетнив, то не перечусь я,
Та прикру плату за се ти з мене стяг:
Спалив ми матір і цілий кляштор-свят,
Мені хотів ти голову роз'ять;
Запевнив виру, то не перечусь я;
Шукати пімсту мені вже не стезя. —
Волає ґраф Ернавт до всіх і вся:
— Забито мужа, дай мстити длані ся!
— Всправж, — рік Берн'ер, — ми спротив не стезя;
Та вже він мертвий, на що торкатися? —
Кричить Ернавт: — Ще гніву повнюсь я! —
Коня ліворуч верта Гербертів сябр,
Сталевий меч го тривала правиця,
Він б'е Раола, нівечить до кінця,
В шолома го середину потяв,
Додолу лезом окрасу-камінь стяв,
Каптур з кільчуги подвійний розхрястав,
Всадив у мозок меча блискучу сталь.
Того не досить, правицю випростав,
Весь меч сталевий ввігнав му в тілеса.
Душа відходить зацного витязя,
Господь ю йми, коль тра молити сяк!

Стефан Ґеорґе
(1868–1933)

СПІВ НІЧНИЙ

Будь кетляг і квіт,
Будь плід, що звабля,
Собі іменит...
Лиш кинь, що втрапля,

Що скніє й без форм,
Що тисне й вопить...
Розкритих кільком,
Незнаних юрбі,

Жадай но заклять,
Що дмуть, не ткнучи —
Красу спозирать,
Що тепло блищить,

Аж долу з снодхань
Твій промінь гряде,
Між злотних звучань
Життя відгуде.

АҐРАФА

Її я з зимної хтів сталі
Й мов рівний кремезний обруч;
Але подібного металю
Не відав стоп ливарних руд.

Нині ж най буде за таку:
Немов чужих суцвіть щедрота —
З червоно-огняного злота
Й кристалів пишну блискавку.

Переклав з нім. В. Державин

Райнер Марія Рільке
(1875–1926)

АВТОПОРТРЕТ З РОКУ 1906

Старого роду, шляхти від давен,
Всталене в брів склепінні з-над зіниць,
В очах дитинна синь, страх, що не зник,
Смиренство тут і там, не мов клієнт.
Але того, хто служить, та жони.

Рот зроблений як рот, величини
Певної й точности, не ельоквентний,
Та правду рцій. Чоло без делінквентних
Думок і радо в тихих мрій тіні.

Це, як зв'язок, поважне й прочутне;
Ніколи ще в стражданні, ані славі,
В тривкій не скупчене самовияві,
Проте, неначе в тих фраґментів справі
Щось важне, дійсне, пляну не мине.

ПОКЛИКАННЯ

Коли ж у сховище його високий,
Відразу явний: янгол, увійшов —
Прямий, пречистий, огнесяйний оку —
Він зрікся домагань і бути знов,

Що досі він і був, почав благати —
Причинним від мандрованих путів
І неписьменним; адже й поготів
Такі слова — для мудрих забагато.

Та янгол все вістив йому й вістив
І вказував на вписане в устав букв
Й не поступався й знову силив: чти;

Він прочитав — а янгол ся схилив —
І був вже той, який це прочитав БУВ,
Й надався й підкорився і здійснив.

КОРОЛЬ

Королеві лише шістнадцять років.
Шістнадцять, і вже вся власть.
Він дивиться, наче б із засідки,
Мимо радців край стола

Вперед у залю й абикуди;
Мо, в мислях річ одна:
Під вузьким його й довгим і твердим
Підборіддям металь Руна.

Із смертним вироком наказ
Вже довго перед ним.
І гадають: який йому біль.

Та знали б, добре збагнувши стрим,
Що він лиш по сімдесят лічить повіль...
Заки свій підпис дасть.

Альбер Камюс

СИЗИФ)*

Боги засудили Сизифа на те, щоб безнастанно вкочувати камінну брилу на вершок скелі, звідки та брила власною вагою падала знов додолу. Вони не без причини поклали були, що немає жахливішої кари за марну працю, працю без надії.

Якщо вірити Гомерові, Сизиф був наймудріший і найрозважніший з усіх смертних. Проте, за іншою традицією, він був схильний до бандитської професії. Не вбачаю в тому суперечности. Щодо причин, які забезпечили йому становище марного працівника в замогильному царстві, думки розходяться. Насамперед йому закидають деякі легковажні вчинки супроти богів. Він зрадив їхні таємниці. Юпітер вимкнув був Айґіну, доньку Асопову. Здивований з її зникнення батько поскаржився на це Сизифові. Той знав про вимкнення і запропонував Асопові проінформувати його, якщо Асоп дасть води для Коринтської цитаделі. Сизиф більше вважав на благословенний дар води, аніж на перуни небесні. І за це його скарано в царстві мертвих. Гомер оповідає нам також, що Сизиф наклав був пута на Смерть. Плютон не стерпів жалісного вигляду свого посиротілого й мовчазного царства. Він хутко підбурив бога війни, а той і визволив Смерть із рук її переможця.

Кажуть іще, що Сизиф незадовго перед смертю необачно поклав поставити на пробу любов своєї жінки. Він наказав їй кинути його труп, без усякого врочистого похорону, на міський майдан. Сизиф прийшов до себе в підземному царстві; і тут він аж так розгнівався на ту вкрай суперечну з усякою любов'ю людською слухняність, що добився від Плютона дозволу повернутись на землю, аби покарати дружину. Проте, побачивши знову лик посейбіччя, скуштувавши води й сонця, прогрітого каміння й моря — не схотів повертатись до пекельної сутіні. Заклики, вибухи люті й гострі попередження нічого не могли тут вдіяти. Не один рік і не два попожив він іще віч-на-віч із чарівним закрутом затоки, сяйним морем і посміхом землі. Довелося вдатись до остаточного вироку богів. Прийшов Меркурій зловити зухвальця. Він схопив його за карк, відірвав від його радощів і потяг силоміць до замогильного царства, де ота брила вже чекала на нього.

---

*) Алегоричний есей Альбера Камюса »Сизиф« (1946) слушно править у сьогоднішній французькій літературі за один із найрепрезентативніших зразків динамічного світосприймання і наймаркантніше накреслює основні ідейно-емоційні проблеми тієї одвічної боротьби між героїкою і скептицизмом, яка відограє таку визначну ролю в творчості І. Франка, Лесі Українки і вісниківських прихильників »трагічного оптимізму«

(В. Д.)

Нам уже зрозуміло, що Сизиф — герой незграбного. Він є таким так через свої пристрасті, як і через свої страсті. Його зневага до богів, його ненависть до смерти, його пристрасне ставлення до життя — призвели його до тієї жахливої кари, що в ній ціла істота трудиться, щоб зрештою нічого не довершити. Це й є та ціна, якою повинні оплачуватись пристрасті нашої землі. Нам нічого не кажуть про Сизифа в підземному царстві. Міти створено для того, щоб їх оживляла сила уяви. Ця остання дає нам лише бачити все напруження тіла, що натягається, щоб підійняти потужну брилу, покотити її та рухати далі вгору, по сто разів наново розпочатому схилові; бачити скривлене обличчя з щокою притиснутою до брили, пособляння замазаним глиною плечем, що підхоплює вагу маси, та ногою, що ковзає, повторне починання міцними руками, всю людську певність двох долонь, повних землі. На остаточному кінці тієї довгої напруги, що міряється простором без неба та часом без глибини, мету осягнено. І от Сизиф дивиться, як брила протягом нечисленних секунд котиться додолу, до того нижчого світу, звідки його надить наново вкотити її до вершин. Він сходить до долини.

Проте саме за цього повороту, за цієї перерви, Сизиф мене цікавить. Обличчя, що трудиться так близько до каміння — само вже з каміння! Я бачу цього чоловіка, як він важкою, але рівною ходою знов низходить до нескінченного — він знає це — страждання. Ця година, що вона — ніби передих, а повертається так само певно, що і його лихо — ця година є годиною свідомости. В кожну мить від того часу, коли він залишає верховину і дістається до печер богів, він перевищує свою долю. Він міцніший за свою брилу.

Якщо цей міт є трагічний, то це тому, що герой його — свідомий. Та й у чому ж полягала б фактично кара, як би його на кожному кроці підтримувала надія на успіх? Сьогоднішній робітник працює в усіх днях життя свого коло такого самого завдання, і його доля — не менш абсурдна. Проте трагічною вона є лише за тих рідких моментів, коли вона усвідомлюється. Сизиф, той пролетар богів, безсилий і ребелянт, розуміє весь обсяг свого гідного жалю становища: саме про нього мислить він протягом свого низходження. Ясновидіння, що мало становити його страждання, поглинає разом з тим і перемогу цього останнього. Немає долі, що не далася б подолати себе зневазі.

Отож, якщо те низходження часом відбувається з болем, то воно може все ж статись і з радощами. Це слово не перебільшує. Я уявляю собі Сизифа, як він повертався до своєї брили, і біль тільки но розпочинався. Коли земні образи надто міцно чіпляються за пам'ять, коли клик щастя надто дається взнаки, тоді й трапляється сумові повставати в серці людському: це перемога брили, це сама брила. Нескінченна туга — надто тяжка, щоб перенести її. Оце наші гетсиманські ночі. Але гнітючі істини гинуть із того, що надаються до пізнання. Отак Едіп сперт-

шу кориться долі, не відаючи того. Від тієї миті, коли він знає, починається траґедія. Проте в ту саму мить він пізнає, сліпий і повний розпачу, що єдиний зв'язок, який сполучає його зі світом — це свіжа рука дівчини. І от звучить понадвимірне речення: »Всупереч стільком іспитам, моя глибока старість і велич моєї душі дають мені покласти, що все — благо«. Едіп Софоклів так само, що й Кірілов у Достоєвського, подає цим формулу абсурдної перемоги. Антична мудрість злучається з модерним героїзмом.

Розкриваючи обсурдне, не можна уникнути спокуси — скласти якогось підручника щастя. »Та як це? На такій вузькій стежці . . .?« Проте існує лише один-єдиний світ. Щастя і абсурд — це два сини тієї самої землі. Вони нероздільні. Було б помилкою сказати, що щастя безумовно повинне народжуватися з того розкриття абсурду. Буває також, що відчуття абсурду народжується з щастя. »Покладаю, що все — благо«, каже Едіп, і це слово — священне. Воно лунає далі в дикому та людиною обмеженому всесвіті. Воно вчить, що не все є зужитим, не все зужито. Воно елімінує з посейбіччя того бога, що вступив був до нього вкупі з незадоволенням та смаком до марних болів. Воно робить із долі людську справу, що повинна бути стерплена поміж людьми. В цьому й полягає вся мовчазна радість Сизифова. Його доля належить йому. Його брила — це його власна справа. В однаковій мірі, споглядаючи абсурдна людина своє страждання, велить усім ідолам мовчати. У всесвіті, що його отак зненацька повернено його мовчанню, зносяться тисячі малих і здивованих голосів землі. Несвідомі й таємні заклики, запросини всіх тих ликів, — все те неминуча підопліка та ціна перемоги. Немає сонця без тіні, і треба знати ніч. Абсурдна людина каже, »так«, і її прагнення не зазнає перерви. Коли існує особиста доля, то ні в якому разі немає вищої долі — хібаць така, яку вона — людина — вважає за фатальну та гідну погорди. Щодо решти, людина знає, що вона господар своїх днів. В оту субтильну мить, коли людина звертається до свого життя, Сизиф повертає до своєї брили. В тому легкому звороті він розглядає зв'язану наступність учинків, що стає йому за долю, створену ним, поєднану під зором його пом'яті і невдовзі припечатану його смертю. Отак певний людського походження всього того, що є людським, сліпець, що жадає бачити і знає, що ночі немає кінця, він усе в путі. Брила ще котиться.

Я лишаю Сизифа під горою! Людина скрізь повертається до свого тягара. Але Сизиф учить вищої вірности, тієї, що заперечує богів і підносить брилу. Він каже також, що все — благо. Цей всесвіт, що буде в майбутньому без пана, не видається йому ні неплідним, ні безвартісним. Кожна зернина того каміння, кожен мінеральний виблиск тієї гори, повної ночі, становить для самого себе всесвіт. Досить самого вже змагу, що має вести людину до верховин, щоб сповнити серце людське.

(Переклад — **В. Д.**)

Петро Кізко

ДВІ НОВЕЛІ

НАГОРОДА

— Насте! Чуеш, Насте? Скільки тобі кажу: коли до тебе балакаю — озивайся. Що ти там робиш?

— Штани зашивою. Дереш, наче ножем ріжеш. Обережніше ходив би. Он інші чоловіки по три роки носять одні штани, а тобі на рік трьох мало.

— Он інші жінки по п'яти сот центнерів буряка з гектара збирають, а ти й до трьох сот не витягнеш.

— Знаю, чула вже. Тому й не озиваюся. Бо що не скажи, що не зачепи — все на буряки зверне. Хай би вони йому крізь землю провалились, прокляті!

Насті защеміло під серцем. Замовкла, пальці її тремтіли, а очі ніби й голки не бачать — пойнялись вологістю. Справді, жаль великий брав Настю, пекучим клубом підходив під її груди, і вона не раз готова була вибухнути плачем. Чужі люди колють очі, а тут іще свій додає: он Хівря Теліженко щороку нагороду за буряки дістає, костюми, мануфактуру та цукор підводами додому возить, а Настя Ткаченчиха драною спідницею світить. У правлінні колгоспу проходу не дають: коли врожай буряка підвищиш, коли п'ятисотку даси?

Настя відбивалась, як могла, але ніхто, мабуть, її не розумів. Навіть рідний чоловік — Павло Ткаченко. А вона ж його і розуміла, і співчувала йому.

— Он я тобі нічого не кажу, — ніби на своє оправдання, з жалем мовила Настя, — що ти не такий, як інші. Інші на тракторах, комбайнах, заробіток який мають, а ти все на чорній роботі крутишся, як не мішки, то дрова тягаєш, то на гної сидиш. Ти думаєш, легко той клятий буряк виростити? Ти його сій, проривай, поли, підливай, довгоносика та тлю збирай, а він тобі, як на гріх, в мишачий хвіст виросте. І що вже ти йому зарадиш, як ти його збільшиш? Вже й попелу йому в землю, і коров'ячого гною, і курячого, і, вибач, людського, і все дарма.

— А як же Хівря Теліженко, як вона такий буряк має? — знову брався за своє Павло.

— Хівря, вона он рахівника, завгоспа, парторга має, то й урожай такий збирає. Ти думаєш, що то вона сама те робить? Не хочу тільки скандалу на все село робити, змовчую. А ти придивись, коли очі маєш, і прислухайся, коли вуха ще на твоїй голові є: на її ділянці всі начальники товчуться, а до мене ніякий чорт не приїде. Хіврі кожний із колгоспу тиче і машини, і добрива, і коней, і людей, і чого хочеш, а я з своєю ланкою мушу все самотужки робити, в правлінні ніколи нічого не допросишся. Бо Хівря для всіх свою хату відкриває і перед усіма, вибач, спідницю задирає, немов та вуличниця! Чи ти хо-

чеш, щоб через ті нагороди і я такою стала? Ні. Цього не буде. Краще з голоду вмру.

— А ти на зборах про це! Чому ніколи про це перед усіма людьми не скажеш?

— Ти наче дитина, Павле, хоч і сорок вже стукнуло. Хто ж про таке на зборах каже? Он Гончаренкова Палажка посварилась була на голову колгоспу, що нишком із колгоспної пасіки до себе мед тягає, та підсвинків з ферми підколює, та Хіврі показники приписує, так що з нею зробили? Ганяли з роботи на роботу, як злочинницю, поки на Кахівський канал не вирядили. Ти багато на зборах балакаєш? — спитала Настя чоловіка, зав'язавши на латці останній вузол нитки.

Павло нічого не сказав. Перевернувся на другий бік, силкуючи себе заснути і про все забути. Був уже пізній вечір, а завтра ж треба ледве світ схоплюватись на наряд бігти. В хаті горіла »двадцятип'ятилінійка«, що стояла на запічку, біля якого щойно зашивала Павлові штани Настя.

— Буду теж спати, — вирішила Настя й почала роздягатись. Швидко погасила лямпу й лягла собі біля чоловіка.

— Павле! Чого ти такий? — пригорнулась до нього, гладила його розпатлане волосся й бачила, як у пітьмі іскрами спалахували його очі.

— Чого питаєш? Жаль мені тебе, Насте. Тебе і себе. Обох жаль. Ти думаєш, у мене серце не болить? Ти думаєш, у мене не крається душа, коли бачу, як ти б'єшся в колгоспі і вдома? Але що я зроблю, що я зроблю, Насте, дружино моя, коли я безсилий, коли я не можу зробити більше, як можу, як сил моїх вистачає?

Ці слова Павло говорив з такою пристрастю і такою глибиною переживання, що Настя, мабуть, за багато років життя з ним ще не чула такої мови.

— Не кажи так, Павле. Не кажи. Чуєш? Замовчи, прошу тебе. Тепер ніч і треба спати. Спи, Павле. Бог дасть, і до нас краще життя прийде.

— Ох, важко, Насте, важко. Скільки ми на те життя чекаємо, а його нема та й нема. П'ятирічку одну, другу, третю, четверту... Все ждемо та ждемо, а життя нема, не приходить воно до нас, відбилось, відцуралось.

— Павле! Не кажи так. Не край моєї душі — вона й так покраяна. Спи!

— Я вже сплю. Надобраніч, Насте. Нехай з нами заснуть наші думи.

— Нехай.

Затихло в хаті. Заснув Павло. А Настя не спала. Чоловіка вмовила, а сама лежить горілиць з розплющеними очима та й дивиться в чорну стелю хати. І ввижається їй та стеля за чорну бурякову латку, на якій вона працює. Буряки, буряки! Такі густі, зелені, великі! Тут більше п'яти сот буде! І тоді — нагорода, Павлові й собі костюми, пальта, цукор...

Ех, як би ж от справжнє таке поле було!

Настя замикає очі й собі засинає.

А опівночі встала, зодяглась, прикрила чоловіка тепліше та й подалася в поле, на прикріплену до неї ділянку. Ніч була темна, хоч око виколи. Над полями звисали важкі чорні хмари, дув вітер. Добре, що хоч дощ ущух. Але земля була розкисла, і йти полем було грузько, важко. Не раз Настя ставала на межі й збирала з чобіт болото. Через плече несла порожній мішок.

Швидше, ніж звичайно, звернула з польової дороги й пішла навпростець до буряків. Чим ближче була до плянтації, тим дужче мліло її тіло. Зайшла на Хіврину ділянку. Почала рахувати купки начищених буряків. Одна, дві, три... п'ять, сім... десять. Як багато в неї буряків! Знову буде нагорода.

Настя почала похапцем, крадькома, накладати в свій мішок Хіврині буряки та носити на свою ділянку. Віднесла один, другий, третій мішок. Віднесе сьогодні, завтра, позавтра... Одну, другу, третю ніч. Отак буде в неї багато буряків, і буде мати нагороду вона — Настя. Буде мануфактура, костюми, цукор, хліб...

Ніч ставала все глибша, все чорніша.

А на ранок, коли Павло проснувся й поглянув довкола себе, помацав руками ліжко — Насті не було. Згодом біля порога хати почувся глухий гамір. Павло схопився з ліжка й побіг до вікна. Приклав гаряче обличчя до холодної шиби й застиг, наче льодом прикипів.

Люди несли до Павлової хати на руках Настю. На голові, крізь білу хустку, в неї виднілись плями крови.

— Візьми, Павле, свою Настю. Оце Хівря Теліженкова так її поколотила, — мовив один із прибулих, мнучи в руках шапку: — Буряки, каже, крала на її ділянці. Кара Господня, та й годі!

Люди, поклавши Настю на долівку, мовчки, з опущеними головами й скинутими шапками, почали розходитись. Павло впав над Настею й застогнав, як сама земля:

— Ох, Насте моя, доле моя безталанная! Оце ж тобі нагорода проклята, щоб же її довіку нам не бачити!

* * *

БОЯГУЗ

Не так давно мій приятель оповів мені історію однієї бійки. При тій оповіді між нами відбулася дискусія. Мій приятель оповідав мені:

— Це була надзвичайно цікава історія. Билися два чоловіки, один здоровий, широкозбудований, з кулачищами, мабуть у глечики завбільшки, а другий малий, щуплий, тихий, що його одним ударом кулака, здавалось, можна було б увігнати в землю, як маленького цвяшка. Але той великий лише замахнув був рукою, немов погрожуючи, як малий блискавичним ривком

вийняв з-за пазухи ножа і ввігнав тому прямо в живіт. Велетень, зігнувшись, повалився на землю. Тоді малий чоловік завдав йому ще кількох ножових ударів. Той був, мабуть, забитий на смерть.

Після деякого роздуму мій приятель сказав:

— Він мусів бути великим боягузом.

— Хто, той здоровий? — запитав я.

— Ні, той малий.

Я здивовано звів брови:

— Навпаки! Той великий боявся його вдарити!

— Ні, — заперечив мені приятель. — Той великий не мав ніякого страху, бо замірявся вдарити малого простим кулаком. А той, у страху, аби не бути розторощеним, поспішив ударити ножем. Нічим іншим більше він не міг бити, бо був слабий. Все це він робив із боягузтва за себе.

— Гм... Цікава філософія, — вголос подумав я.

— Це не філософія, а психологія, — поправив мене приятель.

Я на лету вчепився за міцну, як дубова гілка, думку, яка, на мій погляд, мала б мене вдержати від поразки в словесній боротьбі.

— А скажи, Гітлер, Сталін, Муссоліні — теж були боягузи?

Я хіхікав у душі і злорадно ждав від товариша відповіді, бо як про Гітлера чи Сталіна можна говорити, що вони боягузи, коли вони світом крутили, як добра пряля веретеном у руці?

— Так, вони були боягузи, — спокійно відповів мені приятель. — Вони вбивали інших, бо боялись за своє життя. Затям: кожний, хто свідомий своєї сили, все одно якої — фізичної, матеріяльної чи моральної, той ніколи не вбиватиме слабого, бо знає, що він його переможе без убивства. Лише слабий, боячись за своє існування, я не кажу — життя, здатний на вбивство іншого. Це — психологія.

Міцна дубова гілка вирвалась мені з рук, і я не мав уже більше за що вхопитись. Я лише подумав: б о я г у з а т р е б а о б е р і г а т и с ь.

Петро Кізко

ПАРАДОКС

Ех, чужино!
Я люблю тебе за те, що ти не така гарна,
як моя батьківщина.
Бо коли б ти була така гарна,
як моя батьківщина,
я любив би тоді тебе любов'ю неземною.
Тоді моя батьківщина стала б мені чужиною.

Ех, чужино!
Я люблю тебе за те, що ти не така гарна,
як моя батьківщина.

1955

Василь Кучер

Устим Кармалюк

(Продовження)

(11)

З гори до села спускається стрункa, повновида дівчина. Вона в чистому, навіть святковому одягу. Картата плахта до колін, біла підтичка гаптована з-під неї визирає, сорочка вишивана, з рясними поликами. Густа чорна коса падає з плечей на груди, заплетена голубою стрічкою. В одній руці дівчина тримає вузлика, другою веде за собою якусь бабу. Ото диво! Серед буденного дня, коли всі люди в роботі, дівчина одягнулася, мов на свято, і спокійно собі зібралася до когось у гості. Що за причина?

Тимко Гречка не витерпів, підвівся з трухлявої колоди, вийшов на шлях і зупинився під розложистою вербою, що росла в кавороті. Дівчина з бабою наближалися до нього, мовчки ступаючи босими ногами по курній дорозі. Дівчина була красива. На смаглявому, червоноцокому обличчі горіли великі карі очі під густими, тонкими й чорними, як ластівчине крило, бровами. Разок червоного намиста поблискував на тонкій і блідій дівочій шиї. Тимко Гречка обсмикав круг очкура свою латану сорочку з небіленого полотна, збив набакир картуза з надтріснутим козирком. Тепер він добре впізнав дворову дівчину пана Ханенка, сором'язливу і лагідну Оришку. Вона чомусь вела за руку бабу Горпину.

— Здорова будь, Оришко! — радо промовив Тимко.

— Ой, хто це? — стрепенулася дівчина.

— Свят, свят, — перехрестила її баба Горпина і, витягнувши вбік Тимка худу, жилаву шию, зупинилася.

— Хіба не впізнаєш мене, Оришко? — запитав парубок, підступаючи ближче.

— Ні, — розгублено відказала Оришка.

— Ого! Значить, багатий буду, — засміявся Тимко.

— А хто ж ти, справді? — здивовано підвела брови дівчина.

— Оце рахуба! — вигукнув парубок. — Та я ж Тимко, круглий сирота . . .

— Ой, лишенько, як же ти виріс, Тимку? Де вже тебе впізнати? Чистий козарлюга! — похвалила Оришка, сплеснувши в долоні.

— Я з каторги повернувся, з Сибіру, — гордо вимовив парубок, і торкнув пальцями свої чорні вусики, що густо кущились над верхньою губою.

— А ми з царської столиці, — йому в тон проказала Оришка і, трохи помовчавши, додала. — З самого Петербурґа!..

Баба Горпина відпустила Оришку і, простягнувши вперед руки, пішла на Тимків голос, обережно мацаючи ногами дорогу.

Голова її була високо піднесена, з-під очіпка вибивалося пасмо сивого волосся, а очі нерухомо дивилися кудись у небо. Ось вона торкнулася пальцями Тимкових грудей, пробігла пучками по його плечах, як це роблять сліпі...

Тимко злякано глянув на Оришку, не розуміючи того, що сталося з бабою, і Оришка тихо йому пояснила, показавши очима на Горпину:

— Вони осліпли там, у Петербурзі...

— Лишенько! Як же це так, бабусю? — розгублено вимовив Тимко і здійняв картуза.

— Бог його знає, — ледве чутно промовила Горпина і простягла до Оришки руки. — Веди дочко, посеред шляху і розказуй мені, де, може, чия нова хата стоїть, хто по дорозі нас зустріне... До самого маєтку веди, повз корчму...

— І я піду з вами, — сказав Тимко.

— Ходи, синку, нам буде охотніше, — байдуже промовила Горпина і перехрестилася, входячи до рідного села.

Оришка вела бабу за руку, Тимко ступав поруч Оришки, і вони вже наближалися до середини села.

— Ми гобелени молодій графині в Петербурзі ткали, — почала Оришка. — Ну, а в гобелені нитка дуже тонка, як павутиння. Не те, що в килимі... В підвалі темно було навіть удень, а граф мало свічок давав... От вони й почали сліпнути... Спочатку в очах наче мак сіявся, потім туман якийсь поплив, а далі й зовсім бачити перестали...

Люди вже помітили бабу з Оришкою, кинулися до них, загули, захвилювалися і скоро їх біля корчемного ґанку, де зупинилася Горпина, зібрався цілий гурт. Чути було жіноче схлипування, хтось голосно зідхав і всі бідкалися над долею старої Горпини. Куди вона тепер подінеться, сліпа, хто її прийме назад до панського двору? У неї ж ні роду, ні плоду...

Горпина щоразу повертала голову в той бік, з якого озивався голос, і, болісно зморщивши чоло, напружено слухала гомін натовпу, кожне його слово. Коли гомін почав трохи затихати, Горпина простягла перед себе руки, ніби хотіла когось знайти в натовпі, і повільно заговорила:

— Люди добрі! А чого це ви так бідкаєтеся? Я ж тепер уже не кріпачка... Мені граф Морков вольну видав, відпустив мене додому, на Вкраїну, коли я вже осліпла і стала йому не потрібна. Хіба ж ніхто мене, вільну, вже не візьме до себе? Я на панщину не піду, не мають права мене гнати, у мене бомага ось лежить... Тепер баба Горпина має волю де завгодно вмирати. Он як, людоньки...

Горпина вийняла з пазухи хустку і з неї — гербовий папір з двоглавим орлом, потім високо, щоб усі бачили, підняла його над своєю сивою головою. Вона обернулася з ним на всі боки, повільно кружляючи папером у повітрі. Натовп затих, насторожився, з острахом позираючи на кощаву бабину руку, в якій сухо шелестіла відпускна грамота з царським орлом. У натовпі, як і

завжди, десь узявся бандурист Діброва і почав проштовхуватись наперед, прикладаючи до вуха долоню.

— А ходіть до мене жити, бабо! — гукнула якась жінка.

Горпина прислухалася до її голосу і, не впізнавши його, запитала:

— А чия ж ти будеш, молодице?

— Я жінка Мирона Волошки. Його немає, в бігах він, от ми й будемо, бабусю, удвох, — сказала молодиця.

І тоді з усіх боків загуло, посипалося:

— До мене йдіть, бабо!

— Прошу вас у мою хату!

— До нас переходьте. Якось перебудемо... Де три роти живуть, там і четвертий не пропаде...

Горпина безпорадно повертала голову на всі боки, і по її зморщеному обличчю текли гарячі сльози.

Тимко зціпив зуби і одвернувся, щоб не чути людського плачу, не бачити сліпої баби Горпини і зажуреної Оришки. Він прихилився плечем до корчемного ґанку і застиг у нерішучості, міцно заплющивши очі. Його пробудив із задуми старий Діброва, тихо, щоб ніхто не чув і не бачив, сказавши на вухо:

— Чого ти тутечки стовбичиш? Іди до лісникової хати в Хорошівський ліс. Там тебе ждуть.

— Хто? — стрепенувся Тимко.

— Мирон Волошка...

— Спасибі вам, діду, — шепнув парубок і, трохи постоявши в натовпі, непомітно прошмигнув городами на леваду, а там у ліс. Серце забилося часто й радісно, коли він ступив в густий затінок лісових дерев. Дихати Тимкові одразу стало легко і солодко, так, наче він щойно на світ народився.

Осінь щедро засипала дубовим листом посохлі трави і пухнастий мох на пригорках. Пожовкле листя золотою хуртовиною спадало спочатку на низовому гіллі, а на вершках коренастих дубів воно ще шуміло на дужому вітрі, зелене і пругке, мов рута. Осінь заходила в Хорошівський ліс повільно, але твердо. Між оголених кущів ліщини вже палахкотіла жаром доспіла шипшина, тихо подзвонюючи іржавим листом. Під ногами слався пухкий килим з трави і листя. Ступати по ньому було приємно, відчуваючи, як раз-у-раз вислизають з-під ніг тугі, немов литі, жолуді. Тимко Гречка зачаровано дивився на осінній ліс, і йому здавалося, що він знову опинився в глухій сибірській тайзі. Тут теж було таке листя засмагле і пахуче, що на ньому можна б і хліб спекти, пославши на пікну лопату замість висівок. Згадавши про хліб, Тимко відчув млосний біль у животі, в пересохле горло мимоволі покотилася слина. З самого ранку парубок ще й ріски не мав у роті. Коли б це насправді була тайга! В ній би назбирав він кедрових горіхів. Підсмажити їх трохи на вогні, і вони можуть замінити голодному який завгодно хліб. Тимко Гречка знає тайгу. Каторга навчила парубка слухати її таємничий і зловісний шепіт, пізнавати її примхи й багатства. Хто знає скільки верст пройшов він тією тайгою, поки виб-

рався разом з Кармалюком до Волги, а звідти, обминаючи Москву, на південний Чумацький шлях... Та не зумів Тимко уберегти його вже тут, в Україні, біля самого Дніпра... Що він зараз скаже в лісниковій хаті Мирону Волощці і всім хлопцям з ватаги?..

Але до лісникової хати Тимка Гречку не пустили. Його ще на болоті перейняла варта і привела до глибокої печери, де при вогні сиділи Захар Блажкун, Мирон Волошка та Іван Чорноморець. Тимко вклонився їм низько і, ставши збоку, похилив голову.

— Сідай, — сказав Мирон Волошка. — Сідай і розказуй, як все воно сталося... Кажи всю правду, як ти міг допустити таке...

Тимко озирнувся, щоб пересвідчитись, чи немає тут сторонніх, але навколо було порожньо. Навіть варта, яка його сюди привела, десь зникла. Парубок присів до багаття і тихо заговорив:

— Отамана пригнали в Тобольськ, коли вже я добував свій строк на гуральні. Ну, а в тобольському острозі старостою в арештантів був той самий Хома Гаврилів. Ви ж його знаєте, дядьку Мироне?

— Знаю. Добрий чоловік, — відповів Мирон.

— Ну, от він і приговорив отамана до роботи на гуральні. Тут ми й зустрілися. Отаман одразу мені сказали, щоб я не виказував свого знайомства з ними, щоб говорив усім, що не знаю їх і ніколи досі не бачив... Так я й робив і виконував усе, що вони мені потай веліли... Я вже тоді розкований ходив, був зовсім на волі... З першого дня отаман так взялися до роботи, що я аж здивувався... Наче то була їхня гуральня, а не панська... Всюди втручаються, все ведуть, як би краще та дружніше робота йшла... Арештанти дуже слухали отамана, за старшого вибрали, і вони були на гуральні артільним старостою... Хазяїн одразу це запримітив і наказав розкувати отамана...

— Без кайданів вони ще дужче взялися до роботи. Просто не впізнати було отамана... А я вже на той час відбув свій строк, одержав на руки подорожню і готувався рушати додому. Отаман мені сказали, щоб підождав їх і вийшов з гуральні після того, як вони втечуть. Ми умовились зустрітися в лісній сторожці, над шляхом, що лежить на Іркутськ, до самого окіяну...

— Чому на Іркутськ, до окіяну? — запитав Іван Чорноморець.

— А тому, — продовжував Тимко, — щоб збити поліцію з сліду, коли вона кинеться за отаманом. Вони побіжать шукати його на захід сонця, по дорогах, що ведуть у Росію, а він спокійно йтиме на схід сонця, до окіяну... Я мав іти відкрито, бо в мене подорожня по всій формі, а вони — слідом за мною... Я проходжу першим і, коли безпечно, даю їм знак... А коли, бува, хтось присікається до мене — чого не тією дорогою йду на Україну, отаман навчив мене відповідати так: »Хочу на окіян вийти, а там наймуся на кораблі і попливу додому морем в

Адес«... Отак я і говорив на всіх заставах... Отак ми і йшли на схід сонця...

— Оце голова! Що хоч придумає! — радісно ляснув себе по коліні Захар Блажкун і ближче присунувся до парубка.

Ми переходили через Камишлов, Катеринбург, Омнок. Це все Пермської губернії. Потім на Казань, Чебоксари, Васильсурськ, Нижній Новгород. Тут купці повезли свій крам Волгою, а ми пішли на Горбатов, Гороховець, В'язники, Ковров, Владимир, Богородськ, Покровськ. Москву обминули, взяли стороною на Калугу і Козельськ. Сіл і хуторів я не пам'ятаю, бо їх сотнями проходили. В губернії Орловській ішли через Бохлов, Орел, Кроми, Дмитровськ, Севськ і ступили в Україну в Чернігівській губернії... Через місто Глухів, Кролевець та Борзну прибули в Ніжин. А в Ніжині воно й звалилося на нашу голову... Облава була в лісі, далеко від міста, і ми не побачили її. Пов'язали нас — і в острог. Вранці давай опитувать. До отамана, а в нього »письмового виду« нема. Хто такий, звідкіля й куди йде? І він сказав їм, що називається Павло Богданов і є втеклий рекрут з Катеринославської губернії. Третя рота... Катеринославський полк... От вони туди його й погнали етапом, знову закувавши в кайдани. Мене випустили, але я три дні тинявся біля острогу в Ніжині — ждав, коли поведуть отамана. Їх повели на четвертий день, і я слідом рушив. Ішов аж до Василькова за ними, тут вони мені наказали завертать додому... Я заплакав і пішов... От як воно було, панове старшино...

— Боже мій! — зідхнув Іван Чорноморець. — Тепер мені все ясно.

— Що тобі ясно? — понуро запитав Захар Блажкун.

— Його пригнали в Катеринослав, привели в третю роту, а там не впізнали такого... Значить, за обман. судили і відправили в солдати кудись далі, — пояснив Іван Чорноморець.

— А він з дороги взяв і знову втік! — заперечив Мирон Волошка.

— Ой, ні, Мироне... Коли б утік, давно б уже був серед нас, — похитав головою Іван Чорноморець, запалюючи люльку. — Доведеться знову посилати в Літин до Матвія Барабаша... Не хотілося його тривожити так часто, щоб підозра не впала на чоловіка, а треба...

— Що ж? Раз треба, я знову піду до нього на зустріч, — спокійно промовив Мирон Волошка, підвівшись з старого дубового пня.

— Щасливої дороги, — сказав йому Іван Чорноморець.

29

Після втечі з Архангелгородського полку Кармалюк не зважився пробиватися в Україну старим шляхом, через Москву, Орел і Ніжин, де про нього вже було розіслано публікацію, а пішов новими шляхами. На цей раз його путь лежала через

Новгородську та Псковську губернії, далі на Вітебськ, Могилів і Рогачов у Білорусію. Білоруськими лісами він вийшов на Україну до містечка Овруча, попрямував на Райгородок і Янишпільську Слобідку, що в Літинському повіті...

Кармалюк вранці розіслав по селах і хуторах усіх своїх хлопців, щоб підіймали людей, скликали втікачів з тюрми на згарище ходаківської корчми. Пішли для цього з лісу Іван Чорноморець, Захар Блажкун і Мирон Волошка. Вибирати людей до загону мав сам Кармалюк. Він твердо вирішив поповнити всі три свої загони і розпочати нечуване досі повстання одночасно з трьох боків по всій Подільській губернії...

* * *

Тихо в лісі й затишно. Вся старшина зранку вирушила по селах, і печера під горою спорожніла. Пробираючись до неї крізь колючі й густі зарості глоду, Тимко Гречка несе вже другий оберемок моху. Мох сухий і пухнастий. Коли на нього послати кирею чи свитку, то можна спати, мов на справжніх подушках. Парубок кладе мох біля печери і голосно позіхає.

— Ти б спочив трохи, Тимку, — озивається з печери Кармалюк.

— Не можу, отамане. Руки сверблять до роботи, — відказує Тимко, підгортаючи ногами сухий мох. — Спочивайте краще ви, а я повартую. Дорога нам не близька лежить...

— То правда, — виходить з печери на галяву Кармалюк і сідає на обгорілому пні. — Дорога далека. Тільки стемніє, так і рушимо.

Тимко виносить з печери кирею з овечого сукна і застеляє нею рівно розкладений мох.

Кармалюк лягає долі, але довго не може заснути і перевертається з боку на бік. В його прижмурених очах пливе хмариста синява осіннього неба, мерехтить жовтий лист на деревах, що гойдають на вітрі пругким гіллям. Він думає про Марію, про весілля старшого сина Івана, передчуваючи радісну зустріч з дружиною і синами в рідних Головчинцях. Він навмисне й досі не появлявся в тих краях, щоб відвернути поліції очі й напевно вона вже не стежить за його хатою. Так чи інакше, а завтра він уже буде в тих краях і з допомогою Тимка все влаштує, щоб, нарешті, побачити своїх...

Кармалюк похилився на землю і впав обличчям на кирею. Він ще довго ворушився на пухкій постелі, глибоко зідхав і щось бубонів про себе. Сон підкрадався до нього поступово, непомітно, і він скоро заснув, накривши картузом обличчя від сонця. Кармалюк спав годину, а може дві. Тимко не запримітив, скільки часу він спав, бо вартував отаманів спокій, пильно прислухаючись до найменшого шурхоту в кущах.

У верховітті дерев, зрідка прокидаючись, оживав легітний вітерець. З низових гілок одривалися сухі листки і, довго гой-

даючись у тихому повітрі, беззвучно падали на землю. Іноді сухе листя гойдалося, виблискуючи на сонці, немов тендітне мереживо в руках чарівної ткалі. Одноманітно постукували опадаючі жолуді, десь далеко туркотів дикий голуб та на болоті в яру пронизливо й одноманітно кричав одинокий деркач.

Тимко надто добре знав і розумів таємницю лісових звуків, умів на далекій відстані вгадувати людину, вловлювати підозрілий шурхіт у кущах. В цьому на нього можна було спокійно покластися, і тому Тимка приставили охоронцем до Кармалюка. Але на цей раз Тимко не міг розгадати лісової тривоги. Вона виросла несподівано, і Тимкові важко було догадатися, звідкіля вона взялася, хто її здійняв?

Тихий і дрімливий ліс немов ожив, заговоривши стоголосим гомоном всілякої звірини і птаства. Спочатку повз печеру промчали перелякані зайці, поблискуючи зеленкуватими очима. За ними навздогін пронеслися, мов вогненний вихор, лисиці. Одна, друга, і далі вже тільки пухнасті хвости замиготіли між кущами. Можна було подумати, що голодні лисиці гналися за переляканими зайцями. Малі й великі звірі стрімголов мчали за лисицями, просто на печеру, але почувши там людину, круто кидалися вбік, обминаючи гору, під якою стояв розгублений Тимко. За дрібнотою погналися вовки, низько пригнувши до землі писок, ніби шукали кров'яного сліду. Такої сили звірів Тимко ще ніколи не бачив, і тепер не знав, що йому робити.

Він бігав біля печери і, прислухаючись до лісового гомону, безперестанку втягував ніздрями холодне повітря. »Може, ліс горить?« — майнула думка. Але повітря було чисте і п'янило сухими травами, пахло дубовим листом і дикими кислицями.

Кармалюк міцно спав. Тимко підбіг до нього й почав термосити сонного:

— Отамане! Прокиньтеся!..

Кармалюк прокинувся і одразу вхопився за пістолі. Здавалося, він уже збагнув те, що сталося в лісі. Якийсь час спостерігав гонитву сполоханих лісових звірів, слухав у верховітті воркування диких голубів і нібито не чув Тимкових слів, хоч той без упину доповідав йому про лісовий переполох.

— Облаву почали, — спокійно сказав Кармалюк. — Це вони нам за напад на тюрму помсти шукають. Ну, що ж, почали, так майте помсту! Мені не звикати...

Кармалюк в одну мить роззув чоботи, скинув шляхетську венгерку, опушену сірим смушком, здійняв картуза, і все те кинув на кирею. Тимко побачив, що Кармалюк не дуже поспішає, і скрикнув:

— Тікаймо, отамане! Що ж нам тепер робити?..

— Пізно, — сказав Кармалюк. — Тепер від них не втечеш. Видно, там сила народу і поліції йде. Бачиш, як звірі тікають від них?

— Бачу, — слізно заволав Тимко.

— Ну, раз бачиш, то бери, — простягнув йому Кармалюк обидва свої пістолі, а сам пішов до печери.

Він там перебував недовго і скоро вийшов, ставши якимсь дивним і майже невпізнаним. Був увесь у драній одежі, з торбою через плече немов юродивий.

— А тепер пішли! — наказав Кармалюк і вони побігли яром до густого дубняка. Шляхетську венгерку, довгого списа і картуза Кармалюк навмисне залишив на гуні біля печери. В лісовій гущавині він вибрав гіллястого високого дуба, сказав Тимкові:

— Лізь, сину, і замри на вершку, аж поки вони пройдуть. Та обв'яжи себе мотузком, щоб часом не впав, як задрімаєш. Вночі, коли облава закінчиться і вони вийдуть з лісу, приходь до згарища Ходаківської корчми. Свиснеш один раз, не більше. Я буду тебе ждати там.

— Куди ж ви, отамане? Хіба можна самому йти? — заперечив Тимко.

— Лізь, кажу, вище! — наказав Кармалюк. — На самий вершок у листя лізь. А я тим часом подивлюся, які то мисливці вийшли на мене.

— Прощайте! — журливо сказав Тимко з дуба.

Щодалі він ішов лісом на зближення з облавою, то все менше йому траплялося вигнаної звірини. Похитавши головою, він подумав: »Видно, всіх звірів уже сполохали... Тепер звір не скоро повернеться на свої місця. Не скоро... Та й мене, мов звіра, женуть. Скільки прожив на світі літ, а ще й дня не мав спокійного... От розлучили з жінкою й дітьми. Людей через мене на каторгу засилають...

Облава наближалася.

Вже ясно було чути людські голоси, валування мисливських собак, іржання коней. Кармалюк завагався, прихилившись плечем до високої сосни. Йти йому до них у пащу, чи, як Тимко, влізти на отого дуба і переждати небезпеку?

А гомін усе наближається, наростає, немов далека гроза, якої вже не спиниш. І Кармалюк одривається від сосни, сміливо рушає назустріч, завдавши на плечі в'язку дрібного хмизу. Добре, що хоч недалеко край лісу, а там і битий шлях, який перетинає ліс на дві половини. Над тим шляхом стоїть корчма, і в ній він служить за пахолка. Ну, нехай і приведуть його до тієї корчми, коли не вірять. Шинкар сам скаже, що посилав свого наймита до лісу збирати хмиз. Так було умовлено, і шинкар — своя людина — не зрадить Кармалюка. Йди, Устиме, повільно, боронь Боже, не поспішай, збирай оті сухі трави й зілля, що ростуть під кущами. Тільки не зупиняйся перед облавою, не подавай їм знаку, що ти боїшся їх і роздивляєшся ще здаля. Йди тихо й помалу, наче втомився і пристав...

Ось вони вже помітили його. Кілька вершників, приостроживши коней, мчать до нього. Кармалюк скидає в'язку з плеча і низько вклоняється офіцерові і двом поліцаям.

— Хто такий будеш, лайдаче? — грізно гукає офіцер, і Кармалюк чує тепле кінське дихання над своєю головою. Коні оточують його з усіх боків.

— Божий чоловік, прошу пана... При корчмі он тій служу за пахолка, — показує Кармалюк на трактовий шлях, де стоїть знайома корчма.

— А в лісі зустрічав кого? — присікується офіцер.

— Чому не зустрічав. Зустрічав, — улесливо кланяється отаман.

— Кого? — зводиться в сідлі офіцер.

— Кармалюка, прошу пана зустрічав. Хай йому лихо, — таємниче шепотить отаман, боязко озираючись на всі боки. — Так він мене налякав, клятий, так зобідив, не дай Господи... А коли насміявся вдосталь з мого переляку, то дав милостині два злотих, та й пішов у кущі. Ось вони, ті два злотих, — і показав на долоні гроші...

Офіцер схвально переглянувся з поліцейськими. Він не хотів, щоб цю вістку почути шляхтичі, які їхали в облаві збоку від нього і трохи попереду. Офіцер мав намір упіймати Кармалюка сам, без допомоги чванькуватої шляхти. Адже справжній військовий у облаві він, а не дворова шляхта й цивільне дворянство.

— Де ж ти його зустрічав? — уже лагідніше запитав офіцер.

— Під горою, пане, біля печери, — відповів отаман.

— Він один чи з ватагою? — поспішав офіцер.

— Один, як палець, пане, — послужливо пояснював Кармалюк.

— Як одягнутий?

— Одіж на ньому шляхетська, пане. Венгерка синього сукна, в сірих смушках, картуз з блискучим козирком і довгий спис у руці, — вклонився Кармалюк.

В цей час до гурту підлетіли на конях два шляхтичі, і офіцер гукнув на них:

— Чого стрій ламаєте? Вам слід бути на своїх місцях. Тут і без вас розберемося. Це пахолок із корчми... Я вже допитав його... Йди, старий, геть з лісу і не заважай нам...

Повз Кармалюка рвонули коні, за кіньми побігла дрібна загонова шляхта, ведучи на поводах гончих псів, а вже далі плавом посунув народ, зігнаний на облаву чи не з цілої волості. Всі вони байдуже обминали Кармалюка, пригортаючи дрюками листя і сухий мох. Може, хоч якого гриба чи сироїжку знайде котрий і принесе своїм дітям додому. Оце і вся користь з тієї облави. Осавули, що їхали на конях за кріпаками, підганяючи їх, пропустили Кармалюка, навіть не запитавши, хто він і куди йде. Вони поклалися на офіцера. Кармалюк повільно перейшов через трактовий шлях на другий бік лісу і зник у кущах густої ліщини.

(Далі буде)

Д-р Дмитро Бучинський

Поетична трійця не з нашого сторіччя

Хоч сьогоднішнє людство щораз більше западається в пропасть матеріялізму, то все рівно ще не перевелися цілком прапороносці християнських, творчих і благородних ідей, ідей правди й справедливости, добра й краси; ідей, що довгі сторіччя двигали всемізерну людину, що порпалася і порпається на »цій долині сліз«, до висот, де може ширяти тільки вільний людський дух.

Найкраще й найвиразніше духовість людини відбивається в літературних творах, на яких кожне сторіччя залишило тверду печать свого духу; в них маємо, як у дзеркалі гірського озера, вірний відбиток життя та ідей, які це життя непокоїли, або ж подувом найніжнішого зефіру злагіднювали людську непогамованість і пристрасті.

На цьому маленькому тлі, може, навіть дуже кострубатенькому, даємо три сильветки еспанських поетів, що духово належать до минулого сторіччя, але не відстали від сучасности, піддержуючи старими іскрами молодий вогонь літературно-поетичного життя в молодій ґенерації.

Три сеньйори еспанської модерної поезії.

АДРІЯНО дель ВАЛЬЄ (Adriano del Valle), народився 18 січня 1895 року у веселій, напівказковій Севільї. Ще перед закінченням 20-ти років оббігав він здовж і поперек свою батьківщину, доповнивши згодом свій життєвий досвід подорожами по Португалії, Марокко, Італії тощо. Від зарання молодости горів у ньому неспокійний поетичний дух і спеціяльне замилування до поетичного слова, яке було для нього найкращою музикою. Ця залюбленість примушувала його до того, що він, спільно з такими ж самими ентузіястами поезії, засновував цілий ряд добрих поетичних журналів, збираючи довкола них найкращі літературні сили Еспанії. Тут треба згадати журнали »Греція« в Севільї, »Папери Алілуя« в Гуельві, »Святий і Знак« у Мадріді, там же »Південь«.

Перша збірка його поезій, з років 1920-1923, появилась з ілюстраціями світової слави мистецтвознавця, поета, письменника й маляра — Евґенія д'Орс, у Парижі в 1934 році. Це »ПЕРЕНОСНА ВЕСНА«. Остання збірка »Неназване« появилася в м. Маляґа в 1954 р. Всіх збірок поезій Вальє має 7, але купити не можна ні однієї, бо наклади їх обмежені. Деякі, як от »СВЯТА ЛІРА« з 1939 р., появилась тільки в 40 нумерованих примірниках. За літературно-поетичну працю Вальє нагороджений численними преміями, між якими також є нагорода еспанської Академії Наук.

Характеризуючи одну з поетичних збірок Вальє, Конча Еспіна писала: »Це романське ім'я плододійне прізвище (»valle« по-еспанському значить »урожайна долина« — Д. Б.); не знаю цього пана, ніколи його не бачила і, через своє нещастя, не побачу його ніколи (Конча Еспіна, світової слави письменниця, померла 19. 5. 1955; останні 16 років життя була цілком сліпа — Д. Б.). Але я чую його голос, яким я зачарована, якби слухала містерійний шум вітру; м'які звуки зворушення та інші вимовні пісні природи, що є найкращим нанизенням (вишивкою) для скарбниці

еспанської поезії. Є причина на те, щоб порівнювати поетичне слово зі співом солов'їним і чародійством жайворонка, що співає серед піль.

Той, що я його тут згадала в своєму інтимному коментарі, без гніву й ненависти, це автор »Вірної ліри« (збірка з 1942 р. — Д. Б.), що володіє могутнім музичним інструментом, як чародій. В ньому переливаються всі ресорти почувань і мистецтва, які є, так висловлюючись, вірою релігії, патріотизму, краси і любови«.

Адріяно дель Вальє — поет ясности, промінности, солодкости, м'якости, звучности і блиску барокко; в його барокко Дамасо бачить »концерт кольорів, запахів і звуків«, хоч його поетичні твори більшістю цілком не римовані й не ритмовані. Характеристична для творчости Вальє є його поезія »КРИВИЙ ПТАШОК«, де так ясно видно його любов до волі і природи (подаємо в нашому перекладі):

Ніхто його не бачив,
ні навіть повітря,
розумного пташка-мудреця.
Літаючи, співаючи, зник одного пополудня,
бо він теж до Риму летить просторами.
А повернувшись, приніс, не винуючи нікого,
зламану ніжку, змочену у власній крові.
Сіллю і оцтом вилікував я рану,
на ніжку наложив перстенець з дротику.
Квилів, кличучи на поміч матір-пташину...
Ні пожива, ні вода, ні спрага, ні голод
не згасили ніколи туги — повернутися на волю,
щоб літати, продовжати свою прощу.
Полетів, без палиць, кривий, у повітря.
Ніхто його не бачив,
ні навіть повітря,
розумного пташка-мудреця.

»ВОСКРЕСЕННЯ ГОСПОДНЄ« — це одна з реліґійно-настроєвих поезій:

Вже не спочиває тут тіло.
Його блідість прозора
звільнилася від каменя,
підносячись до неба.
Струнка, до неба, пальма
виплекана самим Богом,
від хреста була пересаджена
сторожити сном — при гробі.
Його подих смерти не скінчився
на хустині смертного поту,
хоч снігом біліла Його
ряса левітсько-лебідська.
Простирало, могила
зберегли свіжість свою —
як іскорка в попелі оживила
тугу за вогнем-життям.
П'янкий аромат
олійка ніжного,
що його приготовила Марія,

залишився там неткнений.
Йосип з Ариматеї —
як було предсказане;
глухо-німа іскра
того гробу — розгорілась.
Сидить там янгол,
що відвалив камінь.
Лице його — блискавка
з кучерями сонця.
Воскресення! І Син
іде до Бога Отця...

* * *

Велика й заслужена слава, що сьогодні вже є далеко поза Еспанією, можна спокійно сказати — світова літературна слава, — це Хосе Марія ПЕМАН (Jose Maria Peman) — це великий і ніжний поетичний дух, прекрасний бесідник, знаменитий драматург і небуденний оповідач-повістяр. Коротко, Пеман — це духовий велетень наших днів, м'який і тонкий естет у кожному літературному жанрі, чи, може, навіть краще сказати — в кожній літературній формі. Всюди відчуваємо його ніжність християнського духу, висоти думки, глибокість проблеми і красу слова. При цьому треба сказати, що Пеман необмежений у тематиці: він легкий у своєму письменницькому стилі, простий у вислові, ліричний у тоні, як дійсний майстер, з простенької народньої пісні вміє видобути високі тони й ніжно-ніжно грати, не на технічно опанованому інструменті, а добуваючи тони з людських почувань, що в поетичому слові Пемана звучать піснями не нашого спримітивізованого часу.

Пеман — наш сучасник, але він майстер заглянути в минуле історичне життя. Він уміє літературно-мистецькими засобами відтворити розмову матері з дитиною, дати картину життя міських кварталів і сільських ідилій; зупиняється під розп'яттям серед піль і перед чудотворними й мистецькими творами в славних катедрах-соборах; в нього ціле людське життя все стоїть як би на його долоні. Хтось із критиків висловився, що в »Пемана велика душа і дитяче серце«, що підтверджують усі твори письменника, а зокрема поетичні. Сам поет, у вступі до своєї збірки з 1929 року »За колесом колесо« написав: »Я не претендую бути мистцем фальшивих звуків. Моє найшляхетніше бажання, моя єдина мрія, щоб усі мріяли про те, про що мрію я, щоб усі оплакували те, що оплакую я. Щоб ритм моєї поезії злився з їхніми звуками в одне серце, яке відчувало б так само, як відчуває моє, щоб їх душа розуміла мої бажання, щоб ударяла вона в такт моєї поезії, щоб зрозуміла звуки моїх пісень...

Бруно Івеас висловився: »Лірика це не закінчення, а навпаки, продовження любови, яку відчуває душа до всього Божого й людського, і людина любить так само сьогодні, як любила на початку свого сторіччя«.

Цей вислів повністю можна віднести до поетичної творчости Пемана.

Хосе Марія Пеман народився в Кадісі 8 травня 1897 року і там закінчив гімназію. Право закінчив в університеті в Севільї, а докторизувався в Мадріді. На 23. році життя був вибраний членом Еспансько-Американської Академії в Кадісі. Перша збірка поезій »Із звичайного життя« появилась у 1923 році. В тому часі почав він працювати в найбільшому

щоденнику того часу »Дебата«, а рівночасно поклав перші кроки в своїй адвокатській практиці, завойовуючи собі славу оборонця і промовця. Скоро, одначе, залишив свою професійну працю, присвячуючись повністю праці літературній. В 1933 році з величезним успіхом пройшла на сцені його драматична поема »Божеське знетерпеливлення«. Від 1936 року вибраний членом еспанської Академії Наук, якої потім двічі був вибраний директором (не треба мішати цього посту з президентурою Академії). Літературних нагород і медаль за заслуги Пеман вже стільки здобув, що годі їх перераховувати.

Поезія, оповідання, повісті, драматичні твори, прекрасні промови, критично-літературні нариси — це кольосальний дорібок Пемана, що сьогодні зібраний у 14 грубих томах, кожний на 1.200–1.300 сторінок.

Наш переклад поезії »Я НЕ ХОЧУ ВМЕРТИ« — молитви, як назвав її сам поет — походить із збірки 1925 року »Нової поезії«:

Я не хочу вмерти: бо смерть
разом з життям забере мої болі;
і не хочу я, Пане, щоб моя любов,
була без болю, що жертвую Тобі.

Я не хочу вмерти: бо той день
закінчить боротьбу, що нині її веду;
а я ж тужу за словом — бути добрим,
коли я ще й досі можу бути злим.

Я хочу жити — користати з життя
для єдиної мети — його ушляхетнення,
щоб віддати його, Пане, на службу Тобі!

Щоб у внутрішнім щасті я знайшов його,
щоб з найвищою славою віддати Тобі його,
як Ти зложив мені в жертві своїй!

В роках 1936–1938 Пеман написав прекрасну й велику розміром »Поему про бестію і янгола« (на 165 друкованих сторінок великого формату), звідкіля походить наш переклад уривку »МАТЕРІ«:

Вчора бачив я перемогу, що робить нас непокірними.
Бачив я в білій залі дуже білої лічниці —
матір, що стояла над двома синами мертвими.
Молилася, але не плакала... можемо тріюмфувати!

Можуть бути тяжкі години боротьби,
і тяжкі жнива, і непевні змагання,
але лагідність того спокійного болю,
виривала нам перемогу з рук Вога!

Отой завиток теплуватий одежі й жалоби,
те бджоляне гудіння німої молитви...
Що за велич майбутнього Еспанії
зберігла вона в своїй мовчазній скарбниці!

Що за переможні крики й стогони були
під тими, як кість затисненими устами!
Розуміємо синів, що в цей спосіб умирають,
коли їх матері — так смерть відчувають!

Береги Харами, провалля Сомос'єрри, —
перемога певна, бо маємо за ними
необмежену жертву — цих еспанських
матерів, що не вміють плакати!

Що знаємо ми, де кожного дня
виграємо війну, коли вона є болем віри?
Її виграє оця дівчинка, що йде з квітками,
або цей чернець, що молиться під кипарисами!

Що знаємо ми про те, хто виграє бій:
чи залишена мати, чи син, що йде?
Що знаємо ми про вагу тих справ,
що їх важить Господь на вагах високих?

Але коли ми знаємо, що немає більшого тягара,
як той погляд матері, що я його бачив:
сумний, як місяць у розлогих полях,
спокійний, як вода в квітневих ручаях!

Щоб відкупитись і змити свої провини,
треба було на височінь піднести біль,
але з'єднаються ці чудотворні близнята —
з терпінням матері — зі смертю Бога!

* * *

Характеризуючи поетичну творчість Вісенте АЛЕЙСАНДРЕ (Vicente Aleixandre), літературний критик Саїнс де Ровлес не без рації говорить: »Не цікавлять його речі, випадки й особи. Його світлом є: шляхетне тремтіння, олімпійська цнірість, громовиці, тіні, туга, а часом скептицизм. Алейсандре в своїй поезії створив спеціяльний поетичний клімат, часом аж нереальний, але він у ньому живе, кричить, або голосно стогне. Його цілком не цікавить логіка, і він шукає тихих шепотів у своїй власній боротьбі, в своїй уяві, почуваннях, ідеях та ідеалах. Коли він навіть терпить, то й тоді шукає не співчуття, але подиву для свого болю, який він звеличує...«

Вісенте Алейсандре і Мерльо народився в 1900 році в Севільї, він — молодший друг Адріяна дель Вальє, а поезію йому, як він сам признається, відкрив вже натоді заавансований поет Дамасо Альонсо аж у 1926 році. До того часу адвокат Алейсандре не мав найменшого не тільки зацікавлення, а навіть зрозуміння для поетів. Дитячі роки провів він у Малязі, де закінчив гімназію, а право закінчив у Мадріді. Перші свої поезії опублікував у »Журналі Західньому«, який заснував і яким керував славний філософ Ортеґа-і-Ґассет. В 1928 році появилась перша збірка його поезій »Окружність«. Досі опублікував він десять збірок. В 1933 році одержав »національну літературну нагороду«, від 1950 року є членом еспанської Академії Наук. Твори його перекладені на французьку, англійську, німецьку і італійську мови.

Перекладати поезію Алейсандре немає великих труднощів, бо хоч вона писана поетичною мовою і всіма поетичними засобами, але ніколи він її не римує, і навіть не намагається надавати їй якогонебудь ритму: цілком вільний вірш, який часто можна назвати поетичною прозою.

Коротко кажучи, поезія Алейсандре — це вилив його власних почувань, дуже інтимних і дуже ніжних, що часто переходять у мрії. Часто поет поринає в пантеїстичний містицизм, як це підкреслює критик Ґонсалес Руано; але основним мотивом у нього є любов і біль. »Для мене поет, — пише Алейсандре, — правдивий поет, є все відкривачем, він є творцем і пророком; його відкриття й пророцтва не відносяться до майбутнього, але до минулого, бо його пророцтва не зв'язані з часом. Поет — людина, але він трохи більший за звичайну людину, бо він ще й поет. Він повний мудрости, але не може нею хвалитись, бо вона не є його, бо це через його уста говорить невідома сила, недосліджений дух«.

Наш переклад поезії »СИМФОНІЧНА НІЧ« походить із збірки »Руїна або море«, 1935 року:

Музика вбирає сумні рукавиці,
на лице серпанок, майже прозорий,
а часом, коли мелодія є гаряча,
обкручується, як поясок, залізоформою піснею.

Може, вона шукає форми, якби покласти серце на язик,
щоб дати певній мрії блакитний запах,
щоб нагнути руку, яка точно обійме стан,
а коли треба, то поділить нас на шматки, як ніжних хробаків.

Голови опустяться над рвучкою шаленістю,
де язик задержиться в солодкому запаху скрипок,
де кедр пахучий співає,
як вічні волосинки.

Груди на землі мають форму арфи,
цей удар — плюскіт води, що його роблять уста,
але коли німо скривають свій поцілунок,
коли наближаються до струї, при звуках ліри.

Це явище інтимне,
маленька скаля обіймаючих рук:
які тяжкі вони, коли ломляться в ліктях
і тратять свою кров, якби теплі ноти.

Тоді по шиях ще кружлять солодкі мелодії,
постає шум скрипок і зорів,
а місяць надщерблений, як нап'ятий лук,
якби німий — посилає своє світло бездеревне.

Що за смуток, роздерте тіло ночі, що за тиша,
далекий шум текучих тонів,
що втікають з білих, як кість, сопілок,
коли круглий місяць мчить беззвучно!

»ОСТАННЯ ЛЮБОВ« із збірки »Історія серця« (вид. 1954 р.):

I

Моя любове, любове моя.
І слово падає в пустку. Самітне.
А ця, що нас любила — відходить. Виходить. Чуємо, як замикається хвіртка.

Ще й досі зависли наші рамена. А в горлі — жаліється голос.
Моя любове...

Мовчи. Іди своїми слідами. Замкни легко хвіртку, бо вона зле замкнена.
Вернися.
Присядь тут і відпочинь.
Ні, не слухай шуму вулиці. Вона не верне. Не може вернутись.
Пішла, а ти сам.
Не зводи очей, щоб подивитись на все, якби те все, ще було тут.
Зацарила ніч.
Сядь так: лице візьми в руки.
Обіприся. Відпочинь.
Обгорнися солодко в ніч, і легенько розпливешся в ній.
Ти ще дихаєш. Спи.
Спи, коли можеш. Спи трохи-по-трохи, розпливайся, розійдися в ночі,
яка трохи-по-трохи — затопить тебе.
Не чуєш? Ні, вже не чуєш. Ти є чистою тишиною, о, ти, сплячий, о, ти,
покинений, о, ти, самітнику!
О, що б я міг зробити, щоб ти ніколи не проснувся більше!

II

Слова прощання. Такі гіркі.
Я сам, так, — я сам і ніхто другий.
Я їх чув. Вони звучали, як інші. Були в тому самому тоні.
Але слухати їх так само — не можна було. Бо вони означають:
означають слова. Ех, щоб слова були тільки звуком,
і замкнувши очі, слухати їх замріяним...

Я чув їх. А звук їх був, якби звук замикаючого ключа.
Якби сильний удар дверей.
Я чув їх і залишився німим.
Чув я кроки, віддалялись.
Вернувся і — сів.
Тихенько замкнув хвіртку — я сам.
Беззвучно. Сів. Без плачу.
Спокійний, а тим часом западала ніч.
Довга ніч. Підпер руками голову.
І сказав...

Але не сказав нічого. Порухав устами. Легко, легесенько.
Рисував собі ще останній рух, цей —
що вже ніколи не повториться.

III

Бо це була остання любов. Ти не знаєш цього?
Була остання. Спи. Мовчи.
Це була остання любов...
І ніч.

З БІБЛІОГРАФІЇ

Меланія Кравців: «ДОРОГА» — роман. Накладом В-ва «Голос України», Торонто, Онт., Канада, 1955 р. Стор. 244.

Проф. Вадим Щербаківський: «ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА АНТОНОВИЧА КОШИЦЯ». Накладом Української Видавничої Спілки (відбит. з журналу «В. Ш.»), Лондон, 1955, Стор. 53.

Д-р Ярослав Рудницький: «БІБЛІОТЕКА ОУКО В КАНАДІ (1944-54). Накладом Осередку Української Культури й Освіти, Вінніпег, 1955. Стор. 32.

Н. Подолянин: «З МИНУЛИХ ЛІТ». Накладом Української Видавничої Спілки (відбит. з журн. «В. Ш.»), Лондон, 1955. Стор. 100.

Петро Мірчук: «ВІД ДРУГОГО ДО ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ». Накладом Ліги Визволення України, Торонто, Канада. Стор. 70.

«УКРАЇНСЬКИЙ ГОСПОДАРНИК» — Науково-популярний орган за ред. проф. М. Величківського. Ч. 5, Нью-Йорк, 1955. Стор. 32.

«УКРАЇНСЬКА ХАТА» — упорядкував Сава Зеркаль. Видала «Українська Громада ім. М. Шаповала в Нью-Йорку». Циклост. видання, 1955, стор.50.

«ВІСНИК» — суспільно-політичний місячник, орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України. Нью-Йорк, чч. 7-8 і 9, 1955.

«СВІТЛО» — католицький журнал для українського народу. Видають ОО. Василіяни. Торонто, Канада, ч. 9, 1955.

«НА СЛІДАХ» — двомісячник, що виходить при Українському Національному Музеї, Онтаріо, Каліфорнія. Ч. 3, 1955.

«ORIENTE», Organo del Centro de Estudios Orientales, Madrid. Ano V. №. 3. Julio-Septiembre 1955.

«KULTURA» — Szkice, opowiadania, sprawozdania. Видає «Instytut Literacki». Париж, ч. 10/96, 1955.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

П. Мормиль (Корбі) — 1 ф.; Т. Рудий (Гелленсбурґ) — 14 ш.; по 10 ш. — В. Бжитарський (Ковентрі), М. Буртник (Сіденгирст); по 10 ш. — С. Рудик (Мексборо), Е. Вінюк (Петерборов), І. Ганза (Чесгунт), А. Пасічник (Лютон), І. Карчевський (Брандон); І. Колодчин (Манчестер) — 9 ш.; М. Кулешір (Фелтвел) — 8 ш.; по 6 ш. — В. Каліцун (Ковентрі), Т. Бороцук (Дербю), Т. Андрушко (Белсден) — 5 ш.; по 4 ш. — М. Лось (Ноттінгам), В. Скалич (Лінколн), М. Тимків (Лінколн); по 3 ш. — В. Верхола (Натфорд), З. Дунелич (Галіфакс), В. Бобецький (Лондон), Ю. Кріль (Петерборо), В. Вінтонюк (Турнфорд) — 2 ш.; А. Плювак — 1 ш.

А. Лакоскький (Вінніпеґ, Канада) — 2 дол. 50 цен.

І. Гриців (Роябакс, Франція) — 400 франків.

Всім Жертводавцям щиро дякуємо.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ

(Продовження)

30 п. **В. Неміровський** (Канада) — 2 передпл.
31 п. **Ю. Сівчило** (Філядельфія, США) — 1 передпл.
32 п. **М. Лось** (Ноттінгам) — 1 передпл.
33 п. **В. Каліцун** (Ковентрі) — 1 передпл.
34 п. **В. Бобецький** (Лондон) — 1 передпл.

Хто черговий? Ставайте в ряди активних приятелів «Визвольного Шляху».